

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії та суспільствознавства**

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

**Випуск 35
(Том 1)**

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, історії, психології та педагогіки**

Вінниця
«ТВОРИ»
2020

*Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету філософії та суспільствознавства
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №1 від 02.09.2020 р.)*

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, факультет педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України.
Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.
Долінська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України.
Глушко Т.П. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків
Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова
Матвієнко О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова з наукової роботи.
Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв.
Меднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.
Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П. Драгоманова.
Можайко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв.
Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв.
Прихолько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова.
Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України.
Stępanik Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski.

У збірнику подано наукові статті за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (27 серпня 2020 р.), яка відбулась з використанням сервіса відеоконференції ZOOM
У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України, Польщі та Білорусі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Рецензенти:

Ляпченко І.О. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
Розова Т.В. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури Одеського національного політехнічного університету

Упорядники:

Можгин Віктор, міжфакультетські кандидатські культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові
Русаков С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Г 94 **Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]** – Випуск 35 (том 1). – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. – 176 с.
ISBN 978-966-949-558-7

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 35
(Volume 1)

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnytsia
«TVORY»
2020

Members of Scientific Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolyńska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

T.P. Hlushko, Doctor of Sciences in Philosophy, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations

K.V. Krahel, Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

H.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytnyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy
M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

M.A. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Philosophy and Methodology of Humanities of the Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski.

This collection features scientific articles based on materials of the IV International scientific conference “Scientific research: current research, theory and practice” (August 27, 2020), on the basis the ZOOM video conferencing service.

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine, Poland and Belarus address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Reviewers:

Maydanyuk I.S., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Cultural Studies Department, Faculty of Humanities and Pedagogy of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Rozova T.V., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Cultural Studies, art history and philosophy of culture Department of the Odessa National Polytechnic University

Compiled by:

mgr Wiktor Możgin, Wydziałowe Kulturoznawcze Studia Doktoranckie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation.

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 35 (volume 1). – Vinnytsia: TVORY, 2020. – 176 p.

ISBN 978-966-949-558-7

© Article authors, 2020

© M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, 2020

© TVORY, 2020

ISBN 978-966-949-558-7

WŁADYSŁAW OPOLCZYK – POSTAĆ FUNDATORA ZAKONU PAULINÓW NA ZIEMIACH POLSKICH

Bekus Ewelina, Majewski Łukasz
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie

Władysław, zwany Opolczykiem, lub Ruskim, pochodził z dynastii Piastów. Jego ojcem był książę opolski Bolko II, a matką Elżbieta - córka księcia świdnickiego Bernarda i Kunegundy Łokietkówny. Po kądzieli był prawnikiem Władysława Łokietka. Miał dwóch braci: Bolka i Henryka oraz cztery siostry (Kunegundę - klaryskę w Starej Budzie na Węgrzech, Agnieszkę - ksenię w Starym Sączu, Elżbietę - kantorkę trzebnicką i Annę - klaryskę wrocławską). Po śmierci swojej pierwszej żony Bolko II ożenił się prawdopodobnie po raz drugi (fakt ten przez część literatury historycznej jest negowany) z nieznaną bliżej kobietą (być może na imię miała Małgorzata), z którą miał mieć córkę Agnieszkę, poślubioną później margrabiemu morawskiemu Jodokowi. Bolko II był niezwykle gospodarnie zarządzał swoim księstwem, dzięki czemu położył fundamenty pod świetność i potęgę Piastów opolskich. Skupił się na działalności gospodarczej lokując wiele miejscowości na prawie niemieckim i dbając o rozwój handlu, rzemiosła, stan dróg i bezpieczeństwo podróżników. Był w silnym sojuszu z Karolem Luksemburskim, który zaliczał opolskiego księcia do swoich najwierniejszych przyjaciół. Bolko II utrzymywał więc dobre kontakty zarówno z dworami w Pradze jak i w Budzie.

Władysław urodzony pomiędzy 1326 a 1330 r., był najstarszym synem Bolka II opolskiego i prawdopodobnie najstarszym jego dzieckiem. Był podwójnie spowinowacony z Andegawenami. Po pierwsze poprzez małżeństwo swojego stryjecznego brata Bolesława, księcia niemodlińskiego z Elżbietą Andegaweńską, córką króla węgierskiego, Karola Roberta. Z kolei Karol Robert wziął sobie za żonę siostrę Kazimierza Wielkiego. Po drugie za sprawą swojej matki Elżbiety ze Świdnicy, której matka Kunegunda była ciotką Ludwika Węgierskiego i siostrą króla Polski Kazimierza Wielkiego. Przez rodzinę Elżbiety był również blisko skoligacony z cesarzem Karolem IV. Był zatem spokrewniony z Piastami śląskimi, mazowieckimi, kujawskimi, później z Jagiellonami.

Syn Bolka II w młodości przez pewien czas przebywał na dworze cesarza Karola IV w Pradze. To właśnie przy jego boku stawiał pierwsze kroki na arenie międzynarodowej. Największe jednak sukcesy odnosił na dworze Ludwika Andegaweńskiego. Młody książę, powtarzając drogę kariery innych Piastów śląskich, wyruszył na Węgry w połowie lat 50-tych XIV w. Prawdopodobnie w latach 1354-1359 kształcił się w specjalnym zakładzie wychowawczym dla książąt, który prowadzili Paulini węgierscy przy swoim klasztorze Nosztre (w wiekach nowożytnych nazywanym Marianosztra). Na Węgrzech ożenił się z Elżbietą, córką wojewody siedmiogrodzkiego, Andrzeja Lackiego. Po jej śmierci,

zawarł małżeństwo z księżną mazowiecką Eufemią (Ofką), córką Siemowita III.

Od 1359 r. przebywał na dworze króla Ludwika, gdzie mógł liczyć na poparcie ciociecznej babki, królowej-matki Elżbiety. Władysław szybko został dostrzeżony przez monarchę. Wysłany przez króla w kilka wypraw dał się poznać jako zdolny mediator i polityk, oraz nawiązał znajomości na dworach Europy. Ugruntowało to jego pozycję na dworze węgierskim i przysporzyło mu prestiżu. Od 1363 roku Władysław w imieniu dworu Węgierskiego podejmował szereg misji dyplomatycznych, zwłaszcza w okresie konfliktu pomiędzy Ludwikiem Andegaweńskim a Karolem IV. Pierwszym sukcesem księcia opolskiego było zażegnanie tzw. „wojny o cześć kobiecą”. Oficjalnym zarzewiem sporu i pretekstem do wojny był nietakt, jakiego dopuścił się Karol IV przy posłach Ludwika Andegaweńskiego, który miał uwłaczać godności matki króla Węgier. Spór ostatecznie zakończył się bezkrwawo, między innymi dzięki sprawnej działalności dyplomatycznej Opolczyka. Doprowadził także do szczęśliwego końca starań o ożenek Wacława, syna cesarza Karola IV z Elżbietą, bratanicą Ludwika.

Opolczyk rozpoczął swą karierę od godności żupana Połońskiego. Jego dobre stosunki z domem cesarskim czyniły go cennym dla dworu budzyńskiego, zwłaszcza w chwili, gdy Ludwik pod wpływem swej matki, coraz baczniejszą zaczął zwracać uwagę na stosunki z państwami zachodnimi, ze względu na kwestię polską jak i sprawę sukcesji na samych Węgrzech. Wysunięcie swej osoby na czoło życia politycznego na Węgrzech, Opolczyk zawdzięcza prawdopodobnie Elżbiecie Łokietkównie, gdyż reprezentował tak jak ona politykę dynastyczną. Skoro później wyłoniły się między ich poglądami różnice, zaraz odbiło się to na losach księcia. Otrzymanie w 1367 r. przez Opolczyka, godności wojewody królestwa węgierskiego „Comes Platinus Regni Hungariae”, było zwycięstwem wpływów Elżbiety nad starymi doradcami Ludwika. Był to najwyższy urząd węgierski, dzięki któremu Opolczyk stał się faktycznie drugą osobą w państwie i najważniejszym świeckim urzędnikiem królestwa. Często występował jako świadek w nadaniach króla Ludwika. Poza tym załatwiał szereg spraw sądowych, rozstrzygał spory itp. W 1369 r. był obecny przy potwierdzeniu przez króla 3 przywilejów paulinów w klasztorze św. Jakuba koło Pecs. Do jego kompetencji należało sądownictwo nad wszystkimi poddanymi królestwa. Zajmował się też polityką zagraniczną Andegawenów. Otrzymał również godność żupana bratysławskiego oraz obszerne majątki: Nagy, Ugrócz, Paszt, Kalocsna, a zwłaszcza klucz Kis-Tapolcsany. Z biegiem czasu książe Władysław Opolski stał się prawą ręką króla.

W listopadzie 1370 r. wszedł w skład poselstwa węgierskiego, które przybyło do Krakowa w związku z pogarszającym się stanem zdrowia ostatniego króla z dynastii Piastowskiej. Wraz z banem Piotrem Zudarem miał pilnować interesów domu Andegaweńskiego. W imieniu Ludwika Węgierskiego obecny był przy śmierci Kazimierza Wielkiego i przyczynił się do uchylecia nadań na rzecz Każka Słupskiego. Zaprotestował przeciwko wykonaniu królewskiego testamentu przez kanclerza Jana Suchegowilka i wymógł odłożenie całej

sprawy do przyjazdu Ludwika. Przygotował także przyjęcie króla węgierskiego w Krakowie i zjednywał jego zwolenników. Za efektywnie przeprowadzoną akcją na korzyść dynastii andegaweńskiej Ludwik nadał mu bardzo obszerne terytorium lenne z pogranicza Wielkopolski i Małopolski, przylegające do księstwa opolskiego, a mianowicie tzw. ziemię rudzką, inaczej zwaną wieluńską w węższym znaczeniu, czyli bez Ostrzeszowskiego (należącą przejściowo przed półwieczem do jego stryja Bolesława I), część ziemi sieradzkiej (Brzeźnica) oraz część ziemi krakowskiej (Krzepice, Olsztyn, Bobolice). Później zapewne w roku 1378, król dołączył do tych nadań ostrzeszowskie. W kancelarii księcia określono wymienione ziemie mianem księstwa wieluńskiego. Władysław Opolczyk otrzymał również obronne zamki, które na pograniczu ze Śląskiem wybudował Kazimierz Wielki (Olsztyn, Bobolice, Krzepice i Brzeźnice), wraz z prawem bicia własnej monety w Wieluniu. Darowizna Andegawena ukierunkowała zaangażowanie Opolczyka w sprawy związane z Królestwem Polskim. Miała wzmocnić pozycję Opolczyka wśród polskiego możnowładztwa i w konsekwencji ułatwić realizację polityki królewskiej.

Panowie polscy, szczególnie z Wielkopolski - traktowali jednak te nadania z dużą niechęcią, uważając, że godzą one w całość Królestwa. Starali się więc zakwestionować legalność donacji oraz doprowadzić do ich zniesienia. Temu zagrożeniu Opolczyk przeciwstawił się, próbując m.in. gospodarczo i administracyjnie wyodrębnić księstwo wieluńskie z Korony oraz stworzyć stan trwałości nadań i własności ich posiadania. Głównym gwarantem posiadłości księcia w Królestwie był Ludwik Węgierski.

W 1371 r. w trakcie sporu luksembursko-andegaweńskiego, z rozkazu Ludwika spustoszył Morawy. W 1372 r. reprezentował władcę w pertraktacjach z Luksemburgami. W tym jednak roku, na początku października, w związku ze zmianą polityki Andegawenów wobec Luksemburgów, został pozbawiony urzędu palatyna, ponieważ wykazywał sympatie pro luksemburskie. Ze zmianą polityki Andegawenów, 10 X 1372 otrzymał od króla Ludwika Węgierskiego Ruś „gubernandum et conservandum”. Za jego rządów Lwów stał się jednym z najważniejszych ośrodków gospodarki, administracji i kultury. Książę rozpoczął intensywną kolonizację, sprowadzając osadników z Moraw, Śląska, ziemi wieluńskiej, a także z innych ziem polskich. Lwów stał się centrum gospodarczo-kulturalnym. Zarządzając Rusią, Władysław Opolczyk bardzo szybko nawiązał kontakty z czołowymi przedstawicielami Małopolan, zwłaszcza z tymi, którzy na Rusi posiadali jeszcze dobra z łaski Kazimierza Wielkiego.

Celem tego nadania było oderwanie Rusi od Korony i, w dalszym toku, włączenie jej do Węgier. Opolczyk władał na Rusi do grudnia 1378 roku. Pod koniec 1378 roku Andegawen wziął Ruś pod swe bezpośrednie rządy. Z kolei po zdaniu władzy przez dotychczasową regentkę, Elżbietę Łokietkównę, sprawował rządy namiestnicze w Krakowie od listopada 1377 do września następnego roku. Były one tak krótkie, gdyż książę opolski, jak zresztą cała dynastia Piastów śląskich nie cieszyła się tam popularnością. Przede wszystkim ze względu na przyjęte przez nich zwierzchnictwo czeskie, w momencie jednoczenia ziem

polskich przez Łokietka, a także z racji postępującej germanizacji Śląska. Opolczyk został odwołany przez króla, a w zamian otrzymał w lenno ziemie dobrzyńską i Kujawy inowrocławskie. Na to drugie terytorium składały się: zamek w Bydgoszczy, Tuczno, Inowrocław, Gniewkowo, Szarlej i Złotoria. Z nadania wyłączono Wałcz i Złotów. Po śmierci króla w 1382 r., Opolczyk był jednym z kandydatów do korony polskiej. Na zjeździe w Sieradzu w marcu 1383 r., większość uczestników poparła jednak Siemowita IV Mazowieckiego. Na domiar złego dla księcia opolskiego, uczestnicy zjazdu (zapewne zwolennicy Siemowita) w ramach integracyjnych, domagali się odebrania mu ziemi dobrzyńskiej, kujawskiej i wieluńskiej. Ostatecznie postanowiono jednak dochować ustaleń z Andegawenami i oddać tron polski Jadwidze. Mimo tych niepowodzeń, książę miał jednak duże poparcie elity polskiej, skoro na zjeździe radomskim w marcu 1384 r. zawarto z nim przymierze przeciwko wszystkim wrogom Królestwa Polskiego. Potem stał się zwolennikiem elekcji Jadwigi Andegaweńskiej. Jednak kilka lat później jego prestiż upadł, szczególnie zaś, gdy opowiadał się po stronie Wilhelma Habsburga jako poślubionego Jadwidze małżonka. Seria dalszych niepowodzeń dyplomatycznych, nie pozostających po myśli polskiej racji stanu, doprowadziła go do otwartej wojny z Jagiełłą.

Jako właściciel dóbr w ziemi kujawsko-dobrzyńskiej, starał się utrzymywać dobre kontakty z sąsiadującymi z nim krzyżakami. W tym przypadku jego interesy nie zawsze były zgodne z interesami króla Polski ani polskiego rycerstwa. Zastawienie Krzyżakom Złotorii 7 maja 1391 r. doprowadziło do pierwszego starcia zbrojnego między księciem a królem. Kolejnymi przyczynami dalszych sporów był zastaw ziemi dobrzyńskiej 27 lipca 1392 oraz uczestniczenie Opolczyka w planach Zygmunta Luksemburskiego dotyczących rozbioru Polski. Za te wszystkie działania przyszło księciu zapłacić wysoką cenę. Jagiełło najechał jego ziemie, a w konsekwencji pozbawił go piastowanych godności i dóbr. Nowy władca nie zdecydował się na drastyczną rozprawę z niewygodnym sobie człowiekiem. Był niewątpliwie świadomy, że w dotychczasowej polityce Opolczyk kierował się interesami dworu Andegaweńskiego, i królowej Jadwigi w szczególności, wobec której musiał zachować przynajmniej względną lojalność.

Mimo licznych obowiązków na arenie międzynarodowej, Opolczyk dbał również o swoje rodzinne księstwo opolskie oraz dokonywał wielu fundacji. Z jego inicjatywy stanął na opolskiej Górcie zamek, zwany „górnym”. Zadał też o sąsiadujący z zamkiem klasztor dominikanów. Zatwierdził też fundację szpitala św. Aleksego. To dzięki niemu na opolskim Rynku stanął ratusz. Był również fundatorem dwóch klasztorów: na Łąkach pod Głogówkiem i w Wieluniu poza murami miasta.

Zdecydowanie jednak najważniejszą fundacją kościelną Władysława Opolczyka w księstwie Wieluńskim, która niebawem stała się jednym z symboli Kościoła polskiego, był założony w 1382 r. klasztor paulinów w Częstochowie. Jednak od połowy XV wieku – mimo zachowania do dziś oryginalnych dokumentów fundacyjnych Władysława Opolczyka i spisanej tradycji paulinów jasnogórskich – jego rola w tym przedsięwzięciu była w różny sposób

kwestionowana. Niewątpliwie przyczynił się do tego Jan Długosz. Nie darzył on sympatią księcia opolskiego, co wynika z ocen wypowiedzianych przezeń przy różnych okazjach, zwłaszcza w kontekście konfliktu z królem Władysławem Jagiełłą. Władysław Opolczyk pojawia się w dziele Długosza przede wszystkim jako polityk na usługach króla węgierskiego, a później i polskiego Ludwika Węgierskiego. Podąża tu XV-wieczny dziejopis tropem wyznaczonym przez jednego ze swoich poprzedników – archidiacona gnieźnieńskiego i podkanclerzego Królestwa Janka z Czarnkowa, wykorzystując dość obfite informacje z jego kroniki.

Ponadto Jan Długosz w dwóch swoich dziełach – *Liber Beneficiorum* i w *Catalogi episcoporum Cracoviensis - Katalogu Biskupów Krakowskich* (przy życiorysie Jana Radlicy) – sugerował, że książę nie był fundatorem klasztoru, a jedynie wykonawcą woli króla Ludwika Węgierskiego. Mimo, że dziejopis wykazał się niekonsekwencją i w Rocznikach podał, że fundatorem był Władysław Opolczyk, to jednak część późniejszych historyków podchwyciło nieprzychylną księciu relację, stawiając ją ponad wspomniane dokumenty i tradycję paulinów. Długosz wzmocnił swoją opinię szczegółami o kulcie króla Ludwika Węgierskiego względem św. Pawła Pustelnika, pozyskaniu przez niego relikwii św. Pawła Pustelnika i zawarciu pokoju z Wenecjanami. Według opinii Leszka Wojciechowskiego, Długosz zaczerpnął te wiadomości z pamięci, nie konfrontując ich z przywilejem fundacyjnym z 9 VIII 1382 r., a także z dokumentu wystawionego trzy lata później (19 I 1385). W nim to książę Władysław uzupełnił fundację, m.in. dziesięciną ze wsi Grabówki, określił ją terminem *villa nostram*, bez najmniejszej wzmianki o udziale w akcie fundacyjnym króla Ludwika.

Właściwie do końca XIV wieku książę miał już ugruntowaną pozycję zdraycy Polski, a to przecież w jaskrawy sposób kolidowało z symboliką Jasnej Góry. Dodatkowo sytuację skomplikował fakt, że kiedy w 1393 roku król Władysław Jagiełło dokonał ponownej fundacji klasztoru jasnogórskiego – a działo się to w trakcie kolejnej wojny z książętami opolskimi – w wystawionym wtedy dokumencie o Władysławie Opolczyku nie wspomniano ani słowem. Szczególną rolę wśród historyków, którzy podejmując problem fundacji paulinów na Jasnej Górze, zanegowali rolę Władysława Opolczyka, odegrała Krystyna Pieradzka. Jednak jej hipoteza bazująca na interpretacji przekazów Długosza, nie znajduje uzasadnienia w świetle szczegółowej analizy tych przekazów.

Zachowane dokumenty, a także tradycja paulinów jasnogórskich jednoznacznie podają, że jedynym fundatorem był książę opolski. W źródłach tych nie ma mowy o żadnych współfundatorach, nie ma też informacji o tym, że Władysław Opolczyk pełnił tutaj wolę królewską.

Mimo to, poglądy te utrzymywały się przez długie lata w historiografii, jako ważny głos w dyskusji na temat początków fundacji. Przychylił się do nich nawet początkowo historyk zakonu, o. Kazimierz Szafraniec, w publikowanym w 1957 r. studium o Jasnej Górze. Jednak w kolejnej pracy, z 1980 r., poświęconej genezie klasztoru i sanktuarium, zdecydowanie przeciwstawił się dotychczasowym przypuszczeniom, uznając na podstawie analizy dokumentów

erekcyjnych, księcia Władysława Opolczyka za jedyne go i rzeczywistego fundatora Jasnej Góry.

Potomni okrzyknęli Opolczyka mianem zdrajcy. Nie ma w tym była zasługa dziewiętnastowiecznych historyków lwowskich i krakowskich, zwłaszcza Karola Szajnochy. To dzięki niemu Opolczyk stał się bohaterem czarnej legendy.

W XIX wieku postać śląskiego księcia żyła w pamięci narodowej przede wszystkim jako polityk, zaangażowany w realizowanie andegaweńskich celów, a także współpracujący z Luksemburgami i Krzyżakami na szkodę państwa polskiego. Taka spuścizna pozostała już po średniowiecznej historiografii, zwłaszcza ujęciach przekazanych przez Janka z Czarnkowa i największego polskiego dziejopisarza tamtej epoki – Jana Długosza, a tylko w minimalnym wymiarze dzięki rodzimej twórczości historycznej na Śląsku. W XIX wieku, epoce ożywionego piarstwa historycznego, nastawionego na rozliczanie się z przeszłością, czarna legenda Opolczyka była jedynie podsycana

W ostatnim czasie postać Władysława Opolczyka znalazła się ponownie na polu badań historyków. W przeciwieństwie jednak do dawniejszych badaczy – przede wszystkim polskich – którzy jednoznacznie negatywnie oceniali całokształt działań podejmowanych przez księcia, a zwłaszcza jego kontakty z Królestwem Polskim, obecne oceny są bardziej wyważone. Historycy podkreślają jego zdolności polityczne i administracyjno-gospodarcze. Rola, jaką odgrywał Władysław Opolczyk na Węgrzech, jego dokonania gospodarcze na Rusi Czerwonej, a także w ziemi wieluńskiej i księstwie opolskim, predysponują go do grona wybitnych postaci II połowy XIV w. w Europie Środkowo-Wschodniej.

Bibliografia:

- Boras Z., *Książęta Piastowcy Śląska*, Katowice 1978.
- Dąbrowski J., *Elżbieta Łokietkówna 1305-1380*, Kraków 2007.
- Dąbrowski J., *Ostatnie lata Ludwika Węgierskiego 1370-1382*, Kraków 2009.
- Dola K., *Rządy Władysława Opolczyka w księstwie opolskim*, [w:] *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci*, pod. red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2001.
 - Kopiec J., *Karol Szajnocha o Władysławie Opolczyku. Przyczynek do dziewiętnastowiecznej polskiej historiografii opolskiego księcia* [w:] *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci*, pod. red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2001.
 - Mrozowicz W., *Władysław Opolczyk w historiografii średniowiecznej*, [w:] *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci*, pod. red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2001.
 - Pieradzka K., *Fundacja klasztoru Jasnogórskiego w Częstochowie w 1382 r.*, Kraków 1939.
 - Piotrowicz K., *Bolesław II*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T II, pod. red. W. Konopczyńskiego, Kraków 1936.
 - Pobóg-Lenartowicz A., *Wstęp*, [w:] *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci*, pod. red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2001.
 - Sperka J., *Władysław książę opolski, wieluński, kujawski, dobrzyński, Pan Rusi, Palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330-8 lub 18 maja 1401)*, Kraków 2012.
 - Sperka J., *Wojny Władysława Jagielly z księciem opolskim Władysławem (1391-1396)*, Cieszyn 2003.
 - Sperka J., *Rządy namiestnicze Władysława Opolczyka w Królestwie Polskim (1377/1378)*,

[w:] *Mieszczenie, wasale, zakonnicy*, pod red. Błażeja Śliwińskiego, Malbork 2004.

• Sroka S. A., *Władysław Opolczyk na Węgrzech*, [w:] *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy, Próba oceny w sześćsetlecie śmierci*, pod. red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2001.

• Szafraniec K., *Z Dziejów Jasnej Góry; Próba wyjaśnienia genezy klasztoru i sanktuarium w świetle analizy źródeł historycznych*, Warszawa 1980.

• Weidhass H., *Władysław Opolczyk, fundator klasztoru na Jasnej Górze w Częstochowie*, [w:] *Księżę Władysław Opolczyk. Fundator klasztoru na Jasnej Górze w Częstochowie*, pod. red. M. Antoniewicz, J. Zbudniewka, Warszawa 2007.

• Wojciechowski L., *Fundacja klasztoru jasnogórskiego*, [w:] *Częstochowa, Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego, okres staropolski*, T. I, pod. red. F. Kiryka, Częstochowa 2002.

• Zbudniewek J., *Fundacje Opolczyka dla paulinów*, [w:] *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci*, pod. red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2001.

AKT I MOŻNOŚĆ JAKO OBOWIĄZKOWY ELEMENT FUNKCJONOWANIA BYTU PRZYGDODNEGO

Bieniek Martyna

Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II w Lublinie, Doktorant

m.bieniek.bieniek@gmail.com

Wstęp

Każde zauważalne działanie człowieka, zwierzęcia lub innych bytów przygodnych jest związane z ruchem, który przejawia się w ich rozwoju, działaniu i doznawaniu. Niemniej jednak nie jest to ruch w sensie fizycznym, ale ruch, który jest obecny w bytach, czyli dynamizm. Ten specyficzny ruch, który nie jest utożsamiany z ogólnym rozumieniem tego pojęcia, składa się z dwóch aspektów, które wskazują na złożoność bytów oraz ich udział w różnego rodzaju procesach poznawczych. Pierwszym filozofem, który wyróżnił te dwa elementy był Arystoteles. Podczas intensywnych badań przyrodoznawczych zauważył, że każde działanie istoty żywej jest zapodmiotowane w ruchu, jest to efekt jego badań empirycznych, których był prekursorem. Wyróżnił podział na filozofię teoretyczną oraz praktyczną, w tej pierwszej znalazła się teoria dotycząca aktu i możliwości. Był on także twórcą metafizyki, której przedmiotem jest byt jako byt. W swoich tekstach analizuje byt jako substancję jednostkową, w ujęciu jej czterech przyczyn - wewnętrznych (formy i materii) oraz zewnętrznych (sprawczej i celowej). W okresie średniowiecza metafizyka była jednym z głównych obszarów zainteresowań ówczesnych filozofów. Szczególnie w zakresie analizy religii chrześcijańskiej pod kątem metafizyki, na tym polu - w szczególności - wyróżnił się św. Tomasz z Akwinu, który zwracał uwagę na to, że metafizyka powinna być pierwszą nauką badającą zjawiska, ponieważ jej teoretyczny charakter pozwala na zupełnie inną analizę badanych aspektów. [3] W poniższym artykule zostaną przedstawione cechy aktu i możliwości oraz

wskazanie, że te dwa elementy są nieodłącznym składnikiem działania, które jest podstawą istnienia bytu przygodnego.

Akt i możność jako działanie

Głównym zadaniem metafizyki jest odkrycie elementów, bez których coś nie może istnieć realnie. Każdy z filozofów próbował wskazać na jakiś czynnik, który konstytuuje istnienie bytów, wskazywano m.in. na zmienność i trwałość. Jednym z najważniejszych elementów, na który zwrócił uwagę św. Tomasz z Akwinu, było istnienie i istota. Poznanie metafizyczne pozwala na wyodrębnienie elementów subontycznych, które są elementami złożeniowymi bytu i decydują o jego istnieniu. Wyróżnia się cztery główne elementy, tj. dynamiczność, przemienność, tożsamość i przygodność. Te cztery cechy mają swoje uzasadnienie w doświadczeniu, więc nie są przyjmowane a priori. Poddając głębszej analizie kolejne cechy bytowania rzeczy odkrywa się złożenia, które będą odpowiadały za ich rozumienie. Dodatkowo bada się prawa, na podstawie których buduje się teorie mające oparcie na tych cechach. Filozofem, który zwrócił uwagę na złożeniową jedność bytów był Arystoteles. Jedność tą tworzą elementy „koniczne i niekoniczne, materialne i niematerialne, statyczne i dynamiczne”. [1]

Jednym z elementów subontycznych jest dynamizm, który wskazuje na to, że byty są w ruchu i podlegają przemianom, działają i doznają. Od starożytności zastanawiano się nad źródłem tego dynamizmu i próbowano go wyjaśnić. Platon tłumaczył to pojęcie jako coś przynależnego rzeczom, które dzięki niemu mogą działać, zmieniać się i posiadają pewne sprawności. [1] „Pierwotnie dynamis była rozumiana magicznie, jako pewna tajemnicza moc miejsc świętych, ludzi czy przedmiotów (np. wyrocznia, lekarz, leki, zioła). Od początku występowała w dwóch kontekstach, w obu posiadając sens związany z tajemniczą mocą. Pierwszy dotyczy przyrody i związany jest w jakiś sposób z teorią, poznaniem (potęgowanie matematyczne, moce natury, zdolności logosu), drugi zaś – dotyczy człowieka. Drugi kontekst jest praktyczny, ponieważ obejmuje ludzkie zdolności i możliwości takie, jak na przykład: działanie, postrzeganie, mowa (Lizjasz), czy władza.” [4]

Wskazywał także, że za źródło dynamizmu odpowiadają bogowie i świat idei. Arystoteles był pierwszym filozofem, który połączył dynamizm z „naturą jednostkowo bytujących rzeczy”. [1] Określał go jako swego rodzaju ruch, który nazywał aktualizacją możności. W ten sposób wyodrębnił akt jako działanie, ruch. Jednakże każde działanie musi posiadać swój podmiot, być w czymś zapodmiotowane - podmiot ten został nazwany możnością, którą dodatkowo podzielił na czynną i bierną. W możności biernej powstaje możliwość doświadczenia zmiany, natomiast możność czynna dotyczy działania i dokonywania zmian, jest ona także niczym nieograniczona.

Źródło: Czasopismo Filozofuj! Nr 2 (26) 2019

Możność czynna polega na byciu zdolnym do działania. Metafizycy mówią, że filozoficznie jest ona częścią możności podmiotowej, rzeczywiście bytującej

w danym konkretnym podmiocie. Możliwość bierna oznacza bycie zdolnym do doznawania. Również jest własnością podmiotową. [4]

„Możliwością nazywa się źródło ruchu albo zmiany, które się znajduje w innej rzeczy albo w tej samej jako innej” (M1019 a 15,16) [4]

Wynika z tego, że akt jest czymś realnym w bycie i dąży do tego, aby się w nim zrealizować. Natomiast możliwość sprawia, że byt nie jest tylko istnieniem, ale także zawiera w sobie istotę. Możliwość jest także formą materii, która zawiera się w każdym bycie. „Jasne więc, że możliwość czynna i bierna są tą samą możliwością (albowiem możliwe jest coś o tyle, o ile samo posiada możliwość doznawania czegoś, jak również i to, co sprawia, iż coś innego może czegoś doznawać)” (M 1045 b 19-21). [5] Obie formy możliwości stanowią dwa wymiary jednego aspektu bytu, jednej zasadniczej możliwości.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że pomimo zdefiniowania dynamizmu jako zasady ruchu to nie łączy się jego zasady z ruchem jako takim. Dynamizm to pewna własność działania w bycie, który ma „zdolność doprowadzenia czegoś do właściwego kresu lub wykonania czegoś tak, jak się chce”. [1]

Ze względu na różnorodne próby wyjaśniania pojęcia dynamizmu, wyróżniono te najważniejsze, były to: interpretacja hylozoistyczna, aktualistyczna, wariabilistyczna, statyczna, egzystencjalna, procesualna, dialektyczna i energetyczna.

Interpretacja hylozoistyczna wywodzi się ze starożytności, jej twórcy utożsamiali dynamizm z powszechną właściwością materii.

Interpretacja aktualistyczna dotyczyła dynamizmu jako niepodzielnej formy praczątki, wynikającego z uznania, że ruch jest wieczny.

Teoria wariabilistyczna uznawała pierwszeństwo bytu przed wszystkimi rzeczami.

Interpretacja statyczna wskazywała przynależność dynamizmu do świata niebytu, ponieważ uznawano, że jakkolwiek ruch nie jest przypisany do bytów.

Interpretacja egzystencjalna nawiązuje do aktu istnienia, który „organizuje, aktualizuje i dynamizuje byt”. [1] Wynika z tego, że akt istnienia jest źródłem dynamizmu i może powodować istnienie różnych typów dynamizmu rzeczy.

Interpretacja procesualna jest pewną odmianą skrajnej interpretacji wariabilistycznej. Mówi o dynamizmie jako bezustannym procesie pojętym jako „siła życia” lub „ewoluująca materia”. [1]

W teorii dialektycznej stwierdzono, że dynamizm jest zawarty w duchu absolutnym, który swój ruch czerpie ze sprzeczności zawartej w całej rzeczywistości.

W interpretacji energetycznej utożsamiono dynamizm z pewną formą energii, rozumianej jako wewnętrzna właściwość materii.

Teoria hylemorficzna wywodzi się od Arystotelesa i została uznana za pierwszą i jedyłą, która została sensownie uargumentowana. Wskazuje ona na fakt złożoności bytów i obecności dynamizmu jako możliwości a ruchu jako aktu. Interpretacja ta pozwoliła na wskazanie, że elementami składowymi dynamizmu jest akt i możliwość. Dzięki temu można było określić, czym jest dynamizm oraz

na jego cel, którym jest „aktualizacja potencjalności złożonej w bytach”. [1] Potwierdzenie tej teorii zawiera się w separacji metafizycznej, za pomocą której można było wyodrębnić złożenia bytowe jakimi są akt i możność. W pierwszym etapie zauważamy, że wszystko, co istnieje działa i doznaje. Kolejny etap opiera się na analizie sądów egzystencjalnych, podczas której zauważamy, że dany byt jest źródłem tego działania i doznawania, ale nie jest ono tożsame z tym bytem. W trzecim, i ostatnim, etapie, wyodrębnia się akt i możność, które swoją podstawę mają w zauważeniu, że każde działanie musi być w czymś zapodmiotowane, a więc istnieje akt (jako działanie) i podmiot tego działania (jako możność). Pojęcie akt, *lac. actus*, jest przyporządkowywane do ruchu, ale nie jest z nim utożsamiane. Wynika to z faktu, że ruch jest jakimś działaniem, poprzez które ujawnia się akt. Dodatkowo aktem określa się stan bytowania rzeczy, czyli dotyczy sposobu istnienia rzeczy. Interpretacji aktu jest wiele dlatego też można go kojarzyć z takimi rzeczami jak: „1. z działaniem zmierzającym do wyprodukowania nowego bytu, 2. z działaniem wsobnym, nieprodukującym nowego tworu-dzieła poza sobą, 3. z wytworzonym dziełem, 4. z życiem samym w sobie, które jest celem procesów ożywczych, 5. z aktem czystym będącym źródłem ruchu całego kosmosu, 6. z formą bytu, 7. z duszą w bytach żywych, 8. z tzw. czystymi inteligencjami (zwanymi też entelechiami)”. [1]

Natomiast pojęcie możności odnosi się do usposobienia podmiotu, fundamentu zmian i podmiotu ruchu. Możność jest ściśle związana z aktem, który decyduje o tym jaka jest ta owa możność. Wynika z tego, że każdy byt posiada w sobie akt i możność - dotyczy to tylko bytów przygodnych. Należy także rozróżnić możność w sensie metafizycznym od tej w sensie logicznym - ta druga dotyczy możliwości. Czysta możność przedmiotowa pojęta w sensie logicznym jako niesprzeczność, nie jest w dziełach z zakresu filozofii pierwszej przez Arystotelesa dalej rozwijana; w sposób istotny występuje jedynie w *Analytica priora* oraz *De Interpretatione*. Natomiast pojęcie możności podmiotowej posiada dalsze dookreślenia. Stagiryta w tzw. *Metafizyce* wprowadza kolejne rozróżnienia oraz relację wzajemną w znaczeniu możności działania w sensie możności doznawania. Rozróżnienia te są doniosłe zarówno dla zaproponowanych rozwiązań w zakresie filozofii teoretycznej, jak praktycznej. [4] Każdy byt działa w jakiś określony sposób, który jest zapodmiotowany w jego możności. Byt ma także jeden określony cel, który jest realizowany za pomocą aktu i możności. Dynamizm towarzyszy każdemu bytowi i jest pojmowany jako ruch, ale jednak nie jest ruchem, który przychodzi nam na myśl, kiedy o nim mówimy. Aby lepiej zrozumieć skąd pochodzi akt i możność, należy zastanowić się nad tym, czym w ogóle jest ruch. Poddając analizie jakieś zjawisko, które zauważamy to najpierw zwraca się uwagę na fakt ruchu, czyli akt, który jest dążeniem do osiągnięcia jakiejś doskonałości. A zatem akt to istnienie przedmiotu, ale nie w ten sposób, który wyrażamy za pomocą możności. Mówimy na przykład, że Hermes jest potencjalnie w drzewie a połowa w całości, ponieważ może być z niej wydzielona; możemy też nazwać człowieka, który nigdy się nie uczył, znawcą, jeżeli jest zdolny do nauki; stan przeciwny w każdym z tych przypadków

istnieje aktualnie (M1048 a 33-35, przekł. zmieniony). [5]

Niemniej jednak, aby ten akt mógł się wypełnić potrzebny jest jakiś czynnik, w tym wypadku możliwość. Dążenie do doskonałości pokazuje, że akt jak i możliwość nie są doskonałe, dopiero zaktualizowanie wszystkich możliwości pozwala na jej osiągnięcie. Potwierdza to „stałość, niezmiennosc i niezniszczalność (trwałość) danego bytu. [1]

Jednym z elementów, na podstawie których ugruntowane jest potwierdzenie aktu i możliwości, jest zasada niesprzeczności. Zasada ta dotyczy różnych sformułowań, których ogólny sens zawiera się w stwierdzeniu, że „byt jest a niebytu nie ma” itp. Reguła ta, w odniesieniu do istnienia aktu i możliwości, wskazuje na to, że nie może powstać coś z niebytu, co jest sprzeczne z doświadczaną przez nas rzeczywistością. Dynamizm rzeczy zawiera się w ich możliwości działania i doznawania, z tego względu akt i możliwość są uznawane za elementy złożeniowe, które wyjaśniają dynamizm i proces poznawania. „Sprawą ważną jest powiązanie możliwości i aktu w działaniu. Analiza działania bytów przygodnych wskazuje na to, że akt jest zawsze racją realizacji działania, w którym można zauważyć sprzężenie możliwości i aktu. Już Arystoteles zauważył, że wszystko, co podlega ruchowi (przemianie, działaniu), a więc „wszystko, co się staje, staje się z czegoś, staje się czymś i przez coś” (Met., 1049 b 24)” [3]

Akt i możliwość, jako części składowe dynamizmu, są uznawane za elementy subontyczne. Takie stwierdzenie stało się podstawą do sformułowania przez Arystotelesa teorii, która może być obecna w trzech różnych funkcjach. Pierwsza z nich zakłada definitywne wyjaśnienie dynamicznego sposobu bytowania rzeczy, która dodatkowo wskazuje na wewnętrzną strukturę bytu. Kolejna teoria wskazuje wspólne odwołanie do innych elementów konstytuujących istnienie bytu („forma - materia, substancja - przypadłości, istnienie - istota”). [1] Natomiast trzecia koncepcja jest najbardziej uniwersalna, za pomocą której można osądzić, czy sugestia dotyczące wyjaśnień różnych problemów metafizycznych jest właściwe. [1] Należy także zauważyć, że akt ma zawsze pierwszeństwo przed możliwością. Ta relacja zachodzi w trzech aspektach: ontycznym, czasowym i poznawczym. Aspekt ontyczny i czasowy dotyczy tego, co jest w akcie i samego aktu, może być podstawą dynamizmu, ruchu i działania. Natomiast poznawczy pokazuje, że tylko to, co istnieje realne może rozpoczynać proces poznawczy i być poznawane. Możliwość obecna w bytach tyczy się tego, co niedoskonałe, niespełnione i dążące do doskonałości. Akt i możliwość są w bycie czymś realnym. Akt jest tym, co w bycie zrealizowane. Inaczej mówiąc, akt jest to stan bytu, stan posiadania jakichś ontycznych zrealizowań. Aktem jest istnienie, jako podstawowa, egzystencjalna realizacja bytu. Aktem jest także forma, jako zaktualizowanie wewnątrz istoty typowych dla danego bytu treści. „Mając na uwadze zasadnicze „funkcje” aktu i możliwości w bycie, należy sobie uświadomić, że: możliwość i akt są sobie w jednym bycie istotnie przyporządkowane i znajdują się zawsze w tej samej kategorii bytowej, dlatego naturę możliwości bytowej poznajemy poprzez a. wyłanianie z danej m. Z poznania bytowego a. można wnioskować o naturze możliwości koniecznościowo z aktem związanej. Ma to szczególne zastosowanie w badaniu

natury człowieka, którego akty biologiczne i psychiczne mogą ujawnić, jaka jest jego natura. Akt i możliwość są dwoma stanami tego samego bytu i, będąc sobie istotnie przyporządkowane, tworzą tylko jeden (istotnie) byt realny.” [3] Akt i możliwość są nieodłącznym składnikiem działania. Cała analiza tych dwóch pojęć musi opierać się właśnie na uznaniu, że działanie nie może być realizowane bez aktu i możliwości. Możliwość jest w bycie tym, co powoduje, że akt nie jest pełnią zrealizowań. Inaczej mówiąc, możliwość jest to stan bytu, stan nieposiadania pełni zrealizowań. Możliwością jest istota, powodująca, że byt nie jest tylko istnieniem. Możliwością jest także materia, dzięki której forma jest tą oto treścią określonego bytu. [2]

Dynamizm ma także swoją rolę w procesie powstawania i giniecia rzeczy. Jego obecność w tym procesie opisał i wyjaśnił Arystoteles. Filozof zwrócił uwagę na fakt dotyczący obserwowania w świecie przemian rodzenia (powstawania) i giniecia rzeczy. Uznał on, że tym przemianom musi towarzyszyć jakiś inny rodzaj ruchu, czyli dynamizmu. Dokładniej dotyczyło to powiązania zachodzących zmian ze zmian substancji, czyli podłoża jako przejścia z jednego bytu do innego. Powiązanie teorii aktu i możliwości z procesem powstawania i giniecia tłumaczył tym, że aby coś powstało musi mieć taką możliwość, a akt jest już tym procesem - to samo dotyczy giniecia. Niemniej jednak podobnych teorii do tej arystotelesowskiej było więcej, ta różniła się od nich tym, że wskazano na obecność materii w rzeczach, która pozwala na proces powstawania, ponieważ staje się częścią rzeczy rodzącej się. Z tego względu w tej teorii można zauważyć, że Arystoteles proces powstawania wiąże z rodzeniem się czegoś nowego, ale także ze zmianą czegoś, co już istnieje.

Zakończenie

Wszystkie elementy dotyczące dynamizmu oraz aktu i możliwości wskazują na specyficzną formę ruchu obecną w bytach. Taki rodzaj dynamizmu sprawia, że byty mogą powstawać i ginąć. Dodatkowo te elementy subontyczne składają się na także na inne teorie wyjaśniające procesy metafizyczne. Akt i możliwość, które zostały jako pierwsze wyróżnione przez Arystotelesa, są jednym ze składowych elementów podstawowych działania każdej istoty żywej. Ich obecność jest wyznacznikiem istnienia bytów przygodnych, bez nich nie byłyby w stanie działać i doznawać. Działanie bytów przygodnych posiada swoją siłę sprawczą i celową, bez której nie mogłyby one wykonywać żadnych działań. Należy zauważyć, że podstawą działania bytów jest ruch, czyli dynamizm. Natomiast na dynamizm właśnie składa się akt i możliwość, które zostały odkryte i nazwane przez Arystotelesa. Ruch także jest podstawą istnienia bytu przygodnego, ponieważ to właśnie on konstytuuje jego bycie. Teoria hylemorfizmu, również stworzona przez Arystotelesa, jest pierwszą i jedyną uznaną teorią odpowiadającą na pytanie dotyczące istnienia dynamizmu, czyli ruchu. Udowadnia ona, że to właśnie akt i możliwość są obowiązkowym elementem ruchu każdego bytu przygodnego.

BIBLIOGRAFIA

1. Ks. A. Maryniarczyk, Odkrycie wewnętrznej struktury bytów, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2006.

2. M. Gogacz, Ważniejsze zagadnienia metafizyki, Lublin 1973.
3. Hasło: akt i możliwość, Powszechna Encyklopedia Filozoficzna, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2000-2009.
4. P. Makowski, Dynamis. Metafizyczne pojęcie możliwości i jego rola filozofii praktycznej Arystotelesa, *Diametros* nr 33 (wrzesień 2012): 76–100
5. Arystoteles, *Metafizyka*

MOTYW SĄDU OSTATECZNEGO W RZEźBIE GOTYCKIEJ

Bekus Ewelina, Majewski Łukasz
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie

Wyobrażenia sądu ostatecznego były niezwykle popularne w sztuce gotyckiej. Występowały w malarstwie ściennym, tablicowym, a także pojawiały się wśród detali architektonicznych. Ich powszechność w sztuce gotyckiej miała cel dydaktyczny. Strach przed demonicznymi karami w piekle miał wywołać respekt wśród wiernych i zmienić ich postępowanie. Z kolei obraz nieba i obietnica lepszego życia miała wzbudzać nadzieję na wieczną nagrodę, co przyciągało do kościoła nowych wyznawców. Byli to głównie ludzie najbiedniejsi, którzy nie mając możliwości wybiecia się ze swego stanu, w obrazie rajy i wiecznej szczęśliwości, widzieli dla siebie szansę na lepsze życie po śmierci.

Początki rzeźby gotyckiej, ściśle związane są z architekturą, a w szczególności z narodzinami gotyckich katedr. Wraz z tymi budowlami, które poczynając od ok. 1130 r. powstawały w północnej Francji, zostały wypracowane też nowe formy rzeźby. W drugiej połowie XII wieku w dobrach królewskich pomiędzy Senlis a Chartres, rzeźba gotycka wyzbyła się romańskiej złożoności, posługując się niezwykle przejrzystą ikonografią. Wykształciły się wtedy nowe środki wyrazu, pozwalające rzeźbie uwalniać się stopniowo od form tradycyjnych i podążać powoli ku realizmowi i naturalizmowi, który uwzględniał indywidualne cechy prezentowanych postaci. Żywe istoty przestały być wyobrażane jako bryły geometryczne i przybierały rzeczywiste proporcje. Pod względem formy artystycznej rzeźbiarze gotyccy osiągnęli bardzo wysoki poziom ekspresji, odpowiadający duchowi czasu. Spopularyzowanie i rozprzestrzenienie rzeźby gotyckiej na dalsze rejony Europy nastąpiło dopiero w zaawansowanej fazie jej rozwoju. Na terenie Środkowej Europy nowy styl kształtował się głównie w drugiej ćwierci XIII wieku.

Rzeźba odgrywała w architekturze gotyckiej bardzo ważną rolę, znacznie większą niż w architekturze romańskiej. Najczęściej zdobiła detale konstrukcyjne – kapitele, wsporniki i zworniki sklepienne. Stanowiła także tzw. dekorację rzeźbiarską fryzów figuralnych, ornamentalnych, czy znacznie obszerniejszych

od romańskich, nieustannie rozbudowujących się tympanonów portalowych. W gotyku rzeźba początkowo ściśle związana była z detalem architektonicznym, na którym występowała, z czasem jednak zaczynała zyskiwać coraz większą samodzielność.

Kolejnym ważnym rodzajem rzeźby gotyckiej, stanowiącym nieodłączny element świątyni chrześcijańskiej były dzieła funkcjonalnie związane z kultem, stanowiące wystrój wnętrz kościelnych. Były to m.in. chrzcielnice czy coraz liczniejsze ołtarze o obszernych nastawach.

Charakterystyczne dla rzeźby gotyckiej było wzajemne przenikanie się sfery boskiej z ziemską. Rzeźby na romańskich tympanonach i kapitelach, które deformowały postacie, ustępują miejsca wielkim kompozycjom, które już nie wywołują strachu przed Apokalipsą. Przedstawiają Ewangelię Chrystusa, której celem było przybliżenie ludzkości do Zbawiciela. Chrystus ukazwany był najczęściej niemal na równi z wiernymi. Nawet w scenach Sądu Ostatecznego nie tracił łagodności. Tak więc mniej więcej między rokiem 1225 a 1230 dokonały się we francuskiej szkole rzeźbiarskiej decydujące zmiany. Wzniosły i surowy kanon piękna wczesnego wieku XIII, ustępował miejsca stylowi, który w przedstawianych postaciach charakteryzował się spokojem i większą delikatnością.

Motyw sądu ostatecznego był niezwykle popularny w sztuce średniowiecznej. Wiązał się z powszechnym przekonaniem, że dzieje ludzkości zakończą się osądzeniem wszystkich, którzy kiedykolwiek żyli na ziemi. W rzeźbie motyw ten zaczął rozpowszechniać się od XI wieku, a swoje najbardziej monumentalne ujęcia zyskał w dwóch następnych stuleciach w dekoracjach francuskich katedr. W XII wieku koncentrował się głównie na tekście *Apokalipsy*, a w XIII w. na *Ewangelii św. Mateusza*. Przedstawiany był zwykle we wnętrzach kościołów na fasadach, portalach, głowicach kolumn, drzwiach wejściowych, a najczęściej na zachodnim, głównym portalu budowli.

Podstawowy schemat kompozycyjny przedstawień rzeźbiarskich ukazujących sąd ostateczny był z reguły niezmienny. Dominującą figurą był zawsze Chrystus tronujący, ukazany jako sędzia całej ludzkości. W sztuce gotyckiej Jego apokaliptyczny i pełen grozy wizerunek, ustępował miejsca postaci Chrystusa cierpiącego i tryumfującego tak, jak go ukazywała *Ewangelia św. Mateusza*. Jego objawienie podkreślała mandorla, podtrzymywana zazwyczaj przez anioły. Zbawiciel przedstawiany był z nagim torsem oraz śladami Jego cierpienia: ranami na rękach, które pozostały po gwoździach, czy z krwawiącym bokiem. *Arma Christi* bardzo obrazowo przedstawione zostały m.in. na południowym portalu w Chartres, zachodnich portalach katedr w Paryżu, Amiens i Reims oraz na północnym portalu w Bourges. W otoczeniu Chrystusa często pojawiały się anioły niosące *Arma Christi*, lub orędownicy grzesznego rodzaju ludzkiego w postaci Bogarodzicy i Jana Chrzciciela lub św. Jana Apostoła. Na archiwoltach rozmieszczano anielskie chóry lub postacie starców z *Apokalipsy*. Ważnym motywem były także wywodzące się już z tradycji wczesnego chrześcijaństwa gesty rąk Zbawiciela - błogosławiące wybranych i odrzucające potępionych.

Ponizej przedstawiany był zwykle archanioł Michał trzymający w ręku

wagę. Po jego obu stronach stały drżące w oczekiwaniu na wyrok dusze. Na jednej szali wagi znajdowały się dobre czyny, a na drugiej grzechy. W katedrze w Chartres te ostatnie przedstawiane były w postaci niewielkich stworzeń siedzących na szalach. W innych przypadkach, m.in. w Bourges i Amiens, na szali dobrych uczynków przedstawiony był Baranek Boży, przypominający o ofierze, jaką za człowieka dokonał Chrystus. Różnorodne uosobienie grzechów i dobrych czynów pozwalało na proste wyjaśnienie tej idei ludziom niepiśmiennym

Bardzo często przy samym akcie ważenia dusz obecny był szatan. Występował on w roli oskarżyciela, próbując jeszcze w ostatniej, decydującej chwili wykazać, że sądzona dusza należy do niego. Jeżeli jego oszczerstwa nie skutkowały, diabeł bardzo często próbował porwać podlegającą osądowi duszę z szali wagi, lub pozyskać ją dla siebie, naciskając niepostrzeżenie na szalę z grzechami. Jego poczynania najczęściej były ukazane jako daremne, gdyż w czasie tej ostatniej i najważniejszej w dziejach ludzkości chwili, porządku strzegł obnażony miecz archanioła Michała. Dokonane w ten sposób pomieszenie poważnej uroczystej chwili z groteską miało zapewne ośmieszyć poczynania szatana, który w obliczu Boga, nie ma już żadnej mocy, a jego działania okazują się beзуżytecznymi sztuczkami.

W wyobrażeniach sądu ostatecznego dużą rolę odgrywał archanioł Michał. Po jego obu stronach umieszczone były dwie hrupy sądzonych, czyli sprawiedliwi i potępieni. Temat pochodzenia osądzonych dusz bardzo często pojawiał się również na nadprożach, które przedstawiały wydarzenia, dziejące się już po akcie ważenia. Po prawej ręce archanioła wierzący oglądał wybrańców bożych, którzy radują się ze swego uniewinnienia i kierują się ku drzwiom raj, gdzie czekał już apostoł Piotr. Uwieńczone koronami żeńskie postacie będące symbolami duchowych i fizycznych zalet, jak i wyobrażenia aniołów, miały wyrażać pojęcia rajska radości. Po lewej ręce archanioła Michała znajdowała się grupa potępionych grzeszników, którzy przez diabły kierowani byli do piekła.

W celu zobrazowania królestwa władcy ciemności, rzeźbiarze odwoływali się do różnorodnych wierzeń ludowych, by dosadnie i klarownie dla prostego człowieka zobrazować grozę owych chwil. Piekło nie dominowało w tych scenach, lecz mimo to zajmowało właściwe mu miejsce w dziejach świata i dawało świadectwo nieuniknionego upadku niewdzięcznej ludzkości. I tak na przykład na tympanonie katedry w Beaulieu potępieńcy pożerani są przez fantastyczne bestie, takie jak przerażające hybrydy, gryfy, czy ziejące ogniem, ogromne smoki. Na łukach portali w Amiens diabły torturują grzeszników szarpiąc ich hakami, dusząc i wrzucając do kotłów. Na fasadzie w Reims gotują one dusze we wrzątku, a w Bourges podsycają pod nimi ogień, podczas gdy żaby wlażą potępieńcom do ust. W Amiens jeźdźcy Apokalipsy zwiastują grozę końca świata. W Paryżu śmierć przybywa konno, wioząc z tyłu za sobą trupa. W Conques szatan rozsiada się na tronie ustawionym tuż przy kotle, w którym grzesznicy już odbywają karę. W Reims tłum zakutych w łańcuchy potępieńców z najrozmaitszych warstw społecznych spychany jest w ziejącą czeluść piekieł. Skąpcy, możliwi do rozróżnienia dzięki zawieszonym na szyi sakwom, stoją

przemieszani z różnymi złoczyńcami

Dziełem przełomowym, dla wytworzenia się motywu Sądu Ostatecznego w formie gotyckiej, jest katedra w Saint-Denis, która to uchodzi za pierwszą katedrę gotycką. Obraz sądu zdobi środkowy tympanon portalu. Tekst *Apokalipsy* zostaje wzbogacony o motywy ewangeliczne. Na portalu widać Panny Mądre i Panny Głupie, czyli metaforę ludzkości postępującej dobre i źle. Chrystus rozkłada ręce, a przy nim znajdują się narzędzia męki. Towarzyszą mu apostołowie, po lewicy zasiada św. Jan, po prawicy Bogarodzica.

Temat sądu ostatecznego w rzeźbie gotyckiej realizowano w różnych formach, na różnorodnych podłożach. W sposób oryginalny przedstawiony został na głowicy kolumny w kościele Saint-Nectaire, w znajdującym się w departamencie Puy-de-Dome. Ukazany na niej Chrystus siedzi na tronie. W prawej ręce dzierży atrybuty swojej męki, lewą wskazuje na krzyż niesiony przez dwóch aniołów. Para innych aniołów dmie w trąby i rozwija sztandary, jeden z napisem *Venite* dla wybranych, drugi z napisem *Discedite* dla potępionych

Najpełniejszy zespół rzeźby architektonicznej w Polsce wyobrażający dzień sądu znajduje się w trzynastowiecznym kościele pojoannickim w Złotorzy. Temat ten rozwinięto na powstałych około roku 1293 r. zwornikach. W centrum zasiada na tronie władca świata. Na odgłos trąb anielskich budzą się i powstają z grobów umarli. Poszczególne elementy sceny rozmieszczone są na wielu zwornikach, co jednak nie osłabiło przejrzystości kompozycji, podkreślanej przedstawieniami symbolicznymi, mówiącymi o ofierze i miłosierdziu Chrystusa, czy o znaczeniu cnoty.

Najpopularniejszym miejscem dla przedstawiania rzeźbiarskich wyobrażeń Sądu Ostatecznego w gotyckich świątyniach były portale. Wiele z nich zachowało się we Francji i w Niemczech. Stamtąd sposób przedstawiania tego tematu przeniósł się do Włoch, będących jeszcze pod wpływem sztuki bizantyjskiej a następnie do Anglii i Europy Środkowej.

Najbardziej znany portal poruszający tematykę sądu ostatecznego wzniesiony został prawdopodobnie około 1228-1230 r. i mieści się w katedrze Notre-Dame w Paryżu. Tronujący Chrystus, pokazujący swoje rany, ukazany został według ikonografii inspirowanej *Ewangelią św. Mateusza*. Jego głowa otoczona jest nimbem, przybierającym kształt krzyża. Obok niego znajdują się aniołowie trzymający Arma Christi – krzyż i włócznię. Maria i św. Jan klęczą, próbując uprosić łaskę dla grzeszników. W dolnej części widoczny jest archanioł Michał, wążący dusze. Diabeł stara się przechylić szalę na swoją korzyść, by sądzona właśnie dusza dołączyła do spętanych łańcuchami nieszczęśników, prowadzonych już przez odrażające bestie do piekła. Znajdujący się po drugiej stronie zbawieni zdają się swymi gestami wychwalać miłosierdzie Pana. Na nadprożu ukazani zostali zmartwychwstający ludzie, którzy budzą się z grobów na odgłos trąb. W bocznych ościeżach umieszczono figury apostołów. Na archiwoltach znajdują się anielskie chóry, święci i inne postacie ze Starego Testamentu]

Kolejne tego typu dzieło powiązane jest z całym układem portali katedry

w Chartres i pochodzi z XII wieku. Portal centralny zajmuje sąd ostateczny. Po lewej stronie znajdują się święci męczennicy wraz ze św. Jerzym i św. Teodorem prezentującymi się w strojach rycerzy z czasów Ludwika Świętego. Po prawej stronie swoje miejsce mają święci wyznawcy ze św. Marcinem i św. Mikołajem na czele. Chrystus o pięknym i szlachetnym obliczu, dominujący na szczycie środkowego filaru centralnego portalu, wzorowany był na słynnej rzeźbie z Amiens. Po jego obu stronach tradycyjnie znajdują się Matka Boska i św. Jan Chrzciciel oraz aniołowie niosący atrybuty męki. Na nadprożu widoczne jest ważenie dusz dokonywane przez Michała archanioła i oddzielenie zbawionych od potępionych. Scena ta przenosi się częściowo na dolne partie łuków archiwolty, których pozostałe partie zajmuje dziewięć chórów anielskich, a także wyobrażenia cnót i grzechów.

Niektóre płaskorzeźby na portalach świątyń uwypuklały rolę poszczególnych postaci biorących udział w sądnym dniu. Portal zachodni katedry w Bourges ukazywał na przykład nową funkcję archanioła Michała, który poza istotą ważącą dusze, stawał się antytezą dla szatana i ostatnim sprzymierzeńcem ludzkości. Na portalu w Bourges uśmiechnięty archanioł Michał osłania swą szatą zmartwychwstałego młodzieńca, który dołączy do grona wybranych. Po lewej stronie znajduje się szatan, czyli jego całkowite przeciwieństwo, który swym ogonem spętał potępińca skazanego tym samym na wieczne katusze.

Niektóre przedstawienia sądu ostatecznego wracały do odrzucanej wraz z nastaniem gotyku apokaliptycznej wersji sądnego dnia. Temat ten został podjęty między innymi na portalu południowym katedry gnieźnieńskiej, ukończonej w latach osiemdziesiątych XIV wieku. Widać na nim groźnego sędziego, którego otaczają prorocy, Maria i św. Jan. Na archiwoltach portalu znajdują się z kolei wyobrażenia cnót zwalczających występki. Ten ostatni wariant pojawia się także na gzymsach i arkadach oraz na żebrach sklepiennych. Motyw dobrych uczynków jest niezwykle ważny w chwili sądu ostatecznego. Podkreślają to szczególnie słowa Chrystusa przytoczone w *Ewangelii św. Mateusza*. Od wierzących chcących wejść do królestwa niebieskiego Zbawiciel wymaga czynów pełnych miłosierdzia, które ludzie mogą spełniać wobec znajdujących się w potrzebie bliźnich i które stanowią istotę bożej sprawiedliwości. Na gzymsach nawy południowej przedstawiono rzesze zbawionych, należących do różnych stanów społecznych, wyróżniających się odmiennymi cechami fizycznymi. W tym tłumie zbawionych pojawia się także portret fundatora, biskupa Jarosława Bogorii Skotnickiego. Z kolei na łukach arkad międzyfilarowych znajdują się głowy potępionych.

Oryginalna wizja sądu ostatecznego pochodzi z końca XIII wieku. Znajduje się na tak zwanej Złotej Bramie, czyli na portalu kaplicy zamkowej w Malborku. Przedstawiona w skrótowej formie łączy się z *Przypowieściami o Pannach Mądrych i Głupich*. Od początku interpretacji tekstów biblijnych przypowieść ta była metaforą sądu ostatecznego. Przezorne Panny Mądre to zbawieni, którzy udadzą się na gody Oblubieńca-Chrystusa zaślubionego z Oblubienicą-Kościółem, symbolizowanym tutaj przez ukoronowaną niewiastę. Natomiast Panny Głupie

to grzesznicy, którzy nie wejdą do komnaty weselnej nowożeńców, zostaną potępieni na wieki wraz z ich mentorką – Synagogą i nieprawdziwą wiarą. W przedstawieniu tym brak wizerunku tronującego Chrystusa-Sędziego, co zdarzało się rzadko, szczególnie w późnym średniowieczu.

Podsumowując, zasadniczym zadaniem ideowym rzeźby gotyckiej był udział w głoszeniu prawdy wiary i pomoc w praktyce życia religijnego. Treść ikonograficzna nastawiona była na pouczenie człowieka we wszystkich dziedzinach życia chrześcijańskiego, dlatego religijne przedstawienia rzeźbiarskie nazywano kamiennymi encyklopediami. Figuralne cykle przedstawiały dzieje Chrystusa i historię ludzkości od pierwszych rodziców w raju aż do sądu ostatecznego. Okres gotyku zarówno w Europie jak i w Polsce odznaczał się silnym rozwojem mistycyzmu i prywatnej dewocji, powstawały zatem dzieła służące tym celom, wyrażające bardziej osobisty, uczuciowy stosunek do Boga.

BIBLIOGRAFIA:

1. Mt 25,1-13
2. Mt 25, 34-36
3. Bazydło J., Jarosław Bogoria ze Skotnik, [w:] Encyklopedia Katolicka., t. VII, s. 1046 – 1047.
4. Biedermann H., *Leksykon symboli*, tłum. J. Rubinowicz, Warszawa 2001.
5. Bracons J., *Klucze do sztuki gotyku*, tłum. B. Zakęs, Wrocław 1993.
6. Couchoud J. P., *Sztuka francuska*, t.I, tłum. E. Bąkowska, Warszawa 1985.
7. Duby G., *Czasy katedr. Sztuka i społeczeństwo 980-1420*, tłum. K. Dolatowska, Warszawa 1997.
8. Guriewicz A., *Problemy średniowiecznej kultury ludowej*, tłum. Z. Dobrzyński, Warszawa 1987.
9. Kłębowski J., *Polska sztuka gotycka*, Warszawa 1983.
10. Kobiela S., *Bestiarium chrześcijańskie, Zwierzęta w symbolice i interpretacji, Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002
11. Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 1997.
12. Lavedan P., *Historia Sztuki. Średniowiecze i czasy nowożytne*, tłum. H. Morawska, S. Kozakiewicz, Wrocław 1954.
13. Liedtke A., *Historia sztuki kościelnej w zarysie*, Poznań 1961.
14. Minois G., *Historia piekła*, tłum. A. Dębska, Warszawa 1996.
15. Nitecki P., *Biskupi kościoła w Polsce w latach 965 – 1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000, s. 171
16. Sauerlander W., *Rzeźba średniowieczna*, tłum. A. Porębska, Warszawa 1978.
- Szolginia W., *Architektura*, Warszawa 1992.
17. Stachowska K., Jarosław Bogoria ze Skotnik, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t.XI, pod red. B. Leśnodorskiego, Wrocław 1990.
18. Zalewska-Lorkiewicz K., *Księżę ciemności: o średniowiecznych wyobrażeniach szatana*, Warszawa 1996.
19. Zlatohlavek M., Ratsch CH., Muller-Ebeling C., *Sąd Ostateczny: freski, miniatury, obrazy*, tłum. A. Kleszcz, Kraków 2002.

ВИБІР МІСЦЯ ПІД ХАТУ В ТРАДИЦІЙНОМУ ЖИТЛОБУДІВНИЦТВІ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ (КІНЕЦЬ ХІХ – 30-ТІ РР. ХХ СТ.)

Берлін Ярослав Володимирович

*магістрант ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
berlin@i.ua*

Науковий керівник: к. і. н., доцент О. Я. Дрогобицька

Традиційне житлово-господарське будівництво є вагомою частиною духовної культури українців та відзначається яскравістю і різноманітністю. Будівництво нового житла було однією з головних подій у житті селянина. Саме тому все це не могло не знайти свого відображення в обрядово-звичаєвому комплексі. Згідно з народними уявленнями, від ретельності перевірки будівельних матеріалів, вибраного місця, дотримання відповідних звичаїв та прикмет на всіх етапах зведення житла та при вселенні в нього залежав не лише добробут майбутніх мешканців, а й їхнє здоров'я і навіть життя. У сучасну пору помітно зріс інтерес суспільства до духовних джерел українців. Знання про відповідні народні традиції наших предків та їх популяризація сприятимуть утвердженню культурної ідентичності, усвідомленню місця української народної культури серед традицій інших народів, подоланню комплексу меншовартості.

Згідно з народними віруваннями, різні складові простору, як правило, мали неоднакове ритуальне значення [1, с. 34]. Відповідно процедура вибору місця передбачала з'ясування інформації про значення тієї чи іншої ділянки простору. Це проявилось у поширенні уявлень про так звані «чисті» й «нечисті» місця. У загальних рисах процес вибору місця мав триступеневий характер [9, с. 427]. На початку вибирали ділянку, придатну з суто практичного погляду (житло намагалися ставити на рівній площі, переважно на підвищенні, щоб до хати не підступала вода тощо). Наступним етапом було певне «тестування» цієї ділянки за допомогою різноманітних прикмет та ряду заборон. Насамперед, традиційно не рекомендувалось будувати на місці дороги, межі чи стежки [5, с. 543].

Ці уявлення часто пов'язані з семантичним протиставленням «свій–чужий» і певним кордоном, межею між «своєю» і «чужою» територією, місцем ритуально непевним, а тому, можливо, «нечистим» [2, с. 425–426].

Забороненим зі зрозумілих причин було будівництво на місці кладовища, там, де було вчинено вбивство чи похована людина, що померла без сповіді (повішеник, потопельник і т. д.). У цьому контексті буде не зайвим згадати, що табуйованим було і будівництво на місці зрубаного, спиляного дерева чи куща. Як стверджує Р.Сілецький, особливо стереглися зрубувати плодове дерева, а якщо вже виникала нагальна потреба закладати

на такому місці, то це дерево намагались викорчувувати: «На пеньках – нечиста сила. Вона си може сісти на пеньку. Дехто не вірит, но то – до часу...» [7, с. 197].

Унікали також кущів бузини, яку зараховували до «нечистих» дерев. Вважалося, що бузина проклята, оскільки на ній повісився Юда [4, с. 68]. Викорчування даного куща загрожувало хворобами тому, хто її зрубає, або й смертю майбутнім господарям хати. Щоб не допустити цього, на місце, де був кущ, необхідно було кинути свячене зілля і свячений часник.

Бойки намагалися не будувати на місці висохлого руслу потоку чи на місці ями. Хоча, стосовно будівництва на місці погребу або т. зв. «пивниці» думки часто відрізнялись, адже в частини людей він все ж асоціюється з ямою, а інші вважали, що це погріб з продуктами харчування, а тому не несе певного негативного забарвлення [5, с. 545].

Найбільше селяни унікали місць, де в минулому вже щось було збудовано. Наприклад, категоричне табу стосувалося будівництва на місці стодоли. На місці старої хати будувати все ж дозволялося, але з застереженнями, які головним чином стосувалися місця, на яке скапувала вода зі стріхи – т. зв. «окапу». Серед селян вважалося, що будівництво на такому місці загрожуватиме хворобою чи навіть смертю господарям, чи принаймні не буде вестися господарство. Саме тому наполегливо рекомендували зводити нову хату неподалік від старої, а якщо такої можливості не було, то старий «окап» потрібно було викопати, а розширювати будівлю, вважалося, можна було тільки вперед – туди, де були вікна (традиційно на схід або південь): «не можна назад вертати, а тільки вперед посувають» [5, с. 545]. У жодному випадку не варто було розширювати межі хати назад на північ, яку традиційно наділяли негативними характеристиками і пов'язували з холодом, смертю тощо.

Окрім зазначеного, зважали і на перебіг життя попередніх мешканців цієї місцини. Якщо вони жили погано, померла родина чи трапилася пожежа, дане місце було табуйованим. Часом, щоб припинити низку нещастя, навіть переносили хату в друге місце. Наприклад, А. Свенціцкая зафіксувала випадок, коли в одній сім'ї без жодної логічної причини паралізувало зятя. Родичі зверталися до «знахаря», який наполегливо радив переставити хату деінде, бо, мовляв, вона стоїть «не на чистому місці». Його рекомендацією скористалися, і незабаром зять одужав. Дослідниця також зазначила, що бойки дуже бояться «нечистих» місць і можуть переставляти хату навіть до трьох–чотирьох разів [6, с. 3].

І, нарешті, коли після зіставлення з усіма заборонами і повір'ями характеристики обраного місця були задовільними, то наступала третя і завершальна стадія перевірки, а саме ворожіння – особливий ритуал, що мав на меті через встановлення зв'язку з потойбічним світом отримати потрібну інформацію, яка дала б остаточну відповідь про придатність чи непридатність вибраного місця для будівництва [3, с. 100]. Загалом процедура вибору місця для домівки ґрунтувалась на класифікаційному

протиставленні «чисте–нечисте», тобто був певний вибір «чистого» місця від «нечистих» чи «чужих» мерців, що у свою чергу вважалося запорукою здоров'я, щастя і заможності мешканців майбутнього житла [8, с. 116].

Отже, українці Карпат досить ретельно ставилися до вибору місця для хати. Ці обрядодії мали на меті виявити достовірну інформацію про значення тієї чи іншої ділянки простору, в їх основі лежали уявлення про так звані «чисті» й «нечисті» місця. Місце для житла перевіряли за допомогою різноманітних прикмет та заборон. Традиційно неприпустимим вважалася побудова на місці стежки або межі; на місці вбивства чи цвинтарі; «на пні»; на згарищі; на місцині, де раніше нещасливо жили люди; на місці т. зв. «окапу» старої хати тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. Ленинград: Наука, 1983. 191 с.
2. Белова О. В. Свой – чужой. *Славянская мифология: энциклопедический словарь*. Москва, 2002. С. 425–426.
3. Виноградова Л. Н. Гадание. *Славянская мифология: энциклопедический словарь*. Москва, 2002. С. 100.
4. Галайчук В. Бузина у віруваннях та обрядовості. *Мала енциклопедія українського народознавства / за ред. С. Павлока*. Львів, 2007. С. 68.
5. Гошціцька Т. Традиційна будівельна обрядовість на Сколівщині (на матеріалах польових досліджень). *Фортеця: збірник заповідника «Густань»*. Л.: Колір ПРО, 2012. Кн. 2. С. 539-560.
6. Свенцицкая А. К этнографии бойков. Петербург, 1915. 10 с.
7. Сілецький Р. Звичай “закупляння місця” у традиційній будівельній обрядовості українців. *Етнічна культура українців*. Львів, 2006. С. 186-197.
8. Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 428 с.
9. Сілецький Р. Традиційні ворожіння про місце для житла в українців. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 426-440.

НЕДІЛЬНА ШКОЛА ПРИ КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ СЕМІНАРІЇ У 60-80-Х РР. ХІХ СТ.

Бідун Юрій Володимирович,
аспірант НПУ імені М. П. Драгоманова
bidun1992@gmail.com
Науковий керівник: д. іст. наук, проф. В. Й. Борисенко

У другій половині ХІХ ст. гостро постала проблема поширення освіти серед непривілейованих верств українського суспільства. Важливу роль в цих процесах відігравали церковні інституції. Зокрема, свій вагомий внесок в «освітизацію» населення здійснила і Київська духовна семінарія

– один з найвпливовіших середніх духовних навчальних закладів не лише в українських, а й в усіх землях Російської імперії. З листопада 1866 р. до початку 80–х рр. XIX ст. тут діяла недільна школа. Хоча її діяльність і була значущою, але навіть сьогодні вона лишається абсолютно не вивченою. Розуміння того, як люди здобували знання в умовах, коли ще не існувало системи шкільної освіти, вкрай важливі, оскільки світ стрімко змінюється, інформація постійно оновлюється і, часто, випереджає шкільні програми. Тому ця тема актуальна і заслуговує на увагу.

Проблеми, що пов'язані з поширенням освіти серед народу у другій половині XIX – на початку XX ст., займалися такі сучасні вчені, як В. Борисенко[1], Л. Вовк[2], Л. Іванова, О. Реєнт, С. Сірополко, Г. Степаненко, І. Телегуз (І. Невінчана), Н. Шип та ін.

Св. Синод постановою від 11 травня 1868 р. зобов'язав усі духовні семінарії з введенням тут предмету педагогіки, відкрити при них недільні («воскресня») школи з метою «практичного ознайомлення вихованців з педагогічними прийомами» і київська семінарія серед них не була винятком[3, арк. 12].

Недільна школа при КДС повинна була служити засобом для практичного ознайомлення вихованців 5-го і 6-го класів з порядком і прийомами тогочасного («новітнього») викладання предметів навчального курсу народних училищ і здобуття навичок, які необхідні в педагогіці. Навчання тут відбувалося в вихідні та недільні дні. Саме тому вона і називалася «недільною» (рос. «воскресная школа», «воскресенская школа»). Зазвичай, заняття проводилися після закінчення літургії в православній церкві з 11.00 год. ранку до 1.00 год. (або 2.00 год.) після полудня[4, арк. 6-7].

Покликання цих шкіл було дуже важливим і, безсумнівно, добродійним («весьма важно и нѣтъ сомненїя, благотѣльно»)[3, арк. 12]. З одного боку, вони посилювали можливість народної освіти, а з іншої – надавали можливість вихованцям поступово знайомитися зі справою народної освіти. В зв'язку з цим обер-прокурор Св. Синоду цікавився: 1) чи не було можливості проводити навчання в недільних школах не лише в недільні, а і в інші святкові дні; 2) чим і як можна було б заохотити вихованців, які безкоштовно проводили заняття в цих школах[3, арк. 12-13].

Правління семінарії на одному з засідань педагогічних зборів розглянуло ці питання і дійшло до висновку, що в недільних школах проводити заняття крім вихідних ще й в святкові не було змоги. Цьому перешкоджав ряд факторів. По-перше, богослужіння по святах набагато довші, ніж по неділях, і учні виходять з церкви втомленими і погано працездатні на заняттях в школі. По-друге, в дванадцяті і великі свята неможливо зібрати всіх учнів недільних шкіл для занять, бо в ці дні, зазвичай, у майстрів (це батьки більшості учнів) багато роботи. Стосовно ж заохочень для семінаристів, то правління семінарії пропонувало найстаранніших з них нагороджувати книгами педагогічного змісту, а

також в атестатах, що видаються після повного закінчення курсу навчання, робити особливу відмітку про успішні заняття в недільних школах[5, арк. 45]. Крім цього, в довідці до протоколу педагогічних зборів подано перелік свят, в які вихованці семінарії вільні від занять в КДС. В цей перелік не було внесено літні канікули, різдвяні і пасхальні святкові дні. Список складався з Стрітіння, Благовіщення Пресвятої Богородиці, День св. Іоанна Богослова, Перенесення мощів святителя Миколая, Вознесіння Господнє, День Святої Трійці, День апостолів Петра і Павла, Різдво Пресвятої Богородиці, Воздвиження Чесного Хреста, День св. апостола Іоанна Богослова, Покрова Пресвятої Богородиці, День Казанської ікони Божої Матері, Собор св. Архистратига Михаїла, Введення в храм Пресвятої Богородиці, День святителя Миколая «і всі високоторжественні дні»[5, арк. 46]. При цьому День св. Іоанна Богослова, День св. апостола Іоанна Богослова, День Казанської ікони Божої Матері, Собор св. Архистратига Михаїла «і всі високоторжественні дні» в документі відмічені як такі, під час яких працюють майстри, учні яких відвідували недільні школи.

На цьому ж засіданні педагогічних зборів викладач педагогіки вказував, що у недільній школі працювало 58 семінаристів, з яких десятеро особливо старанні і заслуговують на нагороди. Тоді ж констатувалося й про те, що на заохочення вихованців немає ніяких фінансових засобів, а грошові суми, що виділяються на клас педагогіки і на недільну школу повністю використовуються для придбання підручників і посібників[5, арк. 45-47].

На закупку книг для педагогічного класу і недільної школи витрачалися значні кошти. За поданням викладача педагогіки І. Екземплярського в лютому 1868 р. необхідно було купити по чотири примірники книг і журналів на загальну суму 37 руб. 67 коп. Це немалі кошти в той час. Цей же викладач вже в листопаді 1868 р. подає прохання до правління семінарії про закупку п'ятидесяти чотирьох підручників на суму 54 руб. 44 коп. Після розгляду цього запиту, керівництво семінарії вирішило закупити лише 1/5 частину з цього переліку, оскільки не вистачало коштів[6].

У 1877 р. недільна школа поміщалася в спеціально відведених для неї трьох кімнатах. Протягом навчального року загальна кількість учнів, які тут вчилися, була до 80 осіб; її відвідували постійно від 20 до 45 осіб. За рівнем успішності учні недільної школи поділялися на чотири групи: від найгірше до найкраще підготовлених. Зазвичай навчання відбувалося у вихідні і святкові дні, після літургії, протягом двох годин, щоразу по чотири уроки[7, арк. 3].

Всіх хлопчиків, що навчалися в школі протягом 1881/1882 навчального року було 133. Це були переважно діти дрібних чиновників чи бідних ремісників м. Києва. В недільній школі викладалися Закон Божий, Російська мова, Арифметика, Географія і Співи, а для охочих – ще й російська історія і географія[4, арк. 6-7]. Діти відповідно до своїх занять поділялися на три класи (або групи) і ще клас підготовчий. В перших трьох групах навчання було спільне і урочне, а вчителями виступали учні 6 класу семінарії, а в

підготовчому класі навчання було одиночне, а вчителями – вихованці 5 класу[8].

Отже, недільна школа при Київській духовній семінарії існувала з кінця 1868 р. до початку 1880-х рр. В документах не вдалося віднайти рік закінчення діяльності недільної школи при Київській духовній семінарії, але, очевидно, вона існувала до введення в дію нового семінарського статуту 1884 р. Бо у другій половині 80-х рр. XIX ст. відомостей про неї вже немає.

Загальна кількість учнів, які відвідували недільну школу, в різні роки коливалася від 80 до 130 осіб, а постійно тут вчилися – від 20 до 50 дітей. Таким чином, за увесь досліджуваний період її відвідувало близько 1500 учнів. Це були переважно діти дрібних чиновників чи бідних ремісників м. Києва. При Київській духовній семінарії школа спершу поміщалася в двох спеціально відведених для неї кімнатах, а потім – у трьох. За рівнем успішності діти, що тут навчалися, поділялися на чотири групи В недільній школі викладалися Закон Божий, Російська мова, Арифметика, Географія і Співи, а для охочих – ще й російська історія і географія.

У недільній школі щорічно відточували свою педагогічну майстерність близько півсотні семінаристів. Вони вчили дітей безкоштовно, але кращих з них семінарське правління нагороджувало книгами. Питання про нагородження найзавзятіших семінаристів неодноразово піднімалося на вищих рівнях. Довгий час недільна школа перебувала під керівництвом викладача педагогіки І. Екземплярського.

Використані джерела та література

1. Борисенко В. Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту в Україні 60-90-х рр. XIX ст. // Монографія. – К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 161 с.
2. Вовк Л. П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX – 20-ті роки XX ст.) : автореф. дис. ...докт. пед. наук / Український державний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. – К.: УДПУ, 1996. – 49 с.
3. Центральний державний історичний архів України у м. (далі – ЦДІАК) – Ф. 712. Київська духовна семінарія – Оп. 3 (1868 р.) – Спр. 14 Укази и циркуляры Св. Синода, а так же и копии сь нихъ – 76 арк.
4. ЦДІАК – Ф. 712. Київська духовна семінарія – Оп. 3 (1882 р.) – Спр. 65 Записка о состоянии Киевской духовной семинарии за 1881/1882 год. – 9 арк.
5. ЦДІАК – Ф. 712 Київська духовна семінарія – Оп. 3 (1868 р.) – Спр.1 Журнали педагогического собрания – 149 арк.
6. ЦДІАК – Ф. 712 – Оп. 3 (1868 р.) – Спр. 98 Дѣло о выпискѣ книгъ для класса Педагогики и Воскресной Школы, находящейся при Киевской Семинаріы – 4 арк.
7. ЦДІАК – Ф. 712. Київська духовна семінарія – Оп. 3 (1878 р.) – Спр. 69 Об отчетах на 1877 г. по Уманской библиотеке и Воскресенской школе – 3 арк.
8. Годичный акт въ Киевской Духовной Семинаріи // Киевские Епархиальные Вѣдомости – 1880 гь. – № 40 (1-го октября)

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

*Васильєв Сергій Сергійович,
к. мист., доц. кафедри ОТС імені І. Д. Безгіна
КНУТКіТ імені І. К. Карпенка-Карого
vassali@ukr.net*

Закон України «Про вищу освіту» визначає, що мистецька діяльність є невід'ємною складовою освітньої діяльності закладів вищої мистецької освіти. Вона провадиться для поглиблення професійних компетентностей, інноваційної діяльності в мистецтві, що сприяє створенню нового культурно-мистецького продукту. Більшість державних закладів вищої мистецької освіти знаходяться в підпорядкуванні центрального органу виконавчої влади у сфері культури.

Мета статті – охарактеризувати діяльність вітчизняного закладу вищої мистецької освіти на сучасному етапі на прикладі Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого (далі – КНУТКіТ), що належить до сфери управління Міністерства культури та інформаційної політики України і є однією із провідних українських вищих мистецьких шкіл.

КНУТКіТ розпочав свою діяльність 1 вересня 1904 р. на підставі Статуту, затвердженого 5 березня 1899 р. Міністерством внутрішніх справ Російської імперії, як Музично-драматична школа, якій у 1912 р. було присвоєно назву «Музично-драматична школа імені Миколи Лисенка».

2 вересня 1918 р. Музично-драматичну школу імені Миколи Лисенка було реорганізовано в Музично-драматичний інститут імені М. Лисенка, що у 1925 р. перейшов у державну форму власності. Його правонаступником в 1934 р. став Київський державний театральний інститут, перейменований у 1943 р. на Київський державний інститут театального мистецтва, якому 28 серпня 1945 р. було присвоєно ім'я І. К. Карпенка-Карого.

23 квітня 2003 р. інститут було реорганізовано у Київський державний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. Указом Президента України 21 серпня 2004 р. йому було надано статус національного [1, с. 2].

Будучи багатогалузевим, автономним, самоврядним закладом вищої освіти, КНУТКіТ провадить освітню, наукову, мистецьку, навчально-виробничу, інформаційно-консультаційну, міжнародну і фінансово-господарську діяльність, основними напрямками якої є підготовка фахівців для театального мистецтва, кіномистецтва та телебачення в галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальностей 026 «Сценічне мистецтво» і 021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво», яка відповідає стандартам вищої освіти, за акредитованими освітньо-професійними, освітньо-

науковими, науковими програмами на першому (бакалаврському), другому (магістерському) і третьому (освітньо-науковому / освітньо-творчому) рівнях освіти, перепідготовка, підвищення кваліфікації, стажування фахівців, підготовка та атестація наукових і науково-педагогічних кадрів, науково-дослідна робота, культурно-освітня і методична діяльність і міжнародне співробітництво [1, с. 3-5].

За спеціальністю 021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво» КНУТКіТ здійснює підготовку з режисури (ігрового кіно, неігрового кіно, анімаційного фільму, кіномонтажу, телебачення), драматургії кіно і телебачення, майстерності диктора та ведучого програм телебачення, кінооператорства, кінотелеоператорства, фотомистецтва, звукорежисури, кінознавства, організації кінотелевиробництва, продюсерства аудіовізуального мистецтва і виробництва, а за спеціальністю 026 «Сценічне мистецтво» – з акторського мистецтва театру і кіно, режисури (драматичного театру, театру ляльок, балету, класичного балету, цирку), мистецтва театру ляльок, акторського мистецтва театру ляльок, сценографії театру ляльок, мистецтва балету, театрознавства, організації театральної справи, продюсерства сценічного мистецтва [2, с. 12-21].

Ліцензійний обсяг прийому за спеціальністю 021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво» становить 290 осіб за бакалаврським рівнем освіти, 110 осіб за магістерським рівнем освіти, 10 осіб за третім рівнем освіти, за спеціальністю 026 «Сценічне мистецтво» – 240, 100 і 10 осіб відповідно [3].

Основними структурними підрозділами КНУТКіТ є Інститут екранних мистецтв і Факультет театрального мистецтва, що об'єднують кафедри, відділ заочного навчання, навчальний театр, навчально-виробнича майстерня (кінотелекомплекс, далі – НВМ) й інші підрозділи [1, с. 18].

У грудні 2019 р. в Інституті екранних мистецтв загальна кількість студентів денної форми навчання становила 571 особу, вечірньої форми навчання – 6 осіб, на Факультеті театрального мистецтва було 495 студентів денної форми навчання, загальна кількість студентів заочної форми навчання становила 406 осіб, а в аспірантурі, творчій аспірантурі (для здобуття освітньо-творчого ступеня доктора мистецтва) й асистентурі-стажуванні навчалось 46 осіб [2, с. 10, 14, 21, 33].

Поєднання освітньої та наукової діяльності із творчістю, що становить специфіку мистецької освіти, знайшло своє відображення у структурі науково-педагогічного складу КНУТКіТ, в якому вагому роль відіграють митці – практики сценічного та кіномистецтва, значна кількість яких працює в КНУТКіТ за сумісництвом, передаючи здобувачам вищої освіти свій досвід творчості, та в особливостях освітнього процесу – наявності повсякчасної практичної мистецької діяльності, здійснюваної за підтримки відповідних підрозділів КНУТКіТ – навчального театру і НВМ.

Станом на грудень 2019 р. на 15 кафедрах КНУТКіТ освітній процес забезпечували 339 науково-педагогічних працівників (далі – НПП), у тому

числі 14 концертмейстерів: 183 НПП, у тому числі 11 концертмейстерів, працювали у КНУТКіТ за контрактами і строковими трудовими договорами та постійно, 8 НПП були штатними працівниками, які обіймали інші посади в КНУТКіТ, 119 НПП, у тому числі 3 концертмейстери, працювали за сумісництвом, 29 НПП працювали на умовах погодинної оплати праці, з них троє обіймали інші посади в КНУТКіТ [2, с. 3].

У КНУТКіТ працювали 105 НПП, які мали наукові ступені (доктора наук, кандидата наук) та/або вчені звання (професора, доцента), що становить 31% від загальної кількості НПП, які забезпечували освітній процес у КНУТКіТ [2, с. 3]. Водночас, у КНУТКіТ працювали 8 професорів і 28 доцентів, що не мали наукового ступеня, – ситуація, характерна саме для закладу вищої мистецької освіти. Це були діячі культури і мистецтва зі значними особистими творчими досягненнями, удостоєні почесного звання, педагогічна діяльність яких передусім передбачає індивідуальну роботу з опанування мистецьких вмій і навичок і безпосередньо впливає на формування професійної майстерності здобувачів вищої освіти.

Загалом, почесні звання мали 113 НПП КНУТКіТ (33% від загальної кількості НПП): 22 народних артисти, 23 заслужених артисти, 40 заслужених діячів мистецтва, 19 заслужених працівників культури, заслужений діяч науки і техніки, 3 заслужених журналісти, заслужений працівник освіти, 2 заслужених економісти, а ще заслужений артист АР Крим і майстер спорту СРСР. Також до науково-педагогічного складу КНУТКіТ входили 6 дійсних членів (академіків) та 6 членів-кореспондентів Національної академії мистецтва України [2, с. 3-4].

Дуже важливу роль для забезпечення освітнього процесу на Факультеті театрального мистецтва КНУТКіТ відіграє функціонування навчального театру. У 2019 р. тут здійснили 9 нових постановок драматичного театру («Тартюф», «Маруся Чурай», «Вісім люблячих жінок», «Дві сім'ї», «Одного разу в Севільї», «Трамвай «Бажання»», «Отак загинув Гуска», «Бідерман та підпалювачі» та «Чайка»), йшли вистави, випущені раніше («З коханими не розлучайтесь», «Дах», «Контракт», «Ніч перед Різдвом», «Вах, Ханум джан!»), були відновлені вистави «Приборкання норовливої», «Мина Мазайло» та «Скрізь плач, і стогін, і ридання...». У навчальному театрі також ставили і грали постановки театру ляльок – в учбовому театрі «Арлекін» Кафедри мистецтва театру ляльок (у 2019 р. тут було здійснено 10 постановок) [2, с. 21-22].

Протягом 2019 р. у навчальному театрі зіграли 164 вистави (128 драматичного театру і 24 театру ляльок). На 152 вистави (118 драматичного театру і 22 театру ляльок) навчальний театр продавав квитки, а 12 вистав (10 драматичного театру і 2 театру ляльок) провів безкоштовно. Було продано 8056 квитків на 312,41 тис. грн. (без урахування грудневого виторгу). Всього вистави навчального театру подивилися близько 9 тис. глядачів [2, с. 22].

НВМ Інституту екранних мистецтв КНУТКіТ у 2019 р. також здійснювала активну діяльність. На її базі виробили 59 курсових і

дипломних робіт, над якими працювали студенти кафедр кінорежисури та кінодраматургії, режисури телебачення, звукорежисури і, особливо, кінотелеоператорства (39 робіт). НВМ забезпечувала їх виробництво відеоапаратури, освітлювальною технікою, декораціями, оформленням інтер'єрів, реквізитом, костюмами і послугами з відеомонтажу [2, с. 22-23].

Крім виробництва фільмів за заявками НПП в окремих дільницях НВМ студенти виконували поточні теоретичні та практичні завдання з навчальних дисциплін «Техніка відеозйомки», «Основи відеомонтажу», «Монтаж у кіно», «Комп'ютерний монтаж зображення і звуку». У кіно- та фотопавільйонах проводили практичні та індивідуальні заняття з «Напрямків у художній фотографії», «Теорії та практики освітлення», «Фотокомпозиції» та «Фотоосвітлення». Тонателє дільниці звукозапису і звукотехніки забезпечувало виконання дипломних робіт в системі «5.1», запис музичних інструментів в студії, зведення музичних фонограм, запис синхронних шумів, тонування курсових робіт, запис дикторського тексту, роботу з телережисерами, проведення лекцій з «Основ режисури» і записів з «Культури мовлення». У дільниці кіно-, відеопроєкцій проводили перегляди фільмів, лекції, семінари і практичні заняття, захисти кваліфікаційних робіт. У фотолaboratorії виконували роботи за освітньо-професійною програмою «Фотомистецтво» [2, с. 22-24].

За штатним розписом КНУТКіТ функціонування навчального театру мали забезпечувати 58,5 штатних одиниць, НВМ – 60 штатних одиниць [4].

Фінансування КНУТКіТ здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки кадрів для сфери культури і мистецтва та за рахунок інших джерел. У 2019 р. видатки КНУТКіТ за загальним фондом державного бюджету, який формується з коштів, виділених центральним органом виконавчої влади у сфері культури, склали 77649,8 тис. грн., а за спеціальним фондом державного бюджету, який формується за рахунок власних надходжень (передусім плати за послуги з підготовки кадрів), – 20344,6 тис. грн. [2, с. 49].

Видатки на виплату заробітної плати та нарахування на заробітну плату склали 56184,1 тис. грн. за загальним фондом і 13510,8 тис. грн. за спеціальним фондом, виплату стипендії – 6586,3 тис. грн. за загальним фондом, забезпечення поточних потреб – 4789,4 тис. грн., оплату комунальних послуг – 1948,7 тис. грн. за загальним фондом і 4120,7 тис. грн. за спеціальним фондом. Капітальні видатки на закупівлю обладнання та предметів довгострокового користування – 4488,1 тис. грн., проведення капітального ремонту приміщень – 7628,8 тис. грн. [2, с. 49-50].

Водночас, видатки на матеріали і послуги з виробництва курсових і дипломних робіт за загальним фондом здійснено не було, а за спеціальним фондом вони склали лише 100 тис. грн. Практична мистецька діяльність здобувачів вищої освіти, невід'ємна складова освітнього процесу, таким чином не отримала від держави та КНУТКіТ належної підтримки, її було

«розчинено» в інших видатках (передусім на виплату заробітної плати і нарахування на неї).

Висновки. КНУТКіТ, одна із провідних українських вищих мистецьких шкіл із 115-річною історією, здійснює підготовку фахівців для театру, кіно і телебачення. Специфіку мистецької освіти, в якій освітня і наукова діяльність поєднані із творчістю, відображено у структурі науково-педагогічного складу КНУТКіТ, в якому вагому роль відіграють діячі культури і мистецтв зі значними особистими творчими досягненнями, і в практичній мистецькій діяльності здобувачів вищої освіти, яка відбувається у навчальному театрі та НВМ. Разом із тим, її неповною мірою враховано у фінансуванні КНУТКіТ.

Список використаних джерел

1. Статут Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого (нова редакція) // КНУТКіТ. URL: <http://knutkt.edu.ua/dostup-do-publchno-nformac/ustanovch-dokumenti/statut.html> (дата звернення: 20.08.2020).
2. Звіт про діяльність Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого у 2019 календарному році // КНУТКіТ. URL: <https://knutkt.edu.ua/dostup-do-publchno-nformac/zvituniv.html> (дата звернення: 20.08.2020).
3. Ліцензія // КНУТКіТ. URL: <https://knutkt.edu.ua/dostup-do-publchno-nformac/ustanovch-dokumenti/lcenzya.html> (дата звернення: 20.08.2020).
4. Штатний розпис на 2019 рік // КНУТКіТ. URL: <https://knutkt.edu.ua/dostup-do-publchno-nformac/fnansova-dyalnst/shtatniy-rozpis-na-potochniy-rk.html> (дата звернення: 20.08.2020).

WSTRZYMANIE DOSTAW CIEPŁA ODBIORCOM WRAŻLIWYM LUB ROZWIĄZANIE UMOWY SPRZEDAŻY CIEPŁA W TRAKCIE EPIDEMII COVID-19 Z UWAGI NA BRAK PŁATNOŚCI

Węglińska Justyna

doktorantka na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim

Jana Pawła II w Lublinie

jweglinska93@gmail.com

I. Wstęp

W związku z wystąpieniem i rozprzestrzenianiem się wirusa COVID-19 na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 13 marca 2020 r. został ogłoszony stan zagrożenia epidemicznego na podstawie rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz. U. poz. 433, 441, 461 i 478). Stan zagrożenia epidemicznego obowiązywał do 20 marca 2020 r., wtedy też został uchylony przez rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia

epidemicznego (Dz. U. poz. 490). Następnie, na mocy rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz. U. poz. 491 ze zm.), w okresie od 20 marca 2020 r. do odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej został ogłoszony stan epidemii w związku z zakażeniami wirusem SARS-CoV-2.

Wobec dynamicznego rozprzestrzeniania się pandemii COVID-19 oraz pogłębiania się kryzysu gospodarczego spowodowanego licznymi obostrzeniami wprowadzanymi przez światowe rządy w celu zapobiegania i zwalczania negatywnych skutków pandemii, wielu konsumentów utraciło możliwość terminowego uiszczenia należności za otrzymane dostawy ciepła. Tym samym niecodzienne okoliczności spowodowane pandemią doprowadziły do konieczności przeprowadzenia analizy możliwości, jakimi dysponują sprzedawcy i dystrybutorzy energii cieplnej wobec klientów, którzy nie regulują swoich należności w wymaganym terminie.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie możliwości wstrzymania dostaw ciepła do konsumentów w trakcie epidemii COVID-19 w związku z brakiem płatności oraz możliwości rozwiązania umów sprzedaży ciepła ze względu na nieregulowanie należności za dostarczone ciepło, ze szczególnym uwzględnieniem publicznoprawnych obowiązków spoczywających na podmiotach zajmujących się sprzedażą i dostarczaniem energii cieplnej.

II. Analiza prawna

Zgodnie z art. 11 ustawy z dnia 31 marca 2020 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 568 ze zm.) (dalej: „Tarcza antykryzysowa”) do ustawy z dnia 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 833 ze zm.) (dalej: „Prawo energetyczne”) został wprowadzony art. 6g, w myśl którego art. 6a ust. 3 oraz art. 6b ust. 1 pkt 2 i ust. 2 i 3 Prawa energetycznego nie stosuje się w czasie stanu zagrożenia epidemicznego i stanu epidemii.

Zgodnie z art. 6b ust. 1 pkt 2 Prawa energetycznego przedsiębiorstwo energetyczne wykonujące działalność gospodarczą w zakresie przesyłania lub dystrybucji paliw gazowych lub energii może co do zasady wstrzymać dostarczanie paliw gazowych lub energii, jeżeli odbiorca zwleka z zapłatą za świadczone usługi, co najmniej przez okres 30 dni po upływie terminu płatności. Z kolei w myśl art. 6b ust. 2 Prawa energetycznego, przedsiębiorstwo energetyczne wykonujące działalność gospodarczą w zakresie przesyłania lub dystrybucji paliw gazowych lub energii, na żądanie sprzedawcy paliw gazowych lub energii wstrzymuje dostarczanie paliw gazowych lub energii, jeżeli odbiorca zwleka z zapłatą za świadczone usługi lub za pobrane paliwo gazowe lub energię, co najmniej przez okres 30 dni po upływie terminu płatności. Wreszcie, art. 6b ust. 3 Prawa energetycznego przewiduje, że przedsiębiorstwo energetyczne, któremu odbiorca zwleka z zapłatą za świadczone usługi lub za pobrane paliwo gazowe lub energię, powiadamia na piśmie odbiorcę paliw gazowych, energii

elektrycznej lub ciepła w gospodarstwie domowym o zamiarze wstrzymania dostarczania paliw gazowych, energii elektrycznej lub ciepła, jeżeli odbiorca ten nie ureguluje zaległych i bieżących należności w okresie 14 dni od dnia otrzymania tego powiadomienia. Jak wskazuje się w piśmiennictwie, celem art. 6b Prawa energetycznego jest z jednej strony wyznaczenie minimalnego zakresu ochrony dla odbiorcy paliw i energii przed wstrzymaniem dostaw, z drugiej zaś wyznaczenie obszaru uprawnienia przedsiębiorstwa energetycznego do dokonania legalnego wstrzymania [8, LEX/el].

Na podstawie art. 36 ustawy z dnia 19 czerwca 2020 r. o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o uproszczonym postępowaniu o zatwierdzenie układu w związku z wystąpieniem COVID-19 (Dz. U. poz. 1086) (dalej: „Tarcza antykryzysowa 4.0”) została zmieniona treść art. 6g Prawa energetycznego, który w znowelizowanym brzmieniu wyłącza zastosowanie art. 6a ust. 3 oraz art. 6b ust. 1 pkt 2 i ust. 2 i 3 Prawa energetycznego w zakresie możliwości wstrzymania dostarczania paliw gazowych lub energii w stosunku do odbiorców paliw gazowych, energii lub ciepła w gospodarstwach domowych oraz podmiotów, dla których ustanowiono ograniczenia funkcjonowania lub czasowe ograniczenia zakresu działalności na podstawie przepisów wydanych na podstawie art. 46a i art. 46b pkt 1-6 i 8-12 ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz. U. z 2019 r. poz. 1239, ze zm.) w ciągu 6 miesięcy od dnia ogłoszenia stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii. Co więcej, w przypadku gdy ww. podmiot otrzymał powiadomienie o zamiarze wstrzymania dostaw ciepła w gospodarstwie domowym przed dniem ogłoszenia stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii, termin, o którym mowa w art. 6b ust. 3 Prawa energetycznego przedłuża się o okres 6 miesięcy od dnia ogłoszenia stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii. Wyżej opisana zmiana weszła w życie z dniem 24 czerwca 2020 r.

Należy podkreślić, że w założeniu projektodawcy zmiana wprowadzona na mocy art. 36 Tarczy antykryzysowej 4.0 ma na celu wyłączenie możliwości wstrzymania przez przedsiębiorstwa energetyczne dostaw paliw gazowych, energii elektrycznej lub ciepła w przypadku nieregulowania przez odbiorców należności za dostarczone nośniki energii. Jednocześnie, zważywszy na możliwość powstania po stronie dostawców dodatkowych obciążeń związanych z brakiem terminowego regulowania należności za dostawy przez odbiorców, przyjęte rozwiązanie ogranicza obowiązek kontynuowania dostaw ciepła do odbiorców najbardziej wrażliwych, tj. odbiorców w gospodarstwach domowych oraz podmiotów dotkniętych włączeniami działalności na podstawie przepisów ogólnych. Dodatkowo sprecyzowano, że powyższe wyłączenie stosuje się jedynie w zakresie wstrzymania możliwości dostarczania paliw gazowych i energii z przyczyn ekonomicznych (zob. uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych na zapewnienie płynności finansowej przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o zmianie niektórych innych ustaw z 22 maja 2020 r., druk nr 382).

W świetle powyższego należy podkreślić, że zgodnie z art. 6g Prawa energetycznego w brzmieniu nadanym przez Tarczę antykryzysową 4.0 od dnia 24 czerwca 2020 r. wyłączona została możliwość wstrzymania dostaw ciepła w gospodarstwach domowych oraz podmiotów, dla których ustanowiono ograniczenia funkcjonowania lub czasowe ograniczenia zakresu działalności na podstawie przepisów wydanych na podstawie art. 46a i art. 46b pkt 1-6 i 8-12 ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz. U. z 2019 r. poz. 1239, ze zm.) w ciągu 6 miesięcy od dnia ogłoszenia stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii, tj. w okresie od 13 marca 2020 r. do 13 września 2020 r. Jednocześnie należy podkreślić, że powyżej opisane rozwiązanie nie jest równoznaczne ze zwolnieniem odbiorców z obowiązku zapłaty za otrzymane dostawy ciepła w ww. okresie. Zakaz wstrzymania dostaw ciepła z uwagi na opóźnienie w płatnościach przez odbiorców nie wpływa także na zmianę terminów zapłaty. Tym samym po odwołaniu stanu epidemii lub stanu epidemicznego będzie możliwe domaganie się zapłaty niuregulowanych należności za dostarczone ciepło.

Ponadto, przeprowadzona analiza prowadzi do wniosku, że ewentualne wypowiedzenie umowy dostawy ciepła odbiorcom w gospodarstwach domowych oraz podmiotom dotkniętym wyłączeniami prowadzenia działalności na podstawie przepisów ogólnych z uwagi na zaległości w płatnościach stałoby w sprzeczności z rozwiązaniem przyjętym w art. 6g Prawa energetycznego, którego *ratio legis* jest zapewnienie dostaw ciepła w okresie obowiązywania stanu epidemii lub zagrożenia epidemicznego odbiorcom najbardziej wrażliwym pomimo braku zapłaty. Mechanizm przyjęty przez ustawodawcę powinien być także postrzegany przez pryzmat szczególnego charakteru działalności prowadzonej przez przedsiębiorców zajmujących się sprzedażą i dostarczaniem energii cieplnej, która jest ściśle związana z publicznoprawnym obowiązkiem zapewniania obywatelom dostaw ciepła. Wymaga także podkreślenia, że na gruncie polskiego prawa w przypadku dostaw ciepła nie obowiązuje mechanizm tzw. dostawcy rezerwowego, co dodatkowo akcentuje fundamentalne znaczenie utrzymania trwałości stosunku zobowiązaniowego pomiędzy dostawcami ciepła, a odbiorcami. Należy także zauważyć, że rozwiązanie przyjęte w art. 6g Prawa energetycznego w zakresie dostaw ciepła przyznaje szczególną ochronę wyłącznie odbiorcom w gospodarstwach domowych oraz podmiotom dotkniętym wyłączeniami prowadzenia działalności na podstawie przepisów ogólnych. Tym samym ustawodawca uwzględnił interesy dostawców ciepła i zawęził zakres podmiotowy przyjętego rozwiązania do odbiorców najbardziej wrażliwych starając się znaleźć adekwatny środek ograniczania gospodarczych i społecznych konsekwencji epidemii COVID-19.

Jednocześnie należy wskazać, że zawieszenie stosowania art. 6a ust. 3 oraz art. 6b ust. 1 pkt 2 i ust. 2 i 3 Prawa energetycznego w okresie stanu zagrożenia epidemicznego i stanu epidemii nie uprawnia do stosowania przepisów ogólnych dotyczących zobowiązań, w szczególności art. 490 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1145 ze zm.) (dalej: „Kodeks

cywilny”). W tym kontekście warto podkreślić, że w wyroku z 5 czerwca 2008 r., sygn. akt III SK 11/07, Sąd Najwyższy jednoznacznie wskazał, że „przepis art. 6 ust. 3a ustawy z dnia 10 kwietnia 1997 r. - Prawo energetyczne (Dz. U. 2003 r. Nr 153 poz. 1504 ze zm.) jest przepisem bezwzględnie obowiązującym i wyłącza możliwość wstrzymania dostaw energii na innych zasadach niż w nim określone”. Należy bowiem wskazać, że aktualnie nieobowiązujący art. 6 ust. 3a Prawa energetycznego, do którego odnosi się ww. wyrok, został dodany do ustawy w dniu 1 stycznia 2003 r. i brzmiał w następujący sposób:

„Przedsiębiorstwa energetyczne, o których mowa w ust. 1, mogą wstrzymać dostarczanie paliw gazowych, energii elektrycznej lub ciepła w przypadku, gdy odbiorca zwleka z zapłatą za pobrane paliwo gazowe, energię elektryczną lub ciepło albo świadczone usługi co najmniej miesiąc po upływie terminu płatności, pomimo uprzedniego powiadomienia na piśmie o zamiarze wypowiedzenia umowy i wyznaczenia dodatkowego, dwutygodniowego terminu do zapłaty zaległych i bieżących należności”.

Sąd Najwyższy wskazał jednoznacznie, że „nie jest trafny zarzut naruszenia zaskarżonym wyrokiem przepisu art. 490 § 1 k.c., zgodnie z którym jeżeli jedna ze stron obowiązana jest spełnić świadczenie wzajemne wcześniej, a spełnienie świadczenia przez drugą stronę jest wątpliwe ze względu na jej stan majątkowy, strona zobowiązana do wcześniejszego świadczenia może powstrzymać się z jego spełnieniem, dopóki druga strona nie zaofiaruje świadczenia wzajemnego lub nie da zabezpieczenia. Przepis ten - z uwagi na jednoznaczną treść i cel przepisu art. 6 ust. 3a Prawa energetycznego - nie ma w niniejszej sprawie zastosowania. Zgodnie bowiem z przepisem art. 6 ust. 3a Prawa energetycznego przedsiębiorstwa energetyczne zajmujące się przesyłaniem lub dystrybucją energii “mogą wstrzymać dostarczanie... energii elektrycznej..., gdy odbiorca zwleka z zapłatą za pobrane paliwo gazowe, energię elektryczną lub ciepło albo świadczone usługi co najmniej miesiąc po upływie terminu płatności, pomimo uprzedniego powiadomienia na piśmie o zamiarze wypowiedzenia umowy i wyznaczenia dodatkowego, dwutygodniowego terminu do zapłaty zaległych i bieżących należności”. Z kolei według przepisu art. 3 pkt 13 Prawa energetycznego odbiorcą jest każdy, kto otrzymuje lub pobiera paliwa lub energię na podstawie umowy z przedsiębiorstwem energetycznym, a zatem przepis art. 6 ust. 3a Prawa energetycznego ma więc zastosowanie zarówno do małych, jak i dużych odbiorców. Treść art. 6 ust. 3a Prawa energetycznego jest jednoznaczna. Sądy obu instancji prawidłowo uznały, iż jest to przepis bezwzględnie obowiązujący i wyłączający możliwość wstrzymania dostaw energii na innych zasadach, niż w nim określone”.

Reasumując należy wskazać, że czasowe ograniczenie uprawnienia przedsiębiorstw energetycznych do wstrzymania dostarczania paliw gazowych lub energii z uwagi na zwłokę z zapłatą za świadczone usługi nie oznacza, iż w takiej sytuacji możliwe stosowanie jest zasad ogólnych wynikających z Kodeksu

cywilnego. Wymaga podkreślenia, że art. 6b Prawa energetycznego stanowi *lex specialis*, który wyłącza zastosowanie ogólnych przepisów prawa cywilnego w zakresie warunków wstrzymania dostaw i jako *iuscogens* ma służyć ochronie odbiorców.

III. Podsumowanie

W świetle przeprowadzonej analizy należy wskazać, że zgodnie z art. 6g Prawa energetycznego obowiązuje zakaz wstrzymania dostaw ciepła odbiorcom najbardziej wrażliwym, tj. odbiorcom w gospodarstwach domowych oraz podmiotom dotkniętym wyłączeniami prowadzenia działalności na podstawie przepisów ogólnych z uwagi na zaległości w regulowaniu należności powstałe w okresie stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii. Zgodnie z brzmieniem art. 6g Prawa energetycznego obowiązującym od 24 czerwca 2020 r. wyłączenie możliwości wstrzymania dostaw z uwagi na zaległości płatnicze odbiorców obowiązuje przez okres 6 miesięcy od dnia ogłoszenia stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii, tj. od 13 marca 2020 r. Należy także podkreślić, że czasowe wyłączenie możliwości wstrzymania dostaw ciepła z uwagi na zaległości płatnicze odbiorców nie jest równoznaczne ze zwolnieniem odbiorców z obowiązku zapłaty za otrzymane dostawy ciepła w okresie stanu epidemii lub stanu zagrożenia epidemicznego.

Ponadto, *ratio legis* rozwiązania przyjętego przez ustawodawcę w art. 6g Prawa energetycznego, a także specyfika działalności prowadzonej przez podmioty zajmujące się sprzedażą oraz dystrybucją energii cieplnej, a także publicznoprawne obowiązki spoczywające na dostawcach ciepła prowadzą do wniosku, że wypowiedzenie umów dostawy ciepła odbiorcom najbardziej wrażliwym z uwagi na zaległości płatnicze stałoby w sprzeczności z omawianym mechanizmem wyłączającym możliwość wstrzymania dostaw ciepła z uwagi na czasowe trudności ekonomiczne określonej grupy podmiotów.

Wreszcie należy wskazać, że wyłączenie stosowania art. 6a ust. 3 oraz art. 6b ust. 1 pkt 2 i ust. 2 i 3 Prawa energetycznego w okresie stanu zagrożenia epidemicznego i stanu epidemii nie uprawnia do stosowania przepisów ogólnych dotyczących zobowiązań, w szczególności art. 490 Kodeksu cywilnego.

WYKAZ ŹRÓDEŁ

1. Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 833 ze zm.).
2. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1145 ze zm.).
3. Ustawa z dnia 31 marca 2020 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 568 ze zm.).
4. Ustawa z dnia 19 czerwca 2020 r. o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o uproszczonym postępowaniu o zatwierdzenie układu w związku z wystąpieniem COVID-19 (Dz. U. poz. 1086).
5. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz. U. poz. 433, 441, 461 i 478).
6. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie odwołania na

obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz. U. poz. 490).

7. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz. U. poz. 491 ze zm.).

8. Z. Muras, *Komentarz do art. 6b* [w:] Z. Muras, M. Swora (red.), *Prawo energetyczne. Tom I. Komentarz do art. 1-11s, wyd. II*, Warszawa 2016, LEX/el.

9. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 czerwca 2008 r., sygn. akt III SK 11/07.

POMOC PUBLICZNA UDZIELANA W CELU RATOWANIA LUB RESTRUKTURYZACJI PRZEDSIĘBIORCÓW

Węgliński Konrad

*doktorant na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II
w Lublinie*

koonrad.w@gmail.com

I. Wstęp

W dniu 11 sierpnia 2020 r. weszła w życie ustawa z dnia 16 lipca 2020 r. o udzielaniu pomocy publicznej w celu ratowania lub restrukturyzacji przedsiębiorców (Dz. U. z 2020 r. poz. 1298) (dalej: „Ustawa”). W uzasadnieniu rządowego projektu ustawy o udzielaniu pomocy publicznej w celu ratowania lub restrukturyzacji przedsiębiorców z dnia 26 marca 2020 r., druk nr 300, podkreślono, że prowadzenie działalności gospodarczej jest immanentnie związane z ryzykiem, które może prowadzić do pogorszenia sytuacji finansowej przedsiębiorcy, a w konsekwencji do jego niewypłacalności. Ponadto, projektodawca wskazał, że zachowanie przedsiębiorstwa dłużnika jest w znakomitej większości przypadków korzystniejsze, aniżeli doprowadzenie do jego likwidacji, ponieważ dzięki temu możliwe jest utrzymanie miejsc pracy oraz stopniowe wypełnianie zobowiązań spoczywających na danym przedsiębiorcy. Rozwiązania przyjęte w Ustawie, które zostaną poddane analizie w dalszej części artykułu, opierają się na założeniu, że warunkiem uzyskania pomocy publicznej od państwa przez przedsiębiorcę znajdującego się w trudnej sytuacji ekonomicznej jest podjęcie przez niego odpowiednich działań o charakterze naprawczym ukierunkowanych na zrestrukturyzowanie przedsiębiorstwa, a w konsekwencji przywrócenie jego rentowności i umożliwienie ponownego osiągnięcia pozycji konkurencyjnej [1, 1]. W tym zakresie co do zasady pomoc państwa może zostać udzielona przy wykorzystaniu instrumentów, których celem jest umożliwienie pokrycia kosztów działań w wykonaniu planu restrukturyzacyjnego. Takie instrumenty mogą przyjąć formę wsparcia finansowego w postaci pożyczek lub tzw. wejść kapitałowych oraz ulg w spłacie określonych należności publicznoprawnych [1, 1-2].

Ponadto, na wstępie wymaga podkreślenia, że uchwalony przez polskiego ustawodawcę system pomocy dla przedsiębiorców znajdujących się w trudnej

sytuacji ekonomicznej został zawarty w programie rządowym funkcjonującym pod nazwą „Polityka Nowej Szansy”, przyjętym uchwałą Rady Ministrów z dnia 22 lipca 2014 r. Wzmiankowany program zakładał liczne instrumenty wsparcia dla małych i średnich przedsiębiorców uzależnionych od stopnia ryzyka wystąpienia sytuacji kryzysowych. Kluczowym założeniem programu jest natomiast umożliwienie przedsiębiorcom kontynuacji prowadzenia działalności, jeżeli w określonej sytuacji jest to zgodne z zasadami racjonalnego gospodarowania. W założeniu działania takie mają pozwolić m.in. na utrzymanie dotychczasowych miejsc pracy.

Niezależnie od powyższego należy wskazać, że uchwalenie Ustawy było także podyktowane okolicznością, że w wielu sytuacjach koszty związane z procesem restrukturyzacji były zbyt wysokie dla małych i średnich przedsiębiorców. Jak wskazuje się w uzasadnieniu projektu Ustawy, „wprowadzenie ustawą z dnia 15 maja 2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne (Dz. U. z 2019 r. poz. 243, z późn. zm.) (dalej jako „ustawa – Prawo restrukturyzacyjne”) elastycznych procedur restrukturyzacyjnych zapewniło podstawę prawną do przeprowadzania działań restrukturyzacyjnych, adekwatnych do sytuacji poszczególnych przedsiębiorców, jednakże dla zwiększenia powodzenia tych działań niezbędne jest również wsparcie finansowe, które stanowi niezbędny element udanego procesu restrukturyzacji, rozumianego jako całość działań przedsiębiorcy, od momentu wystąpienia trudności do chwili odzyskania dobrej kondycji”.

Niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie trzech podstawowych mechanizmów pomocy przewidzianych na podstawie Ustawy. W pierwszej kolejności omówione zostaną zagadnienia związane z formą pomocy określoną przez ustawodawcę jako „Pomoc na ratowanie”. Ponadto, przedstawione zostaną założenia drugiej formy pomocy przewidzianej w Ustawie, tj. „Tymczasowe wsparcie restrukturyzacyjne”. Wreszcie, omówione zostaną warunki oraz zasady udzielania przez państwo pomocy publicznej w postaci „Pomocy na restrukturyzację”.

II. Analiza ustawy

Pierwszą formą pomocy przewidzianą w Ustawie jest tzw. „Pomoc na ratowanie”, która co do zasady, zgodnie z art. 15 ust. 1 Ustawy, może zostać udzielona przedsiębiorcy znajdującemu się w trudnej sytuacji ekonomicznej w celu umożliwienia wykonywania działalności gospodarczej przez okres niezbędny do opracowania planu restrukturyzacji lub likwidacji działalności gospodarczej oraz przeprowadzenia niezbędnych analiz w tym zakresie. Co istotne, Pomoc na ratowanie może zostać udzielona może być także udzielona mikro-, małemu lub średniemu przedsiębiorcy spełniającemu przesłanki określone w art. 141 ust. 1 ustawy z dnia 15 maja 2015 r. - Prawo restrukturyzacyjne (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 814), który nie znajduje się w trudnej sytuacji ekonomicznej, jednak z powodu zaistnienia wyjątkowych i nieprzewidzianych okoliczności wymaga pilnego wsparcia płynności finansowej. Wobec powyższego wymaga podkreślenia, że udzielenie Pomocy na ratowanie ma umożliwić przedsiębiorcy przeanalizowanie

okoliczności, które doprowadziły do zaistnienia trudności, a także umożliwić opracowanie adekwatnego planu naprawczego. Należy jednak pamiętać, że opracowanie planu restrukturyzacji wymaga przeprowadzenia solidnej analizy działalności podmiotu po to, aby trafnie zidentyfikować przyczyny występujących problemów oraz zaprojektowania działań restrukturyzacyjnych, które w najlepszy sposób pozwolą przezwyciężyć istniejące trudności i przywrócić podmiotowi rentowność [1, 13].

Pomoc na ratowanie udzielana w formie pożyczki w wysokości nieprzekraczającej kwoty niezbędnej do utrzymania działalności operacyjnej przez przedsiębiorcę na wnioskowany okres. Przedsiębiorca ubiegający się o pomoc na ratowanie jest zobligowany do ustanowienia zabezpieczenia pożyczki, m.in. w formie hipoteki, zastawu cywilnego lub rejestrowego lub weksla *in blanco*. Pomoc na ratowanie będzie udzielana na nie dłużej niż 6 miesięcy i może być przedłużona w razie wnioskowania przez przedsiębiorcę o udzielenie tymczasowego wsparcia restrukturyzacyjnego lub pomocy na restrukturyzację.

Należy podkreślić, że w swej istocie Pomoc na ratowanie ma charakter pilny i tymczasowy oraz jest przewidziana jako wsparcie do momentu wypracowania przez przedsiębiorcę planu restrukturyzacji. Innymi słowy, podstawowym celem Pomocy na ratowanie jest udzielenie wsparcia przedsiębiorcy w trudnej sytuacji, aby zamiast ogłaszać upadłość, był on w stanie utrzymać minimalną płynność finansową przez krótki okres oraz opracować plan restrukturyzacji lub likwidacji [1, 5].

Kolejną formą pomocy jest tzw. „Tymczasowe wsparcie restrukturyzacyjne”, które zgodnie z art. 26 ust. 1 Ustawy może zostać udzielone mikro, małym i średnim przedsiębiorcom znajdującym się w trudnej sytuacji ekonomicznej w celu umożliwienia wykonywania działalności gospodarczej przez czas niezbędny do wdrożenia działań restrukturyzacyjnych mających na celu przywrócenie długookresowej zdolności do konkutowania na rynku. W oparciu o wytyczne Komisji Europejskiej, Ustawa dopuszcza możliwość udzielenia Tymczasowego wsparcia restrukturyzacyjnego podmiotom, które *de facto* nie znajdują się w trudnej sytuacji ekonomicznej, lecz potrzebują pilnego wsparcia płynności finansowej z uwagi na występujące nieprzewidziane i wyjątkowe okoliczności. Nawet w sytuacji, gdy ubiegający się o Tymczasowe wsparcie restrukturyzacyjne przedsiębiorca nie spełni w określonej sytuacji wszystkich przesłanek przedsiębiorcy znajdującego się w trudnej sytuacji ekonomicznej, na gruncie Ustawy możliwe jest udzielenie mu pomocy w celu uniknięcia negatywnych skutków, jakie mogłyby zostać wywołane upadkiem przedsiębiorcy, np. z uwagi na istotne znaczenie jakie odgrywa dla danego regionu [1, 21].

Co istotne, jak stanowi art. 27 Ustawy, tymczasowe wsparcie restrukturyzacyjne może zostać udzielone, jeżeli zapobiega trudnościom społecznym lub prowadzi do przezwyciężenia niedoskonałości rynku. Warunkiem otrzymania tymczasowego wsparcia restrukturyzacyjnego jest wdrożenie przez przedsiębiorcę uproszczonego planu restrukturyzacji, a w dalszej kolejności zasadniczego planu restrukturyzacji, które podlegają

zatwierdzeniu przez ministra właściwego do spraw gospodarki lub Agencję Rozwoju Przemysłu. W tym miejscu wymaga podkreślenia, że co do zasady przyznanie przez państwo pomocy na ratowanie powinno dać przedsiębiorcy możliwość przeanalizowania jego sytuacji ekonomicznej i zaprojektowania ewentualnych działań naprawczych. Jeżeli zaś sytuacja danego przedsiębiorcy nie jest bardzo poważna, wystarczające może okazać się tymczasowe wsparcie restrukturyzacyjne, które jest przeznaczane dla przedsiębiorców mniejszych i mogących mieć tym samym mniejsze problemy, które da się rozwiązać w krótszym czasie i przy pomocy mniejszej kwoty środków. Ujmując rzecz inaczej, Tymczasowe wsparcie restrukturyzacyjne jest instrumentem dedykowanym dla przedsiębiorców, którzy nie potrzebują długotrwałego i skomplikowanego pod względem działań procesu restrukturyzacji i wystarczające jest przeprowadzenie restrukturyzacji na mniejszą skalę [1, 22].

Podobnie jak w przypadku pomocy na ratowanie, tymczasowe wsparcie restrukturyzacyjne będzie udzielane w formie pożyczki w wysokości niezbędnej do kontynuowania działalności w okresie, na jaki udzielono wsparcia, zaś przedsiębiorcy wnioskujący o udzielenie tymczasowego wsparcia restrukturyzacyjnego są zobligowani do ustanowienia zabezpieczenia jej zwrotu. Zgodnie z art. 31 ust. 1 Ustawy, Tymczasowe wsparcie restrukturyzacyjne może być udzielane na nie dłużej niż 18 miesięcy i może być przedłużone w przypadku wnioskowania przez przedsiębiorcę o przyznanie pomocy na restrukturyzację.

Ostatnim instrumentem przewidzianym w Ustawie jest tzw. „Pomoc na restrukturyzację”, która została uregulowana w rozdziale 4 Ustawy. Zgodnie z art. 35 Ustawy, Pomoc na restrukturyzację może zostać udzielona przedsiębiorcom znajdującym się w trudnej sytuacji ekonomicznej w celu realizacji planu restrukturyzacji, który umożliwi przywrócenie długookresowej zdolności do konkurencyjności na rynku. Pomoc na restrukturyzację jest najdalej idącym instrumentem służącym wspieraniu przedsiębiorców, który w założeniu ma nie tylko pomóc przedsiębiorcom wyrównać poniesione straty, lecz nade wszystko doprowadzić do usunięcia przyczyn ich powstania. Z tego powodu warunkiem *sine qua non* otrzymania pomocy na restrukturyzację jest przedłożenie podmiotowi udzielającemu pomocy wykonalnego, spójnego i dalekosiężnego planu restrukturyzacji, którego celem jest przywrócenie długoterminowej rentowności przedsiębiorcy. Ponadto, przedsiębiorcy ubiegający się o otrzymanie pomocy na restrukturyzację będą zobligowani do przedstawienia we wniosku tzw. „wiarygodnego scenariusza alternatywnego” obejmującego działania niebędące pomocą na restrukturyzację, którego zastosowanie nie pozwoliłoby na osiągnięcie celu Ustawy lub osiągnięcie tego celu w mniejszym zakresie. Przykładem wiarygodnego scenariusza alternatywnego jest m.in. sprzedaż przedsiębiorstwa, zorganizowanej części przedsiębiorstwa lub aktywów w ramach postępowania likwidacyjnego.

Zgodnie z art. 34 Ustawy, Pomoc na restrukturyzację jest ograniczona do minimum niezbędnego do przywrócenia przedsiębiorcy znajdującemu się w trudnej sytuacji ekonomicznej długookresowej zdolności do konkurencyjności na

rynku, biorąc pod uwagę w szczególności wielkość i formę udzielanej pomocy na restrukturyzację oraz podział obciążeń wskazanych w Ustawie. Powyższe oznacza, że „działania przewidziane w planie restrukturyzacji pod względem kosztów restrukturyzacji, jak i trwania całego procesu restrukturyzacji powinny być ograniczone do minimum” [1, 24-25]. Ponadto, ww. regulacja wskazuje *explicitie*, że warunkiem udzielenia Pomocy na restrukturyzację jest zapewnienie przez przedsiębiorcę wkładu własnego. Wkład ten powinien pochodzić z zasobów własnych przedsiębiorcy, jego udziałowców, wierzycieli, grupy kapitałowej, do której należy, lub nowych inwestorów, natomiast nie może pochodzić z udzielonej wcześniej pomocy publicznej. Ponadto wkład musi być rzeczywisty, realny, co oznacza, że nie może pochodzić z przyszłych zysków [1, 25].

Co istotne, pomoc na restrukturyzację ma w założeniu stanowić wyłącznie uzupełnienie wkładu własnego przedsiębiorcy znajdującego się w trudnej sytuacji ekonomicznej, będącego wkładem w finansowanie kosztów restrukturyzacji, m.in. obejmującego środki własne przedsiębiorcy, środki pochodzące od akcjonariuszy lub udziałowców przedsiębiorcy, środki pochodzące od wierzycieli przedsiębiorcy lub inne środki uzyskane na warunkach rynkowych.

Zgodnie z art. 38 Ustawy, warunkiem udzielenia pomocy na restrukturyzację jest zastosowanie przez przedsiębiorcę znajdującego się w trudnej sytuacji ekonomicznej środków wyrównujących zakłócenia konkurencji na rynku, zdefiniowanych w art. 145 ust. 2–6 ustawy – Prawo restrukturyzacyjne, w zakresie i sposobie określonym w art. 145 ust. 7–11 ww. ustawy. Zastosowanie środków mających na celu ograniczenie zakłóceń konkurencji służy temu, aby w jak największym stopniu ograniczyć negatywny wpływ pomocy na warunki wymiany handlowej i zapewnić, że pozytywne skutki przewyższają skutki negatywne.

Co do zasady, zgodnie z art. 39 ust. 1 Pomoc na restrukturyzację będzie mogła zostać udzielona w formie:

- pożyczki,
- objęcia akcji lub udziałów w podwyższonym kapitale zakładowym albo udziału w podwyższeniu kapitału zakładowego przez podwyższenie wartości nominalnej dotychczasowych udziałów lub akcji,
- objęcia obligacji, zmiany terminów spłaty pożyczki wobec podmiotu udzielającego pomocy na restrukturyzację, konwersji pożyczki udzielonej jako pomoc na ratowanie lub jako tymczasowe wsparcie restrukturyzacyjne, na udziały lub akcje przedsiębiorcy,
- ulgi w wykonaniu administracyjnej kary pieniężnej (w tym przypadku decyzję o przyznaniu pomocy publicznej wydaje organ, który nałożył tę karę).

Powyższe formy pomocy mogą być udzielane danemu przedsiębiorcy raz na 10 lat i, jeśli dotyczy ona mikro, małego lub średniego przedsiębiorcy łączna wartość pomocy nie przekracza 10 mln EUR, nie wymaga indywidualnej notyfikacji Komisji Europejskiej. W toku prac parlamentarnych dodano art. 10 Ustawy ograniczający wysokość wynagrodzenia członków kadry zarządzającej (od członków organów nadzorczych i zarządzających, przez dyrektorów,

kierowników – w tym zarządzających na podstawie kontraktów prawa cywilnego – i ich zastępców po głównych księgowych) przedsiębiorcy – na okres od udzielenia pomocy do końca roku, w którym skończyło się jej udzielenie – do 400% przeciętnego wynagrodzenia ogłoszonego przez Prezesa GUS w poprzednim kwartale, a także wykluczający przyznanie tym osobom prowizji od zysku, nagrody z zakładowego funduszu nagród i roszczenia o udział w zysku lub nadwyżce bilansowej.

Należy także zwrócić uwagę, że w myśl art. 44 Ustawy możliwa jest zmiana planu restrukturyzacyjnego w czasie trwania restrukturyzacji po spełnieniu warunków określonych w Ustawie. Wymaga podkreślenia, że zasadniczo przedsiębiorca jest zobligowany, aby wdrożyć w całości przedstawiony plan restrukturyzacji oraz wywiązać się z wszelkich innych zobowiązań określonych w decyzji zatwierdzającej udzielenie pomocy. Niemniej, ustawodawca przewidział okoliczności, które zachodzą w przypadku wystąpienia konieczności zmiany planu restrukturyzacji. Po pierwsze, zmodyfikowany plan powinien w dalszym ciągu prowadzić do osiągnięcia przez przedsiębiorcę znajdującego się w trudnej sytuacji ekonomicznej długookresowej zdolności do konkurowania na rynku. Ponadto, w sytuacji, gdyby zmieniony plan przewidywał wzrost kosztów restrukturyzacji, wkład przedsiębiorcy powinien zostać zmodyfikowany w sposób odpowiedni.

III. Podsumowanie

Pomimo faktu, że wdrożenie rozwiązań umożliwiających udzielenie przedsiębiorcom pomocy publicznej w celu ich ratowania lub restrukturyzacji nie jest nową koncepcją, uchwalenie Ustawy należy ocenić pozytywnie. Należy jednak podkreślić, że w założeniu ustawodawcy roczny limit wydatków z budżetu państwa na realizację zadań wynikających z Ustawy będzie wynosił nie więcej niż 120 mln zł rocznie do roku 2029 włącznie. 69% wskazanej kwoty ma zostać przeznaczona na pożyczki, 29% mogą stanowić wejścia kapitałowe (objęcia akcji lub udziałów w podwyższonym kapitale zakładowym albo udziału w podwyższeniu kapitału zakładowego lub objęcia obligacji) w ramach pomocy na restrukturyzację, a 2% tej kwoty będzie przeznaczone na koszty udzielenia pomocy. Co do zasady, pomoc na podstawie Ustawy ma być udzielana z budżetu państwa przez ministra właściwego do spraw gospodarki, przy czym może on powierzyć te zadania ARP. Udzielenie pomocy będzie każdorazowo następowało w drodze decyzji wydawanej przez ministra właściwego do spraw gospodarki albo ARP. Należy także mieć na uwadze, że udzielona pomoc będzie wymagała co do zasady notyfikacji Komisji Europejskiej. Wyjątek od tej zasady został przewidziany pod warunkiem, że przedsiębiorca znajdujący się w trudnej sytuacji ekonomicznej jest mikro-, małym lub średnim przedsiębiorcą oraz całkowita wielkość udzielonej i wnioskowanej pomocy, udzielanej w ramach tego samego procesu restrukturyzacji, nie przekracza równowartości 10 000 000 euro. Z uwagi na powyższe, a także ze względu na aktualną trudną sytuację gospodarczą wywołaną pandemią COVID-19, należy się spodziewać, że faktyczną pomoc na podstawie Ustawy będzie mogła otrzymać mocno

ograniczona grupa przedsiębiorców [2, dostęp online].

WYKAZ ŹRÓDEŁ

1. Rządowy projekt ustawy o udzielaniu pomocy publicznej w celu ratowania lub restrukturyzacji przedsiębiorców z 26 marca 2020 r., druk 300.
2. Ustawa z dnia 16 lipca 2020 r. o udzielaniu pomocy publicznej w celu ratowania lub restrukturyzacji przedsiębiorców (Dz. U. z 2020 r. poz. 1298).
3. Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. Prawo restrukturyzacyjne (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 814).
4. B. Sierakowski, *Czy i kiedy restrukturyzacja może się przydać firmom dotkniętym koronawirusem*, „Rzeczpospolita”, 02.04.2020, dostęp: <https://www.rp.pl/Firma/304029953-Czy-i-kiedy-restrukturyzacja-moze-sie-przydac-firmom-dotkniety-m-koronawirusem.html>.

BENEFITS OF ACTIVITY OF ELDERLY PEOPLE IN SOCIAL MEDIA

Wruckowska Daria

*doktorantka Uniwersytetu Szczecińskiego,
Wydziału Ekonomii, Finansów i Zarządzania
daria.wruckowska@gmail.com*

With age, the physical abilities of older people begin to deteriorate and contribute to poorer mobility. Decreased physical ability results in less participation in social activities, which increases the feeling of loneliness and reduces life satisfaction [10, s. 39-48]. Seniors' health and wellbeing depend to a large extent on emotional and social relationships they have with family and friends [2, s. 889-899]. Social media are defined as a group working in the area of application solutions based on the ideological and technical foundations of Web 2.0, allowing users to create, generate and exchange content [9, s.59-68]. They play an important role in maintaining social correlations with family and friends, decrease the feeling of isolation, contribute to mental wellbeing irrespective of the time and location of mutual relations [4, s.67]. Social media (SM) are characterised by a high degree of interactivity, use widely available and extensive communication techniques, and are based on online, often mobile technologies [3, s.59].

The most frequently indicated types of social media are:

- Facebook, Google+ (general social networking sites)
- LinkedIn, Goldenline (business social networking sites)
- Instagram, Snapchat (photo-based social networking sites)
- YouTube, Vimeo, Pinterest (content-based communities)
- Twitter, Blip (microblogs)

The process of ageing societies, which has been going on for a long time, concerns practically every country in the world and is part of the human life

cycle. Quoting a definition of old age according to E. Trafiałek, one should see “old age as a natural phase of life after youth and maturity, crowning the dynamic ageing process. Old age is referred to as the final third of life, is associated with a decrease in the body’s efficiency, loss of mobility, weakening of immune forces (biological and physiological old age), decreased adaptability to change, and in the socioeconomic context, often pauperisation, loneliness (mental old age), the need to use the help of others (economic old age) and being marginalised (social old age)” [16, s.269]. The period of old age is very extended in time, and according to various sources, it begins between the ages of 60 and 65, and lasts until death. According to the World Health Organization (WHO), the age of 60 is considered the beginning of old age, and three main stages can be distinguished in its course:

- 60-75 years old – young old (early old age);
- 75-90 years old – middle old (late old age);
- 90 years and above – old old (longevity).

The basic features characterising old age include a significant decline in human adaptive abilities in the biological and psychosocial context, the progressive limitation of independence in life, and the gradual increase in dependence on the environment [<https://pssegostyn.pis.gov.pl> (accessed 02.03.2020)].

Seniors attitudes towards technology represent a positive or negative approach to development and integration with social media (SM). Not all seniors are interested in ICT. The elderly are not a homogeneous group, and as E. Frąckiewicz writes, it can be said that openness to new ICT in socially active seniors compared with inactive people is greater [6, s.54-57].

Until recently, sadness, regret and depression as a consequence of the communist era dominated the consciousness of Poland’s elderly population. Such behaviour can be seen as a negative attitude of seniors to the use of ICT solutions. The communist mentality of Polish society often led to the emergence of senile depression. Elderly people blamed themselves for not being very good, accusing their surroundings of a lack of love, understanding and attention. This attitude made them feel lonely and increased the barrier between them and their surroundings, and this in turn made them feel useless. The negative perception of the world was largely due to inaction and inactivity, a lack of involvement in interesting activities, particularly those with entertainment content. Decreasing along with this approach of seniors was the motivation to gain satisfaction from personal achievements in favour of gaining enjoyment from bringing satisfaction to others. Uncertainty in decision making, focusing on oneself, attachment to one’s habits, and a lack of willingness to change resulted in the loss of the ability to adapt to new conditions. All novelty was often received with irritation and frequently with prejudice, because seniors saw it as an impingement on their personal peace and stability. The elderly, having more time, did not use their opportunities for the good of others and did not contribute to progress and their own development, often even inhibiting it. Therefore, positive emotions can be

an important factor impacting older people's desire to learn and use technology. The positive attitude of seniors affects their use of social media, for instance, for health-related activities. Johnand and Srivastava argue that a positive attitude reflects curiosity and behaviour seeking novelty, which means that elderly people with such a mentality are better able to break the stereotypical behavioural pattern [8, s. 102-138]. Social networking sites are evolving and becoming more user-friendly, and older people with a positive attitude to technology are better at learning to use social media, which is an opportunity to gain greater benefits in terms of health-related information.

The benefits of social media, such as interaction with other people with a similar health status, can further increase positive attitudes. Seniors in need of support in relation to an illness or health problems can locate and obtain health-related information on dedicated platforms, and establish relationships with healthcare professionals. In recent years, due to technological development, social media have become the fastest communication channel that allows the exchange of views between users. Obtaining the opinion of another user about their experience of an illness has never been as quick and easy as it is now [11, s. 1-22]. Thanks to the interest of the senior market, skilful use of knowledge about the elderly, and the formulation of online strategies and tools in a useful way, the knowledge and engagement of older users of mobile technologies is increasing, resulting in increasing numbers in this category.

Invariably, however, social media are mainly seen as a dialogue with the community that can take many different forms, such as video materials, podcasts, photos, forum entries, tagging and adding people to your friends list. All these forms of messages are characteristic of the sphere of social media, which offer the option of conducting dialogue by creating an opportunity to engage and share experiences [12, s.592-606]. SM are opinion forming and may affect the decision-making process of seniors. The elderly are characterised by strong communication needs; however, on the other hand, they are timid about using the latest technology widely available to younger generations [12, s.607]. Social media are less often used by the elderly than is the case for the younger generation; according to Hawkley and Cacioppo, finding ways to support older people in establishing and maintaining social contact should be a public health priority [1, s.407-417].

Social media allow the elderly to express themselves, participate in discussions and stay in touch with society. Current research results have shown that the older population is characterised by a high level of enthusiasm for adopting new online tools that allow sharing links, photos, videos, news and status updates with friends. Enthusiasm and curiosity generate many reasons why seniors use social media. Social networking channels enable internet users to upload, share, comment, and "like" content. Passive use of social media can be based on seeking health information, specialist advice and entertainment. Active participation can include creating posts that are based on the desire to

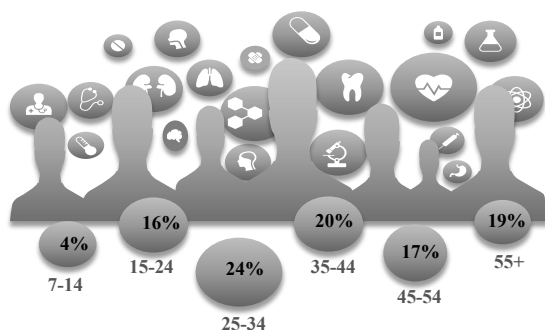
express oneself or share certain experiences on how to combat illness. The wide availability of mobile communications networks, smartphones and tablets together with social applications makes it easier for the elderly to connect, helping to reduce the feeling of loneliness [7, s.12]. Social networking channels such as Facebook may be the only opportunity for older people with reduced mobility to get in touch with their loved ones [14, s.1041-153].

Seniors who have a higher ability to use various technologies for everyday purposes may be more open to using social media to search for health-related information. McAndrew states that older Facebook users are engaging in more family-related information than younger users. Gender and age also have a major impact on the use of SM. Among the elderly, women are more likely to set up accounts on social networking channels [13, s.2359-2365]. However, research results by E. Rudawska and others indicate that males are more inclined to follow herd effect than females [15, s.51].

A PBI (Polish Internet Research) report shows that the mass media are the main source of knowledge about a healthy lifestyle. As much as 88% of people confirm that when they are seeking knowledge about health, diseases and treatment, they use the internet. Doctors and healthcare representatives are the second source of knowledge (73%). Confidence in information found on social media is unexpectedly high. Internet users first look for the causes of their poor wellbeing online (50%).

Research (Figure 1) carried out by PBI (Polish Internet Research) shows that in the case of health websites, almost half of visitors are between the ages of 25 and 44. People over 55 years of age also willingly use health-related websites, and are in third place compared with other age groups (19%).

Figure 1. Users of Polish health-related websites

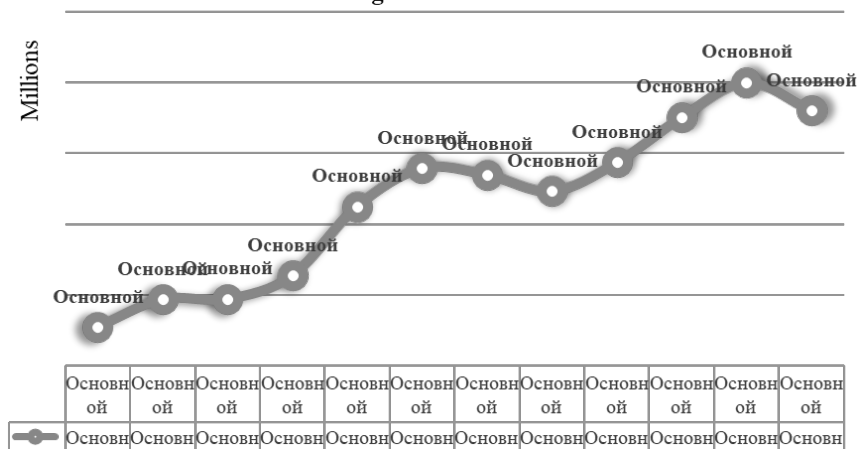

Source: Own study based on a Polish Internet Research Report. Online health-related websites, Megapanel PBI/ Geminus, Warszawa 2016 [http://pbi.org.pl/wp-content/uploads/2017/02/2016_10_RAPORT-Internetowe-serwisy-o-zdrowiu-2016.pdf (accessed 11.01.2020)].

The PBI report also shows that in terms of education, the most numerous group of users are people with a secondary education (39%) and a higher education (33%). This suggests that the percentage of people using health websites increases with the level of education.

Figure 2 shows the number of users of health websites and their reach, which is growing steadily. In December 2005, health-related websites were of interest to approximately 1.4 million Poles, and in December 2016, this was at 9 million [Raport Polskiego Badania Internetu. Internetowe serwisy o zdrowiu, Megapanel PBI/ Geminus, Warszawa 2016, http://pbi.org.pl/wp-content/uploads/2017/02/2016_10_RAPORT-Internetowe-serwisy-o-zdrowiu-2016.pdf (accessed 8.02.2020)]. Information on the increase in the number of users is valuable, particularly to companies providing online services. This is because thanks to the growing interest in online services, companies using this type of advertising are able to generate greater revenues at a low cost.

Figure 2. Reach among internet users on health-related websites
Coverage of PC location

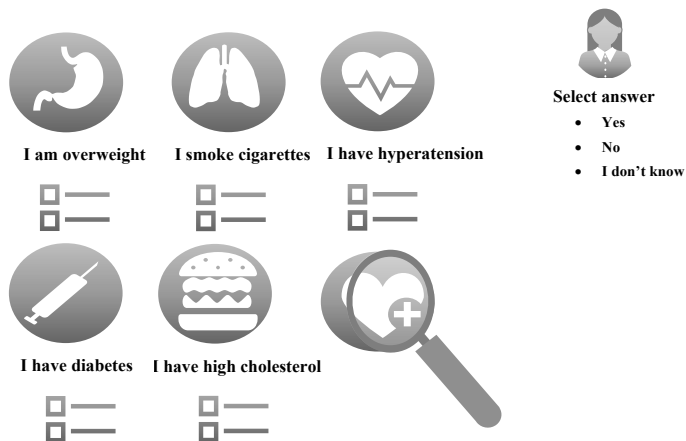
Source: Own study based on http://pbi.org.pl/wpcontent/uploads/2017/02/2016_10_RAPORT-Internetowe-serwisy-o-zdrowiu-2016.pdf (accessed 21.12.2019).

Many health-related websites cover a wide spectrum of issues. Social media channels feature collections of health information (on disease and prevention). Websites in this category cover topics related not only to physical but also to mental health. In addition to articles on social networking sites, there is often the opportunity to ask experts your own questions (such as on the website zdrowie.onet.pl and znanylekarz.pl).

An interesting function is offered, among others, by the symptomate.com

website, which diagnoses diseases online (Figure 3). The user is to provide details on their sex, age and continent of origin, and then highlight their ailments on a list.

Figure 3. List of examples of ailments the system asks about

Source: Own study based on <https://symptomate.com/diagnosis/pl/#4-15> (accessed 12.12.2019)

After selecting an ailment from the list, the website presents a list of diseases in which the symptoms occur, and then presents recommendations for a follow-up visit to the doctor or increased observation. Additional information is in the form of a detailed diagnosis and definition of the disease. Internet users spend approximately 12 minutes a month reading about their health, of which the largest publishers manage to keep them on their pages for over seven minutes a day. Such results may prove that the site is reliable and attest to the competences of the company providing the health-related information.

On social networks, one deals with the creation of support groups, connections, and the development of interpersonal relationships around health issues. The phenomenon of social media and their potential in the field of health education for the elderly is mainly based on their huge reach, which is crucial for promoting health education. There is a very wide opportunity to immediately reach seniors who are online with a message. An important feature is also multimedia content, which increases perception.

Social media use not only the principle of active and conscious participation, but also the principle of empowerment in the teaching process. There is no one-way communication from expert to layman, which means that open, free discussion is possible. Seniors can read the opinions of many consumers simply and quickly. It is common for users to evaluate added content in the form of

photos, infographics or movies. In this case, impacting the imagination and attracting attention have a big role in developing the attitudes and views of seniors, which is fundamental in terms of treatment.

Bibliography

1. Cacioppo J. T, Hawkley L. C., Kosinsk M., Matzn S. C., Gosling S. D, Popov V., Burleson M. H., Kowalewski R. B, et al. *Loneliness and health: Potential mechanisms*. Psychosomatic Medicine. 2002, pp. 407-417.
2. Cornejo R. Tentori M., Favela J., *Enriching in-person encounters through social media: a study on family connectedness for the elderly*. Int. J. Hum Comput Stud, 71(9), 2013, pp. 889-899.
3. Dorenda-Zaborowicz M., *Marketing w social media*, Nowe media, (3), 2012, pp. 59.
4. Dumbrell D., Steele R., *Privacy perceptions of older adults when using social media technologies*. In: Healthcare Informatics and Analytics: Emerging Issues and Trends, 2014, pp. 67.
5. Evans L., *Social media marketing*, One Press, 2011, pp. 37.
6. Frąckiewicz E. *Nowe technologie na rynku srebrnych konsumentów*. Stan, uwarunkowania, perspektywy, CeDeWu, 2019, pp.54-57.
7. Haris N., Majid R. A, Abdullah N., Osman R., *The role of social media in supporting elderly quality daily life*. „2014 3rd International Conference on IEEE Presented at the User Science and Engineering (i-USER) 2014”, pp.12.
8. John O. P., Srivastava S. *The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives*. In L. A. Pervin & O. P. John & (Eds.), Handbook of personality: Theory and research New York, Vol. 2, 1999, pp. 102-138.
9. Kaplan A. M., Haenlein, *Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media*, Busines Horizons, 2010, pp. 59-68.
10. Lin S.H., Chou W.H., *Developing a social media system for the Taiwanese elderly by participatory design*. Behaviour & Information Technology, 2013, pp. 39-48.
11. Li Y., Wang X. *Seeking Health Information on Social Media: A Perspective of Trust, Self Determination, and Social Support*. Journal of Organizational and End User Computing 30(1), 2018, pp.1-22.
12. Maier C., Laumer S., Eckhard D. A. *Technology adoption by elderly people – An empirical analysis of adopters and non-adopters of social networking sites*. [w] A. Heinzl, P. Buxmann O. Wendt, & T. Weitzel (Eds.), *Theory-guided modeling and empiricism in information systems research*, Heidelberg, 33(7), 2011, pp. 592-606, 607.
13. McAndrew F. T., Jeong H. S. *Who does what on Facebook? Age, sex, and relationship status as predictors of Facebook use*. Computers in Human Behavior, (28), 2012, pp. 2359-2365.
14. Nef T, Ganea R. L., Müri R. M., Mosimann U. P. *Social networking sites and older users - a systematic review*. Int. Psychogeriatry. Cambridge University Press, 25(7), 2013, pp.1041-1053.
15. Rudawska E., Cypryański J., Grzesiuk A. *The mediating role of gender in the proces of purchasing in online buy-it-now auctions*. Przegląd organizacji, 2019, pp. 51.
16. Trafiałek E. *Starzenie się i starość. Wybór tekstów z gerontologii społecznej*, Wszechnica Świętokrzyska, 2006, pp. 269.

Internet sources

1. <https://pssegostyn.pis.gov.pl> (accessed 02.03.2020)
2. http://pbi.org.pl/wp-content/uploads/2017/02/2016_10_RAPORT-Internetowe-serwisy-o-zdrowiu-2016.pdf (accessed 11.01.2020)
3. Own study based on <https://symptomate.com/diagnosis/pl/#4-15> (accessed 12.12.2019)
4. Raport Polskiego Badania Internetu. Internetowe serwisy o zdrowiu, Megapanel PBI/ Geminus, Warszawa 2016, http://pbi.org.pl/wp-content/uploads/2017/02/2016_10_RAPORT-Internetowe-serwisy-o-zdrowiu-2016.pdf (accessed 8.02.2020).

List of figures

Figure 1. Users of Polish health-related websites

Figure 2. Reach among internet users on health-related websites

Figure 3. List of examples of ailments the system asks about

ТЛУМАЧЕННЯ СВОБОДИ ВОЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ XVII-XVIII СТОЛІТЬ

Гавриленко Вікторія Вікторівна,

аспірантка кафедри філософії Сумського Державного університету

Viktoriavangogh@gmail.com

*Науковий керівник: д. філос. наук, проф., завідувач кафедри філософії
Сумського державного університету І.П. Мозговий*

Українська академічна філософія XVII–XVIII століть є відображенням головних інтелектуальних тенденцій доби Бароко. Філософська думка цього періоду міцно пов’язана з релігією. Адже мислителі, що транслювали як ідеї світової філософії, так і висловлювали власні, були, водночас і релігійними діячами. Тому великий інтерес представляє трактування ними ключових філософських проблем, однією з яких є свобода волі людини. Тож мета розмірковування – окреслення поглядів на свободу волі в середовищі українських філософів XVII–XVIII століть. Через охоплення питання у часовій проекції ми намагалися виявити еволюційний характер або сталість ідей щодо свободи волі людини.

Значимо, що питання свободи волі в цілому є філософською дилемою. Релігійність української філософії в поєднанні з гуманістичними та новочасними тенденціями зумовила беззаперечне визнання наявності свободи волі у людини. Вже у «Лексиконі» Памви Беринди (1627 р.) знаходимо тлумачення слова «самовластїє», що означає «самовольная вольность, добровольная вольность, вольная воля» [1]. У цей час проблему свободи волі активно розвиває Касян Сакович. Питання «Що є воля й самовладдя» виокремлене у його «Трактаті про душу» (1625 р.). У широкому розумінні воля визначається як здатність душі приймати або не приймати речі, осмислені розумом. А вже свобода вчинення добра чи зла – це «самовладдя» (або вільне волевиявлення – *liberum et arbitrum*). З позицій православ’я К. Сакович вважає ерессю невизнання свободи волі (за що критикує лютеран та кальвіністів), та наголошує на існуванні вільного волевиявлення. Свобода волі, за Саковичем, була властива вже першому чоловікові – прабатькові Адаму.

У баченні Саковича, воля, надана людині, не абсолютна. Філософ використовує доведення дійсності свободи волі *ad absurdum*: за відсутності волі людина уподобилася б каменю, що не може зупинити власне падіння. Якщо ж свободи волі людина не має, то винуватцем і рушієм її гріхів мав би бути Бог, що неможливо. Окрім цього, істинна безвольність людини (що передбачає нездатність впливу на власні дії) позбавляє сенсу будь-яку настановчу духовну проповідь [2, с. 476]. Отже, людина наділяється правом вибору між гріхом і праведністю, вона здатна керувати власними діями та вчинками, і, загалом, вирішувати. Відповідно, вона відповідальна. Але її свободу не можна назвати нескінченною. У бароковому баченні воля і самовладдя (*liberum et arbitrium*) простягається у межах Божого сприяння [2, с. 475].

Інокентій Гізель у «Творі про всю філософію» (1645–1647) визначає волю, як вище відчуття, через яке людина здатна керувати почуттями чи приборкувати чуттєвий потяг, виявляти бажання чи небажання, судити, милувати тощо: «І тому воля, а поряд із нею душа, потенцією якої вона є, спіритуальна» [3, с. 167]. У такий спосіб воля – це спіритуальна дієва потенція розумної душі. Гізель виокремлює питання свободи волі в «Розділі про волю, або Про розумне прагнення». Як і воля, душевною потенцією вважається інтелект. А тому філософ порушує питання домінування інтелекту (як більш шляхетної властивості душі) над волею. Тож, воля – це влада людини над власними актами. Але оскільки інтелект наповнений мудрістю та знанням, то саме він спрямовує як самого себе, так і «сліпу» волю (роблячи її розумним прагненням). «Акт волі передбачається актом інтелекту», адже, як стверджує філософ, непізнане не може бути бажаним [3, с. 177].

Власне, свободу Гізель визначає як рівноцінне ставлення до обох сторін якої-небудь суперечності. Відповідно, «вільна потенція» – це здатність зважувати умови, на основі чого вдаватися до дії чи бездіяльності (у той час, як «необхідність» – вимушена і такого вибору не дає). Ще одне твердження – «Свобода притаманна людині тому, що вона розумна» [3, с. 177]. А отже, Гізель вбачає діалектичну єдність між розумом та волею, а не керована розумом людина, відповідно, не може бути і вільною. Філософ підкреслює дуалізм волі (добра й лиха, вільна й вимушена), але тут криється й певна суперечність. Так, гріхи і злочини – це вольові, але не інтелектуальні акти. Здавалося б, це означає, що воля підпорядковується розуму не завжди.

Гізель вирішує цю суперечність запереченням ототожнення волі й інтелекту. Так, інтелект лише висуває пропозицію дії, але не впливає безпосередньо на вольовий акт. Своєю чергою воля послуговується інтелектом як інструментом попереднього пізнання того чи іншого об'єкту і сама слугує йому для цього пізнання [3, с. 179]. У такий спосіб, філософ розділяє волю дії та волю визначення (тобто усвідомлення й розрізнення суперечливих речей). Вільна воля, за Гізелем, природно детермінована на добро, але «тільки на добро взагалі», а не зокрема [3, с. 178]. Потяги

(пристрасті) не здатні керувати волею, але вони можуть дати поштовх інтелекту для формування якої-небудь пропозиції для волі.

У філософському курсі Феофана Прокоповича (бл. 1708–1709), а саме в розділі 14 «Що слід думати про долю й фатум», різко критикується думка про можливість впливу природних чинників на свободу волі людини. Так, філософ стверджує, що ніякий природний вплив (наприклад, сяйво зірок, у що вірять астрологи) не може чинити перешкоди вільному виборові людини. Такий вплив допустимий, але він не здатний зупинити людину взагалі, якщо вона чогось прагне [4, с. 179]. Питання Божого впливу на свободу волі Прокопович відносить до сфери теології, а не філософії, тому й не намагається розглянути його. Філософ лише формулює дилему: чи Божа ласка веде людину до обов'язкової добродійності (отже, обмежує її), чи «лише слідує за вільним вибором нашого розсуду й залежить від нашої волі?» [4, с. 170].

Ф. Прокопович дотримується ідеї зв'язку розуму й волі (і цим пояснює нерозумність тварин («Бо для чого наділяти світлом розуму того, кому не дається свобода волі?») [4, с. 186]. А тому саме свобода волі й розум – це те, що робить людину, власне, людиною, вирізняючи її зі світу тварин. Розглядаючи питання створення людини (Розділ 8 «Шестиднев»), філософ констатує наявність розуму й волі, як ознак її Богоподібності, потенцій, що найбільше наближують її до Бога.

Георгій Щербацький у настановах для студентів-слухачів філософського курсу Києво-Могилянської академії (1751) пропагує ідею активності та керованості волі. Хоча воля, знову ж таки, тлумачиться через дихотомію вільного і вимушеного (необхідного). Відповідно й вольовий акт може бути «самочинним» (вимушеним) або вільним [3, с.212]. Воля, як потенція, що зумовлює нетілесні акти, у Щербацького виступає градацією мислення: «Мислення [mens], позаяк воно мислить без тілесних образів, називається інтелектом, а оскільки воно воліє непомітно й без тілесного руху, іменується волею» [3, с. 213]. Водночас, воля складає противагу мимовільним фізіологічним процесам.

Цей аспект показує, що діапазон розуміння волі у філософії XVII–XVIII століть є досить широким, адже вона виступає і як можливість вибору, розрізнення, дії чи бездіяльності, прагнення до доброго чи лихого, і навіть як фізіологічна здатність керувати частинами тіла. Щербацький зміщує акценти впливів: інтелекту він доручає пізнання, а вплив на волю, на його думку, здійснюють моральні чесноти [3, с.216]. А отже, вони і є спонуками волі. Ця точка зору логічно пов'язана із включенням у викладацьку програму навчальних закладів такої дисципліни як Етика.

Як бачимо, в українській філософії впродовж XVII–XVIII століть побували досить усталені погляди на свободу волі людини. Дійсність свободи волі визнається беззаперечно. Теологічний детермінізм (за яким дії людини повністю передвизначені Богом) можна означити у цей час, як поміркований. Адже ранньомодерна українська думка стверджує наявність

свободи волі, можливості розрізнення, пізнання й використання інтелекту, що має керувати вольовими актами (а отже, і відповідальність покладається на людину). Такі ідеї відповідні європейській новочасній філософії: подібне релігійно-філософське розуміння свободи волі запропоноване й Томасом Гоббсом. За Гоббсом, свобода волі та необхідність сумісні: добровільні дії випливають із волі людини, а отже, і з її свободи. Водночас, будь-який акт волевиявлення людини має певну причину, що в кінцевій ланці сягає Бога як першопричини. А отже, у глибинному розумінні вольовий акт випливає з необхідності [5, с. 216]. Такі погляди перегукуються з міркуваннями, висловленими ще Августином, щодо свободи волі, як даного Богом блага. Тобто свобода, усе ж, зводиться до певного детермінізму, всередині якого (чи в його межах) людина має можливість вільного волевиявлення. Ця суперечливість (що є своєрідним компромісом між звеличенням людини і вірою) притаманна й українській філософії XVII–XVIII століть, у якій ідеться про те, що людина має свободу волі, у глобальному вимірі дещо обмежену трансцендентною силою – Богом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беринда П. Лексикон словенороський [Електронний ресурс] / Памво Беринда – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/berlex/be.htm>
2. Сакович К. Трактат про душу написаний велебним отцем Касіяном Саковичем / Касіян Сакович // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.) / редкол.: В.І. Шинкарук, В.М. Нічик та ін. – Київ: Наукова думка, 1988. – С. 443–505.
3. Історія філософії України. Хрестоматія / Упоряд. М.Ф. Тарасенко, М.Ю. Русин та ін. – Київ: Либідь, 1993. – 560 с.
4. Прокопович Ф. Натурфілософія або фізика [Електронний ресурс] / Феофан Прокопович – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/procop/proc205.htm>.
5. Гоббс Т. Левіафан / Томас Гоббс, Пер. з англ. / – Київ: Дух і літера, 2000. – 606 с.

WARTOŚCI WYZNAWANE I ZALECANE WŚRÓD SZLACHTY W XVII WIEKU NA PODSTAWIE SATYR KRZYSZTOFA OPALIŃSKIEGO

Wruckowska Daria

*doktorantka Uniwersytetu Szczecińskiego,
Wydziału Ekonomii, Finansów i Zarządzania
dariawruckowska@gmail.com*

Źródłem przemyśleń w artykule są napisane w XVII wieku „Satyry” Krzysztofa Opalińskiego. Człowiek XVII wieku, scharakteryzowany w sposób dosadny i klarowny był przedmiotem rozważań autora. Choć to jedyne dzieło i zarazem cały dorobek literacki wojewody poznańskiego, to w ówczesnym

czasie cieszył się dużym zainteresowaniem odbiorców. Dzięki temu udawało się autorowi łatwo wpływać na społeczeństwo obnosząc się ze swoimi poglądami politycznymi. W utworach Opaliński mówił o wartościach społeczeństwa szlacheckiego, wytykał wady i sugerował możliwość poprawy. Pouczał, chwalił a nawet karcił w sposób ostry, chcąc w ten sposób zmobilizować naród do naprawy Rzeczypospolitej. Zagadnienia dotyczące procesu rozkładu feudalnej Rzeczypospolitej w satyrach Krzysztofa Opalińskiego zachęcają do dyskusji, tym bardziej, że XVII wiek nie przyniósł nadmiaru poważnych dzieł politycznych. Poruszając problem obyczajowości szlachty polskiej autor wzbudził zainteresowanie historyków literatury tego okresu, skłaniając do dyskusji, czy cały zbiór poświęcony obrazowi szlachty polskiej jest jego wiernym odzwierciedleniem czy też karykaturą.

Podstawowymi zagadnieniami stanu szlacheckiego oraz studiami na temat chronologii powstania *Satyr* zajęli się między innymi: K. Szajnocha, T. Mandybur, B. Baronowski oraz S. Tarnowski, który twierdził: „Gdyby satyry Opalińskiego były nie satyrami, ale systematycznie napisanym, porządnym wykładanym traktatem politycznym, byłyby z pewnością najlepszą książką tej treści z czasów Jana Kazimierza. Księga trzecia, której satyry odnoszą się do spraw publicznych, zawiera prawd i rad dobrych wiele, zwłaszcza kiedy mówi o bezkrólewicach, o zrywaniu sejmów, o opresji poddanych” [10, s.49]. Karol Szajnocha z kolei, pisząc o *Satyrach* Krzysztofa Opalińskiego dał jako pierwszy możliwość zapoznania się, ze szkicem biograficznym autora [11, s.200].

Bohdan Baronowski w studium o Społeczno-politycznych tendencjach *Satyr* Krzysztofa Opalińskiego (ur. 1610 zm. 1656), dzieli życie autora na dwa okresy: przed i po 1648 roku. Pamiętać trzeba, że w okresie pierwszym to jest w latach 1644-1646, nastąpiło nagłe zaktywizowanie się autora *Satyr*, które było wynikiem słabnącej pozycji Polski w Europie, jak i krystalizujących się już w poprzednich latach nowych, pogłębionych poglądów politycznych Opalińskiego. Według T. Mandybura pierwsze satyry powstały już w latach 1632-1634, a ostatnie w 1649 roku. Satyra 9 księgi III „*Na zepsowaną militarem disciplinam i nierząd wojskowy*” miała być napisana przez Opalińskiego w 1632 roku. Jednakże analizując jej treść, stwierdzić można, że autor zarzuca żołnierzowi polskimu, „że ledwie co posłyszysz o wojskach nieprzyjacielskich, aż już przed nimi uciekasz”, fragment ten może sugerować, że mowa tu o bitwie pod Piławcami, skąd wynika, że satyra ta mogła powstać najwcześniej w 1648 roku. Satyry pisane były w różnych odstępach czasu, bez retuszu przed wydrukowaniem, więc nie powinno dziś dziwić, że można w nich znaleźć poglądy sprzeczne ze sobą.

Różne są więc poglądy na chronologię *Satyr*, Krzysztofa Opalińskiego. K. Szajnocha za czas ich powstania uważa lata 1649-1650. Wspomniany T. Mandybur wyraził pogląd iż *Satyry* są dziełem długiego okresu i przypadają na lata 1632-1649, stąd w nich sprzeczności, wynikające z rozwoju pisarza i człowieka. B. Baranowski zawęża te granice, część *Satyr* wiąże z okresem obejmującym lata 1644-1646. Prawdopodobnie zebrana z dłuższego okresu czasu

twórczość literacka Opalińskiego, świadczyć może o dziwnej niekonsekwencji autora, który zwalczał to, co kilkanaście stron wcześniej wychwalał [4, s.37]. Lata 1644-1649, a może nawet dla większości satyr lata 1646-1649, wydają się najprawdopodobniejszą hipotezą. Takie ramowe rozwiązanie sprawy chronologii Satyr, wydaje się być trafne.

Za życia Krzysztofa Opalińskiego ukazały się trzy wydania *Satyr*: w latach: 1650, 1652 i 1654. Na ich podstawie sądzić można, że Opaliński niezbyt pieczołowicie czuwał nad ich poprawnością, każde zawiera szereg błędów lub miejsc niepewnych. Wiersz jak i styl doskonały się z czasem. Utwory najdawniejsze są pisane językiem bardziej zawiłym i mniej urozmaiconym, niepoprawności rytmiczne i ich zanikanie mogą być jednym ze wskaźników ewolucji artystycznej pisarza. Wszystkie satyry Opaliński pisał wierszem białym, o nieszczeźgólnej rytmice. Uznać można, że posługiwał się celowo językiem pospolitym, rubasznym z makaronizmami. Teksty skierowane do szlachty były bardzo dobitne ponieważ lubił wplatać w satyrę sentencje moralne. Posiadając wiedzę polityczną i zdając sobie sprawę z anarchii w Polsce bez wahania umiał piętnować nawet najdroższy skarbu szlachty - tak zwaną złotą wolność szlachecką [2, s.73].

Nazwa satyry ma pochodzenie rzymskie, *satura lanx* - była to misa wypełniona różnaitymi owocami i jarzynami, którą jako pierwociny ofiarowywano bogom. *Lex satura* to prawo, które w jednym tekście obejmowało różnorodne przepisy. Pierwotnie zatem *saturae* obejmują zbiór różnych utworów. Satyra to utwór literacki wyrażający krytyczny stosunek autora do przedstawionych zjawisk, ośmieszający lub piętnujący ludzkie wady i przywary, obyczaje, stosunki społeczne, postawy światopoglądowe, polityczne, artystyczne, określone osoby grupy i instytucje.

Środki językowe w satyrach są tak dobrane, by równocześnie parodiowały język ośmieszanego duchowieństwa, szlachty lub pseudo uczonych. W ten sposób, właściwy zresztą dla całokształtu materiału językowego *Satyr*; realizm i autentyzm językowy łączy się tworząc artystyczną wizję rzeczywistości polskiej połowy XVII wieku, jej spraw, problemów, zjawisk i ludzi.

Czytając Opalińskiego, ma się wrażenie wyolbrzymienia wad atakowanych postaci. W *Satyrach* znajduje się niezwykle bogatą galerię typów indywidualnych, ośmieszanych przez Opalińskiego. Autor parodiuje obyczaje i metody barokowych kaznodziejów. Pisze złośliwie o kobietach, ich wadach i niecnotach. Tak jest w satyrze *Na zepsowane stanu białogłowskiego obyczaje*: „Jeśli młoda, o jako umie łowić męża: To całuje, obłapia, to go sercem zowie, jedynym, to pieścidle, to skarbem, to złotem A myśli o kim drugim” [9, s.43]. Kobiety są kłótlive, fałszywe, pełne zawiści, doprowadzają do ruiny swoich mężów zdradzając. Są także dewotkami i próżnymi zalotnicami. Każda z tych postaci ujęta jest w złośliwe „portrety”, które najczęściej zaskakują i rozśmieszają swoją trafnością. W cytowanym fragmencie bawić może kontrast pomiędzy zachowaniem młodej damy, a jej realną psychiczną postawą. Ważnym elementem *Satyr* jest ironia, napotkamy ironię ostrą, sarkastyczną. Opaliński

nie szczędzi swoim postaciom zjadliwych i pełnych złośliwości aluzji, czego przykładem jest satyra *Na zepsowanie stanu białogłowskiego obyczaję*, gdzie autor atakuje złe wychowanie i obyczaje kobiet. Dlatego wybitne stanowisko w literaturze zapewniły Krzysztofowi Opalińskiemu *Satyry, albo przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polsce należące*, wydane w 1650 roku. O ich wysokiej poczytności może świadczyć fakt, iż do końca stulecia wydano je aż osiem razy. Na karcie tytułowej dwóch ostatnich wydań widnieje napis *Juvenalis redivivus*, który oznacza - Juwenalis zmartwychwstały.

W *Satyrach* Krzysztofa Opalińskiego trudno jest doszukać się jakiejś celowości kompozycyjnej. Z uwagi jednak na tematykę możemy wydzielić satyry o treści polityczno-społecznej od satyr typowo obyczajowych i od refleksyjno-moralizujących. W pierwszej grupie znajdują się przede wszystkim satyry księgi III, poza tym szereg satyr księgi V i satyra *Na ciężary i opresyją chłopską w Polsce*. Ta grupa satyr najmniej budziła zastrzeżeń u najbardziej nawet krytycznie do Opalińskiego ustosunkowanych historyków literatury. Świadczyć to może o tym, iż zainteresowania satyryka były wszechstronne. Opaliński zajmował się władzą królewską, trybunałami, wymiarem sprawiedliwości, skarbem, wojskowością, miastami, prowadzeniem obrad sejmowych, losem pańszczyźnianego chłopca [4, s.38].

Jednym z utworów wymierzonych przeciwko anarchii jest satyra *Na ogolocone ściany i obronę*. Dotyczy ona bezbronności granic Rzeczypospolitej (w skutek braku fortec, czy dobrze wyszkolonego wojska): „Kilka set mil kilka set ludzi bronić mają, I obronić, a gdzież to podobieństwo kiedy? Fortec nie pytaj, passów opatrzonych ani szlaków tatarskich pytaj zatarasowanych, Wszędzie wolno wnieść, wszędzie szpiegować każdemu” [9, s.66]. Dalej autor wyjaśnia do czego tak naprawdę przeznaczone było nasze wojsko: „Mamy przeciwko naszym niepewnym sąsiadom. Powiedział o kwarcianych, że ich kilkanaście set zawsze pogotowiu, co granic pilnują” [9, s.67]. Dalej pyta o sejmy i zjazdy publiczne, „na te, powiada, w srogich gromadach panowie stawiają, tak dalece, że jeden senator będzie miał trzy tysiące, ba i więcej czasem na sejm jadąc” [9, s.67]. Fragment ten świadczy o tym, iż w czasie konfliktu do obrony granic Państwo Polskie miało kilkuset żołnierzy a w czasie pokoju senator posiadał przy swoim boku nawet kilka tysięcy. Dalej autor neguje, spóźniony zapal dotyczący obrony granic przed wrogiem, brak strategii działania, co ma wpływa na brak skutecznych działań państwa. „Prochy w ten czas kupuj Dopiero, kiedy strzelać. Jaki rząd, dlaboga! Nierządem Polska stoi i nierządem zginie” [9, s.68]. Opaliński komentując ówczesną sytuację stwierdza, że Polska jedynie dzięki opatrności Bożej istnieje, trafnie pisze, że: „Pan Bóg ma nas za błaznów. I to prawdy blisko, Że między ludźmi Polak jest Boże igrzysko. Kiedyby nas wszechmocna Boska nie trzymała Ręka, jużbyśmy dawno rąk nieprzyjacielskich Nie uszli, a że przydam i ostatniej zguby” [9, s.66].

W satyrze *Na ciężary i opresyją chłopską w Polsce*, Opaliński próbuje wstrząsnąć sumieniem czytelnika odsłaniając obraz chłopskiej nędzy: „Wszystko dobro, dostatek, żywność, wszystkie zbiory z waszych macie poddanych. Ich

ręce was karmią, Przecie się tak okrutnie z nimi obchodzicie? Wielbłąd, tak powiadają, nad siły nie nosi I kiedy go nauczą, że przeładowanym być się poczuje, Zaraz tamże się położy I wstać nie chce. Opak tu; bo nad przyrodzone I boskie prawa chłopkę wytrzymać to musi, Co mu pan na ramiona włoży, by miał zdyszeć” [9, s.21]. Szlachta w owym czasie żyła w przekonaniu, iż chłop nie tylko nie jest „bliźnim” ewangelicznym, ale nawet nie przysługuje mu prawo człowieka [6, s.135]. Walczyła o władzę polityczną, hegemonię w państwie i w społeczeństwie. Taki układ stosunków politycznych i własnościowych, który zabezpieczyłby ją przed absolutyzmem królewskim oraz ewentualnymi ruchami chłopskimi i mieszczańskimi. Szlachta widząc korzyści płynące z folwarku nakładała na chłopów nowe obciążenia i domagała się dodatkowej robocizny. Dzięki uczestnictwu w sejmikach zmieniała prawo na niekorzyść chłopów i mieszczan. Autor opisał odbieranie gruntów rolnych chłopom i tworzenie na nich folwarków pańszczyźnianych: „Ma roli dostatek, I dobrej, znidzie się ta na folwark, wziąć mu ją, Ba, i wszystkich pozrzuć z ról, a folwark tamże założyć. Stanie się to w jednymże tygodniu” [9, s.22]. Opaliński odsłaniając obrazy chłopskiej nędzy stara się wstrząsnąć czytelnika i zmusić go do odpowiedzialności przed Bogiem.

Krzysztof Opaliński zapatrzony był we wzory przeszłości, dróg naprawy szukał w przestrzeganiu tradycji ładu społecznego, był przeciwny naprawie struktur państwa w oparciu o wzmocnienie władzy królewskiej. Autor w satyrze *Że żaden król Polakom nigdy nie wygodzi*, narzekał na niesubordynację szlachty wobec króla, pomimo iż rządów Wazów nie był zwolennikiem: „Polski król niewygodzi humorom, choćby on Z nieba stąpił i choćby lepszego nie było Nigdy pana na świecie, znajdziem mu przyganę, Nie żeby się miała w nim znajdować, raczej w nas, Którzy tę miłą wolność tak szeroko chcemy Rozpóścierać i ciągnąć, że i z grzechem wspomnieć” [9, s.60]. Korzystając z ostrych środków stylistycznych, powołując się na opatrność boską, rozbudzając krytyczne refleksje, autor próbuje zmusić odbiorcę do szukania dróg naprawy kraju: „Zawczasu i przestrzegam, i radzę inaczej Idźmy z naszymi pany, raczej miłość u nich Niż nienawiść jednajmy i kupujmy sobie Wzajemną ku nim także miłością, a przydam Konfidencyją” [9, s.62].

W satyrze *Na skarb i nieporządek w nim*, wspomina o nieuczciwości podskarbi jak i o skarbie państwa, który roztrwaniany jest niepotrzebne bankiety i uroczystości zwoływane na dworze: „Bankiet szumny. Piją na zdrowie podskarbiego, który dziś trzeci dzień Frantem był i oszustem, i zdrajcą, złodziejem; Nie słyhać między winem takich głosów ani Przegrózek, tylko: - Vivat, vivat nasz podskarbi Cnotliwy i któremu równego nie ma Polska” [9, s.64]. W satyrze *O trybunatach i sądach*, Opaliński pyta: „Kędy się one wieki złote nam podziały? Kędy srebrne, miedziane, żelazne, ołowne? Teraz ledwie się godzą nazwać glinianymi. Bo gorszy świat dzisiejszy, niż gliniany albo Z błota kędyś zlepiony. Czemu? Bo i na dnie Cnoty nic nie zostało, wszystka nas odbiegła. Biały kruk albo kawka nie jest rzecz tak rzadka, Jak poczciwość na świecie. Wstyd, szczerłość, łaskawość odleciały, na koniec i sama Astrea,

Którą sprawiedliwością po naszymu zowią”. „Złota wolność” szlachty nie zapewniała bezpośredniego wpływu na państwo. W panującym bezładzie mógł swoją wolę przeprowadzić tylko silny, dlatego też o losach kraju decydowali najpotężniejsi magnaci dysponujący własną siłą zbrojną i liczna klientela szlachecka. Wśród szlachty postępowało rozwarstwienie. Liczne rzesze najuboższej szlachty nie posiadały już w ogóle ziemi ani poddanych. Szlachta ta, zwana gołotą, przyjmowała funkcje dworzan lub oficjalistów u magnatów. Dlatego obrady sejmików i sejmów były w praktyce rozgrywką między kilkoma najpotężniejszymi rodami magnackimi, które za pośrednictwem zależnych od siebie ludzi usiłowały przeprowadzić korzystne dla siebie uchwały, na sejmikach wymuszając je nieraz szabłami. Ugrupowania zasiadające w sejmie kupowały sobie stronników, zrywały sejmy, zwracały się o pomoc do obcych. Taka walka stronnictw o naprawę państwa pogłębiała jedynie anarchię, w której pogrążała się Rzeczpospolita.

Satyrom o charakterze obyczajowym zarzuca się brak realizmu oraz literacką fikcyjność. Ten rodzaj satyr spotykamy we wszystkich księgach. Tematy ich dotyczą wychowania młodzieży, erotycznych zdrożności i śmieszności, zbytków, kobiet, obłudy, lenistwa, pijaństwa, głupoty, niemoralności życia duchowieństwa jak i rozprzężenia życia rodzinnego, truciicielstwa, przekupstwa. Były to najczęściej omawiane przez satyryka kwestie dotyczące życia w Polsce XVII wieku. Truciicielstwo uznawano za szczególnie drażliwy i nieprawdopodobny temat satyr. Zarzucano przesadę satyrze na kobiety. Rażące dla historyków były szczegóły naturalistyczne jakich u Opalińskiego nie brak. Stwierdzić zatem można, że *Satyry* budziły sprzeciw właśnie dlatego, że są rzeczywistym obrazem wieku. Charakterystyczne dla temperamentu satyrycznego Opalińskiego i dynamiki językowej jego utworów są liczne przekleństwa, obelgi. Zauważyć można, że rzadko mógł utrzymać się w roli obiektywnego obserwatora. Przekleństwa te mają za zadanie silniej i dosadniej określać sytuację. Są wyrazem oburzenia i szyderstwa autora z przedstawianych postaci i wydarzeń.

W satyrze *Na zbytki w częstowaniu i bankietach*, wyraźnie ukazany jest przesadny przepych rozsiewany na licznych bankietach magnackich, które niejednokrotnie przyćmiewały skromniejsze uczyty na zamku królewskim. Co dobrze świadczy o tych władcach Polski, którzy nie siląc się na „królewski” przepych na co dzień, umieli go roztoczyć wówczas kiedy należało. Luksus magnacki przejawiał się jednak w drogiej kuchni, bankietach, której zasadniczą częścią były liczne pijatyki. Stąd też znacznie łatwiej wymienić przekraczających miarę niżli zachowujących umiar. Już w budżecie 12-letniego Stanisława Lubomirskiego około 20% wydatków pochłaniały trunki [7, s.114]. Przykładem tego mogą być choćby dwa fragmenty korespondencji Krzysztofa Opalińskiego, dotyczącej kanclerza Ossolińskiego i jego znajomych. W kwietniu 1650 roku Opaliński napisał: „Z zamku razem także do P. Kanclerza na obiad, kędy pijatyka haniebnym haustami wszystkich nas. Pożarszy się, jechaliśmy haniebnie deficit, pije i we dnie, i w nocy, a puchlina w nogach. Daj mu Boże, pożyć według woli Swej świętej” [8, s.457]. Przyjęcia rodów szlacheckich organizowane były

z niepochwalaną przez Opalińskiego rozrzutnością, w satyrach napisał: „Według sił i dostatku wszystko czyn. Nie szalij, Trzymaj miarę w wydatkach. Miarą, Kotek mówi, A kiedy masz łososie kupić, uważaj pierwszej, Czy cię na śledzia stanie” [4, s.37]. Autor krytykuje, przedstawia realne sytuacje, które świadczą o jego stosunku do ówczesnej kultury jedzenia. Uświadamia, że wystawność i kosztowne naczynia na stole, obfite posiłki w niczym tak naprawdę się nie przydadzą: „Konie, wozy, Sprzęt, skarbica i wszystko w brzuchu pochowane. Przecie być musi, choćby i duszę zostawić” [4, s.38]. „A wy, papinkarze, Coście wszystkie swoje myśli w brzuchu utopili, Których i sam Bóg brzuchem, na co się przydadacie Ojczyźnie? Lubo woja nastąpi, lub niewczas, Odbieżyście obozu i sławy, i cnoty, Boście już odbieżyli dobrego ćwiczenia, Niewczasom nieprzywykli, w brzydkich utopieni Delicjach po uży” [4, s.38].

Na pijaństwo nieposkromione i pijaniców, jest kolejnym opisem obyczajowości szlachty XVII wieku: „Rozumiem, że pijaństwo w Polsce zasadziło Swe gniazdo. Tu się mnoży i swoje wywodzi Gniazdusięta; bo ledwie, że ząbki narostą Dzieciuszkowi, aż on już kieliszki wytrząsa, Już pilnuje, co wypić” [9, s.90]. Autor wymienia żołnierzy, szlachtę, księży, ludzi we dworach: „Przyjedziesz-li do dworu, co czynią panowie? Piją, nie radzą; piją - bardziej o wężrzynie Myśląc, niżli Ojczyźnie. Stąd pijana rada I sprawa też pijana. Pijany i senat, a dopieroż poselska Izba” [9, s.90], ludzi ze wsi, wszystkim zarzucą picie na umór, picie które prowadzi do rozłamu kraju a w końcowym efekcie do zguby państwa: „Obróć-li się też tam, kędy Obóz leży, Aż tam wszystko pijano. Pijani hetmani, Towarzystwo pijane, pijana straż, zgoła Obóz wszystek pijany” [9, s.91]. Opaliński twierdzi, że wrogowie dobrze poznali już „polska mentalność Polaka”- „Dyjabła Fraszka, dali wam się znać i waszym pijanym Humorom, z których nigdy nic dobrego nie będzie, Tylko strata i sławy, i żołdu, i dusze” [9, s.91]. W mieście sytuacja przedstawia się w sposób podobny: „Do miast idę. O Boże, czy tam trzeźwo, czy nie? [9, s.92]. Tworząc treść satyr Opaliński chciał przedstawić prawdziwy obraz życia szlachty i w znacznej mierze cel ten osiągnął. Stwierdzić zatem można, że styl życia szlachty cechowała wspomniana rozrzutność i zbytek. Jadano bardzo obficie i wystawnie, a uczy wyprawiano bez specjalnych okazji. Magnaci popisywali się efektowną wystawą, bogatą paletą potraw. Rozrzutny tryb życia zamożnej szlachty dobitnie charakteryzowało przysłowie: „Za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa”.

Osobną grupę satyr stanowią refleksyjno - moralizujące gawędy na tematy etyczne. Są to jedyne u Opalińskiego utwory jakby pozahistoryczne. We wszystkich innych, autor walczy z rzeczywistymi przeciwnikami przy pomocy argumentów zaczerpniętych z obserwacji otoczenia. Jeśli sięga po przykłady z historii, to zazwyczaj czerpie je z polskich kronik - rzadziej z dziejów starożytnych czy mitologii. Refleksyjność w *Satyrach* jest jakby narzucana, uznana za konwencję literacką, której przełamać nie wolno. Wywody autora ilustrowane są przykładami z życia lub historii. Czasem w toku gawędy wyłania się metafora (na przykład w satyrze *Na ogołocone ściany w obronę*). Niekiedy narracja przechodzi w alegoryczną bajkę (na przykład historia o osle i jego

dworze w satyrze *Na młodź utratną*) lub niemal wolteriańską anegdotę (historia umierającego szlachcica, jego syna i chciwego księdza w satyrze *Na daremne testamenty i niewypełnione*) [4, s.45]. Czynnikiem rzutującym niekorzystnie na stan zdrowotny magnaterii był na ogół system wychowawczy, na który składało się wiele czynników. Można wymienić nadmierne pieczołowitości rodziców, szczególnie wobec jedynaków, którzy, przysłowiowo chuchani i dmuchani, tracili odporność i padali ofiarą chorób, a nawet przedwczesnych zgonów.

Krzysztof Opaliński w liście do brata pisał: „Mam tę wiadomość, że te dzieci Wmci, a mianowicie syna, srodze pieszczenie, ani nie zdrowych potraw jadać, tylko kurczątki żyć potrzeba, czym i vigor animi zginie, gdy dziecię tak wychowane będzie... Nuż konwersacje z nikim snadź tylko z białem głową” [8, s.261]. Znamienna była także szeroko pojęta pobłażliwość, tolerowanie zwyczajów dzieci i młodzieży. Proces wychowawczy synów magnackich stanowił odbicie stylu życia dorosłych. Synowie wychowani byli miękko i w zbytniej swobodzie. Już od najmłodszych lat spędzali czas na tańcach, wśród sprośnych śpiewek, w głowie mając tylko panowanie, wystawność i różnorakie biesiady.

Pełną treści moralizatorskich jest satyra *Na posyłanie synów do obcych krajów*, jest kolejną krytyką autora co do szlacheckiego wychowania dzieci. Negowana jest w niej już wyżej wspomniana, mentalność do wysyłania synów, na nauki do innych krajów. „Jeśli rozumiesz, że co dobrego przywiedzie Z tamtych krajów, chybaby francuska chorobę I z nią żonkę Francuzkę, więc strój almode. Nauczy się tańcować, nauczy pilnować Cudzych żonek i z nimi w dyskursy się wdawać. W ostatku nad to wszystko ojczyzna mu zbrzydnie” [8, s.245]. Opaliński w końcowych wersach zwracając się do rodziców, wymownie stwierdza: „Twoją zgubą, gdy syna takiego mieć będziesz, Jakoś sam jest, domator, bałamut i muńka, Ignorant i w roli swej wszystek utopiony” [8, s.246].

Złośliwy dowcip znamionuje satyrę *Na terazniejsze w różnych zakonach obyczaje*. Zarzuca tu autor zakonnikom, że nie zachowują ślubów posłuszeństwa, ubóstwa i czystości obyczajów. Gniewa się, że mnichów w Polsce jest za dużo; „Dość zakonów, ile między katoliki. Nie trzeba, żeby więcej nowych przybywało, Bo stąd i *dyscyplina*, i wikt przytrudniejszy” [8, s.300], ubolewa nad upadkiem kaznodziejstwa; „Trzeba i tym reformy, niechaj mówią co chcą, Bo widzę przestrugali i przebrali miarkę” [8, s.302], nad tym, że kazania z ambony nie odzwierciedlają ich życia, które powinno być przykładowe i zgodne z przykazaniami.

W satyrach poświęconych wojskowości Opaliński ukazuje różne źródła nierządu panującego we wojsku. Krytykuje rozstrój w obozach wojskowych, w których to młodzież powinna zdobywać dyscyplinę i szkolić sztukę wojenną. Uważa, że nasze wojsko jest tylko chłopom groźne o czym świadczą poniższe fragmenty satyry „Taka to twoja służba, żeś przez pięć lat łupił Wsi królewskie i księżę” [8, s.181], „A ty, chłopku dołaj I dawaj co potrzeba, aż ci też nastąpi, Ale kokosza wojna i gęsta utarczka, Na która ci kokosi gdy ciągną żołnierze, O mój Boże, jako więc ubogim dokuczają” [8, s.183].

Polska kultura szlachecka, mimo pewnego podobieństwa do szlachty w innych państwach europejskich, była oddzielnym, specyficznym dla Rzeczypospolitej tworem. Poprzez posiadanie niezbyt korzystnych cech odegrała pewną rolę w okresie upadku Polski. Kultura szlachecka charakteryzowała kulturę ogólnonarodową i wywarła trwałe wpływy na kształtowanie się charakteru narodowego. Charakteryzuje ją rozwinięty indywidualizm, bezinteresowność, ambicja, rozrzutność, wyczerpanie poczucia honoru i własnej godności, pobudliwość i zębna brawura. Szlachta z pogardą patrzyła na inne narody i uważała ustrój swojego państwa za najlepszy na świecie. Sarmatyzm nie chciał brać wzorców z innych krajów europejskich. Porównawcze ujęcie polskiej kultury szlacheckiej w *Satyrach* Opalińskiego na tle innych krajów mogłoby dać pełniejszy obraz rozważań dotyczących obyczajowości polskiej szlachty. O tym jak żywą była (i jest) ta kultura i jakie wielkie piętno wycisnęła na naszej świadomości, świadczą wiele publikacji w pełnej gamie twórczości od literatury po sztukę.

Problematyka wartości oraz czynników które wpłynęły na ich kształtowanie w różnych społecznościach była i jest po dzień dzisiejszy często poruszana przez humanistów. Pojawia się w naukach uwrażliwionych na człowieka, takich jak socjologia, psychologia czy etyka, które zajmują się analizą ludzkiej istoty. To właśnie człowiek XVII wieku był przedmiotem rozważań Krzysztofa Opalińskiego, który za pomocą *Satyr* nawoływał do poszanowania wartości uniwersalnych, takich o które każdy człowiek powinien zadbać. Dzięki krytyce hazardu, przesady w strojach, rozrzutnej natury szlachty, dzięki zarzutowi wobec kleru iż zaniedbuje obowiązki duszpasterskie, krytyce pijaństwa, przekupstwa, złego wychowania dzieci, niedotrzymywania przysięgi małżeńskiej, wyzysku chłopów - poznajemy realia Polski XVII wieku. *Satiry* mają wartość ponadczasową, określającą istotę człowieczeństwa.. W *Satyrach*, w których jest spora dawka autentyzmu obyczajowo-językowego, dosadności i zamaszystości, które urzekają swoją barwnością, frazeologią jak i całym słownictwem, zostały spełnione dwa zadania: ukazano prawdziwy obraz szlachty polskiej XVII wieku, łącząc to z krytyczną obserwacją rzeczywistości polskiej jak i z programowymi postulatami reformy obyczajów.

BIBLIOGRAFIA

1. Brückner A., *Encyklopedia Staropolska* t. 2, Warszawa 1990, s. 57.
2. Chrzanowski I., *Historia literatury niepodległej Polski*, T: II, Warszawa 1994, s. 73.
3. Baranowski (w:), L. Eustachiewicz (oprac.), *Krzysztof Opaliński. Satyry*: Wrocław 1953, s. 48.
4. Eustachiewicz L. (oprac.), *Krzysztof Opaliński. Satyry*: Wrocław 1953, s. 37, 38, 45.
5. Grzeszczuk S., *O "Satyrach" Krzysztofa Opalińskiego*. Próba syntezy, Wrocław 1961, s. 19.
6. Hernas Cz., *Literatura baroku*, Warszawa 1995, s. 135.
7. Kuchowicz Z., *Człowiek polskiego baroku*, Łódź 1992, s. 114.
8. *Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza 1641-1653*, pod red. R. Pollak, Wrocław 1957, s. 181, 183, 245, 246, 261, 300, 302, 303, 457, 462, 470,
9. Opaliński K., *Satiry*, Kraków 2004, s. 21, 34, 36, 43, 64, 66, 67, 68, 90, 91, 92.
10. Rabski W., *Über die Satiren Chr. Opaliński*, Berlin 1892, s. 49.
11. Szajnocha K., *Krzysztof Opaliński, Dzieła Karola Szajnochy* t. III, Warszawa 1876, s. 200.

TEATR POLONIA JAKO PRZYKŁAD ZARZĄDZANIA W KULTURZE INSTYTUCJĄ PRYWATNĄ – MISJA I PÓWSTANIE SCENY

Gawrońska-Piotrowska Anna

*Asystent w Instytucie Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa, Wydział Teologiczny, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
a.gawronska-piotrowska@uksw.edu.pl*

Wstęp

Teatr Polonia powstał w 2005 roku przy ulicy Marszałkowskiej 56 w Warszawie. Na stronie internetowej, założycielka sceny, aktorka Krystyna Janda napisała: „Budujemy nowy Teatr w naszym mieście. Buduję Teatr, bo uważam, że jest to najpiękniejsze i najbezpieczniejsze miejsce na świecie. Budujemy Teatr, bo mamy nadzieję, że będziemy się w nim spotykać z Państwem i wspólnie zapominać o <Bożym Świecie>. Nie można zbudować Teatru dla siebie. Teatr buduje się dla Widzów. Widzowie to sens Teatru. Budujemy więc Teatr dla Was. Do zobaczenia!” [<http://www.teatropolonia.pl/teatr>]. Powyższe zdania wskazują bardzo dokładnie jaki cel przyświeca twórczyni Teatru Polonia. Chciała ona dać warszawiakom takie miejsce, które sama uważa za szczególnie, wyjątkowe. Po drugie marzyła, by było ono polem spotkań z widzami. Zbudowała teatr dla publiczności. Potwierdza to w artykule *Trudne marzenie o własnym teatrze* Katarzyny Czarneckiej. „Polonia ma być dla ludzi (...). To ma być teatr-partner, teatr-rozmówca. Codzienny towarzysz, a nie mentor czy surowy nauczyciel. Teatr do wspólnego zastanawiania się, nawet kłócenia, ale z uśmiechem i sympatią” [Czarnecka, 2007] – mówi Krystyna Janda. Aktorka pragnęła pokazać ludziom scenę jako miejsce bliskie, obecne w codzienności, pobudzające do refleksji.

*Fot. 1. Widok na publiczność wychodzącą z jednego ze spektakli Teatru Polonia.
[źródło: <http://www.teatropolonia.pl/teatr/galerie/1227>]*

1. Misja Teatru Polonia

W wywiadach przeprowadzonych z Krystyną Jandą przebija się jeszcze jedna myśl, sugerująca, że stworzenie sceny było marzeniem aktorki. „Zakładając własny teatr, działałam jak marzycielka i ktoś, kto rzeczywiście chce się wybić na wolność, niepodległość artystyczną. Znajomi mówią, że ten Teatr powstał z protestu artystki i w zaślepieniu, w uniesieniu gniewem nawet”[<http://www.teatrpolonia.pl/teatr/prasa-o-nas/282>]- czytamy w artykule *W teatrze nie produkuje się wódki*. Te słowa potwierdza i uzupełnia fragment rozmowy dyrektorki sceny z Romanem Pawłowskim z „Gazety Wyborczej”: „Tak się ułożyły sprawy wokół mnie, że nie mam miejsca, w którym mogłabym grać, w związku z czym pewnego poranka postanowiłam, że je stworzę sama” [Pawłowski]. Krystyna Janda musiała odejść z Teatru Powszechnego na skutek decyzji nowej rady artystycznej. Założenie Polonii był to zew wolności, pragnienie stworzenia miejsca, w którym aktorka będzie nieograniczona we własnych działaniach i nie będzie podlegać przestarzałym strukturom oraz układom.

Są jednak tacy, którzy nazywają takie przedsięwzięcia prywatne, jak scena przy ulicy Marszałkowskiej 56 „biznesem”. Krystyna Janda jednak zaprzecza jakoby jej teatr służył zyskowi. Podkreśla, że chciała założyć miejsce z misją artystyczną. Liczyła się zatem z tym, że nie będzie to organizacja dochodowa. Jednocześnie zdaniem aktorki to nie pieniądze są najważniejsze. Dyrektorka Polonii nie potrafi myśleć kategoriami „strat” finansowych. Choć początki były trudne i w rozumieniu ekonomicznym można mówić o „stratach”, to dostrzega ona raczej ogromny „zysk” w postaci wielu stałych, zakochanych w teatrze widzów. Krystyna Janda marzyła o scenie z repertuarem na wysokim poziomie. Chciała, by był to pierwszy w Polsce prywatny teatr dramatyczny [Karwat 2006]. Po przedstawieniu misji Teatru Polonia, warto przyjrzeć się samemu procesowi powstawania owej sceny.

2. Powstanie Teatru Polonia

W Polsce obserwuje się obecnie tendencję do powstawania teatrów niepublicznych. Warto zaznaczyć, że z takim zjawiskiem mamy do czynienia obecnie na całym świecie. Zagranicą istnieje wiele prywatnych zespołów teatralnych, które jeżdżą ze swoimi spektaklami i wystawiają je na różnych scenach teatralnych. Po jakimś czasie zaczynają myśleć o wynajęciu bądź kupnie własnej sali. Najpierw powstaje więc zespół, a następnie adaptuje się budynek do własnych celów. W Polsce sytuacja wygląda inaczej. Najpierw myśli się o miejscu, a następnie zastanawia nad repertuarem. Tak zrobiła między innymi Krystyna Janda, zakładając Teatr Polonia.

Wszystko rozpoczęło się od odejścia aktorki z Teatru Powszechnego w 2004 roku. W tym okresie firma Max Film wystawiła na sprzedaż dawne kino Polonia w Warszawie, a mówiąc precyzyjnie – fragment budynku. Pozostała część jest bowiem własnością Miasta Stołecznego Warszawy.

Fot. 2. Widok na dawne kino Polonia.

[źródło: http://www.tubylokino.pl/web/kino/bylo_nie_ma/warszawa-kino_polonia/]

Krystyna Janda chciała mieć do dyspozycji cały lokal. Zdecydowała się więc na ryzyko, by kupić od Max Film kino Polonia, resztę zaś wynająć. Swoje plany spełniła w październiku 2005 roku, kiedy to razem z mężem Edwardem Kłosińskim, operatorem filmowym, sprzedała dom i otworzyła teatr działający jako fundacja (Fundacja Krystyny Jandy na Rzecz Kultury). Wykupienie części nieruchomości od Max Filmu kosztowało aktorkę 1 500 000 złotych. Dziś znajduje się tam duża scena teatru (widownia na 266 miejsc), sala prób, garderoba. Pozostała, wynajmowana od miasta część to mała scena (150 miejsc), bufet, hol kasowy. Początkowo umowa wynajmu była podpisana z miastem na trzy lata. Fundacji udało się otrzymać dofinansowanie z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w wysokości 1 850 000 złotych m.in. na rozbudowę dużej sceny. Część z wymienionych pieniędzy pozyskano w 2005 roku (850 000 złotych) na adaptację kina Polonia na teatr, pozostałe pieniądze (1 000 000 złotych) w 2006 roku. Dotacja wzbudziła kontrowersje w części środowiska teatralnego. Uważano, że Krystyna Janda uzyskała wsparcie ministerialne ze względu na swoje nazwisko, nie zaś z uwagi na planowany program artystyczny. Warto dodać, że aktorka starała się również pozyskać dotację na założenie sceny z Unii Europejskiej. Wniosek nie został jednak pomyślnie rozpatrzony. W 2006 roku pojawiła się groźba utraty pieniędzy otrzymanych z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Rozbudowę teatru zablokowała wspólnota mieszkaniowa „Piękna 28/34” [Czarnecka, 2007]. Projekt rozbudowy przewidywał powiększenie dużej sceny, która do tamtego czasu sięgała jedynie 5,5 metra w głąb kulis. Plan zakładał wydłużenie jej o kolejne 4 metry. Zamierzano również realizację zadaszonego, szklanego korytarza na podwórku usytuowanego wzdłuż kamienicy, łączącego teatr z lokalem użytkowym należącym do miasta. Taki zabieg miał służyć ułatwieniu widzom wejścia do teatru. Mieszkańcy wspólnoty mieszkaniowej złożyli protest, gdyż w wyniku rozbudowy straciliby 12 miejsc parkingowych. Artur Brodowski, ówczesny

burmistrz dzielnicy Śródmieście, zaproponował mieszkańcom, by parkowali samochody przy sąsiednich posesjach. To jednak nie przekonało protestujących. „Mieszkańcy wykorzystują przepisy, by wypędzić inwestora. Blokują rozwój teatru nie z pobudek merytorycznych, a złośliwie. Jestem bardzo bliski wyegzekwowania pełnych praw miasta do rozporządzania podwórkiem” [Wilk, 2006] – mówił burmistrz. Poparcia Krystynie Jandzie udzielił także Janusz Pietkiewicz, dyrektor Miejskiego Biura Teatrów i Muzyki. „Ona gwarantuje rozwój bardzo cennej działalności kulturalnej w centrum Warszawy. Jej inicjatywa może tylko polepszyć wizerunek miasta. Scena musi być powiększona, bo teraz jest za mała, by na niej grać. Egoizm kilku czy kilkudziesięciu osób nie może blokować rozwoju tak ważnej instytucji” [Tamże] – przekonywał dyrektor. Sama właścicielka Teatru Polonia komentowała protest w następujący sposób: „Lokatorzy walczą o swój spokój, nie chcą mieć naszej widowni na podwórku, naszego remontu pod oknami i placówki kulturalnej, która z istoty swej natury przyciąga ludzi w czasie całego dnia. I zupełnie ich nie interesuje aspekt społeczny całego zagadnienia” [Wach-Malicka, 2006]. W końcu, rozbudowa teatru mogła być wznowiona. Samorządowe Kolegium Odwoławcze stwierdziło, że protest mieszkańców był bezzasadny. Urzędnicy Dzielnicy Śródmieście w stosunkowo szybkim tempie wydali Fundacji Krystyny Jandy na Rzecz Kultury pozwolenie na budowę. Prace ruszyły ponownie.

Problemem, który pozostał po załatwieniu kwestii formalno-prawnych inwestycji, były pieniądze. Własne, zainwestowane przez aktorkę oszczędności (3 000 000 złotych), oraz dotacje państwowe pozwoliły na rozpoczęcie budowy oraz rozbudowę dużej sali, tak by mogli wchodzić tam widzowie. Teatrowi na tym etapie potrzebne były jeszcze środki finansowe na zakup foteli (130 000 złotych), desek scenicznych (150 000 złotych), oraz na wykończenie sali i garderób. Krystyna Janda liczyła na pomoc sponsorów, którzy już wcześniej wspierali jej budowę – niekoniecznie finansowo. Jedną z firm, które pomogły aktorce to gdańskie przedsiębiorstwo Centrostal. Dzięki niej, Teatr Polonia otrzymał kilkanaście ton stali. Pomogła również Cementownia Górażdże. Ofiarowała beton na budowę. Firm, które wspierały nową scenę od początku było wiele. To też zasługa znanego nazwiska właścicieli teatru. 2 grudnia 2006 roku podczas inauguracji dużej sceny na widowni mieli zasiąść ci, którzy zapłacili 500 złotych za fotel, by obejrzeć „Trzy siostry” Antoniego Czechowa w reżyserii Natashy Parry Brook. Sponsorem mógł zostać każdy. Chętnych nie brakowało. Fotele kupili przyjaciele aktorki, prezesi firm, politycy, ludzie kultury, a także zwykli widzowie. Na zakup fotela złożyli się też m.in. uczniowie gimnazjum w Sulejówku.

Dzięki własnym funduszom (90% całości inwestycji), dotacjom oraz wsparciu sponsorów (10%) udało się Krystynie Jandzie spełnić wielkie marzenie i założyć Teatr Polonia. Warto jeszcze przyjrzeć się temu, jak aktorka czuła się w nowej roli budowniczego teatru. Sama opowiada, że dużą część obowiązków związanych z remontem wypełniał jej mąż, który poświęcił swoją pracę operatora filmowego dla stworzenia Teatru Polonia. Aktorka odpowiadała za tworzenie

planu artystycznego i repertuaru dla nowej sceny, choć zajmowała się też sprawami organizacyjnymi podczas budowy. Na tworzenie repertuaru przyszedł czas później. Janda podkreślała również, że choć urzędnicy przychylnie odnosili się do jej idei, odczuwalne było to, że polskie przepisy i procedury formalne utrudniają stworzenie teatru.

Fot. 3. Krystyna Janda podczas budowy teatru.
[Źródło: <http://www.teatrpolonia.pl/teatr/galerie/694>]

Fot. 4. Scena „Fioletowe Pończochy”.
[Źródło: <http://www.teatrpolonia.pl/teatr/galerie/694>]

Fot. 5. Widok na małą scenę dziś.
[Źródło: <http://www.konferencje.pl/obiekty/obiekt,418,teatr-polonia.html>]

Gdy teatr nie był jeszcze wykończony, rozpoczęło się wystawianie spektakli. Scena musiała już zacząć na siebie zarabiać. „Choć trudno w to uwierzyć, rozglądając się po kupie gruzu, jakim jest wciąż teatr Polonia, dziś odbędzie się tu pierwszy spektakl” [Czapska, 2005] – czytamy w „Życiu Warszawy” z dnia 25 października 2005 roku. Pierwsze sztuki grano na małej scenie, nazwanej przez Krystynę Jandę „Fioletowe Pończochy” po inspiracji tytułem opowiadania Gabrieli Zapolskiej. To właśnie wtedy, gdy teatr rozpoczął wystawianie spektakli, Krystyna Janda zyskała energię do dalszego działania oraz pewność, że budowa ma sens. „Wszystko przeżyję, jeśli wiem, że wieczorem gramy. Jestem aktorką, która nie potrzebuje długiego skupiania. Wchodzę na scenę i świat na zewnątrz przestaje istnieć. Już w pierwszych miesiącach remontu zaczęliśmy próby w wynajętej zimnej salce. Bez nich bym tego nie przetrzymała” [Biały, Wilk, 2006] – mówiła aktorka. Siłą Krystyny Jandy byli też widzowie, którzy przychodzili na spektakle.

Dzisiaj sercem Teatru Polonia są sceny teatralne: mała i duża. Jak wspomniano przedtem, mała scena („Fioletowe Pończochy”) powstała wcześniej niż duża. Na małej scenie spektakle wystawiane są od 2005 roku [Czapska, 2005].

Fot. 6. Widok na dużą scenę i widownię.
[źródło: http://www.teatrpolonia.pl/image/800x600/SCHODY_2793.jpg]

Fot. 7. Front Teatru Polonia po remoncie.
[źródło: <http://www.teatrpolonia.pl/teatr/galerie/1469>]

się kasa teatru. Wszystkie wnętrza zrealizowane w nowoczesnym stylu, łącząc beżowo-szarą kolorystykę z wyeksponowaną cegłą czy elementami metalowymi.

Zakończenie

Obecnie panujący pluralizm społeczny i wolność tworzenia niejako sprzyja powstawaniu inicjatyw kulturalnych, aczkolwiek niejednokrotnie z powodu tkwienia w skostniałej strukturze zarządzania państwem i kulturą, niektóre wartościowe przedsięwzięcia nie są doceniane. Wciąż zauważalna jest potrzeba zmiany w mentalności i zachowaniu osób odpowiedzialnych za kierowanie państwem i kulturą. Odnośnie teatrów państwowych, często ich działalność to „sztuka dla sztuki” – kultywuje się i toleruje stare formy oraz przyzwyczajenia, nie dba o prawdziwy rozwój kultury. Sceny publiczne w większości stały się nierentownymi „zjadaczami” dotacji, gdzie nie dba się właściwie o rozwój, promocję i zachęcenie społeczeństwa do kultury. Znaczna część środków przeznaczana jest na utrzymanie administracji, stąd brak pieniędzy na nowe spektakle i premiery, których w ciągu roku jest bardzo mało. Dzieje się tak mimo licznych udogodnień i możliwości, których nie posiadają sceny prywatne (darmowe publikacje w wydawnictwach miejskich, niższy koszt plakatowania, pełne dotacje). Instytucje te przez swoją opieszałość stają się niekiedy

nieatrakcyjne i niekonkurencyjne. Doprowadziło to do tego, że można wręcz zaryzykować stwierdzenie, że część teatrów państwowych lepiej funkcjonuje ekonomicznie, gdy w ogóle nie gra. Tymczasem nowe formy w kulturze, takie jak teatry prywatne np. Teatr Polonia, nie są dotowane w stały sposób, co wymaga zmiany.

BIBLIOGRAFIA:

1. BiałyA., WilkP., *Kobieta ze stali*, „Rzeczpospolita” nr 179, 02/08/06 r., dostępny na: <http://www.krystynajanda.pl/kobieta-ze-stali>.
2. CzapskaI. N., Upadłe kino w fiolecie pończoch, „Życie Warszawy” nr 252, 28/10/2005 r., dostępny na: <http://www.e-teatr.pl/pl/artykuly/17742.html>.
3. CzarneckaK., *Trudne marzenie o własnym teatrze*, „Rzeczpospolita” nr 28, 02/02/2007 r., dostępny na: <http://www.e-teatr.pl/pl/artykuly/34741.html>.
4. <http://www.teatrpolonia.pl/teatr>.
5. KarwatK., *Jej miejsce*, „Słask” nr 6, 10/06/2006 r., dostępny na: <http://www.teatrpolonia.pl/teatr/prasa-o-nas/418>.
6. PawłowskiR., *Czy Janda oszalała? Aktorka kupiła stare kino*, wywiad przeprowadzony dla „Gazety Wyborczej”, dostępny na: <http://www.teatrpolonia.pl/teatr/prasa-o-nas/370>.
7. *W teatrze nie produkuje się wódki*, wywiad przeprowadzony dla portalu „Money.pl”, 20/06/2006 r., dostępny na: <http://www.teatrpolonia.pl/teatr/prasa-o-nas/282>.
8. Wach-MalickaH., Rozmowa z Krystyną Jandą, aktorką i właścicielką prywatnego Teatru Polonia, „Dziennik Zachodni” nr 178, 01/08/2006 r., dostępny na: <http://www.teatrpolonia.pl/teatr/prasa-o-nas/331>.
9. WilkP., *Parking lepszy od sztuki*, „Rzeczpospolita”, 1/07/2006 r., dostępny na: <http://www.teatrpolonia.pl/teatr/prasa-o-nas/340>.
10. WażyńskaD., *W Teatrze Polonia inauguracja Dużej Sceny i premiera “Trzech siostr”*, „Gazeta Wyborcza Warszawa”, 30/11/2006 r., dostępny na: <http://www.teatrpolonia.pl/kim-jest-sylwia/recenzje/prasa-w-teatrze-polonia-inauguracja-duzej-sceny-i-premiera-trzech-siostr>.

CECHY ZAWODOWEGO SPORTU

Galaszewski Michał

Doktorant Uniwersytetu w Białymstoku

Streszczenie:

Sport jest ważnym elementem życia społecznego. Jednak nie każde uprawianie sportu wygląda tak samo. Autorzy w różny sposób opisują tę część kultury fizycznej. Najbardziej popularnym podziałem sportu jest podział na sport zawodowy i amatorski.

Słowa kluczowe: sport, zawodowstwo, amatorstwo.

Features of professional sport

Summary:

Sport is an important element of social life. However, not all sports do the same. The authors describe this part of physical culture in different ways. The most popular type of sport is the division into professional and amateur sport.

Key words: sport, professionalism, amateurishness.

Wprowadzenie

Sport obok wychowania fizycznego i rehabilitacji ruchowej to element kultury fizycznej. Prosty język przekazu sprawia, że odbiór nie stanowi żadnego problemu. Nie sprawia trudności, czy to komunikowanie się podczas samego uprawiania sportu (relacja trener-zawodnik, zawodnik-zawodnik), czy poprzez przekaz medialny skierowany do kibiców. Współcześnie gwiazdy sportu bezsprzecznie mogą rywalizować o popularność i sławę z bohaterami współczesnej kultury masowej. Przyciągają rzeszę fanów, podobnie jak piosenkarze, czy aktorzy. Nie wszędzie jednak sport był interpretowany tak samo. Miał swoich przeciwników. Wyrażali oni stanowisko, że sport jest szkodliwy. Pomimo licznych trudności, sport powoli zyskiwał przychylność, tworząc swoje struktury (federacje, kluby, stowarzyszenia), które uczestniczyły w kreowaniu różnych dyscyplin sportowych (Zdebska-Biziewska, 2017, s. 271-279):

W artykule zostały zaprezenowane różne spojrzenia na sport. Skupiono się na definicjach opartych na rozróżnieniu sportu zawodowego od amatorskiego. Z literatury przedmiotu o tematyce kultury fizycznej postarano się wyodrębnić najczęściej powtarzające się cechy sportowca zawodowego.

Wyróżnienie sportu amatorskiego i zawodowego

Współcześnie sport jest różnie definiowany (Bielecki, 2005, s. 171). Według „Słownika wyrazów obcych” (Tokarski, 1980, s. 698) pojęcie sport pochodzi z języka angielskiego i oznacza ćwiczenia i gry służące podnoszeniu i nabywaniu sprawności fizycznej i wyrabianiu pewnych cech charakteru, jak wytrwałość, lojalność we współzawodnictwie.

Polskie prawo przewiduje definicję sportu w ustawie z 25 czerwca 2010 roku (Dz. U. 2010 Nr 127 poz. 857). Artykuł 2 wskazuje: „Sportem są wszelkie formy aktywności fizycznej, które przez uczestnictwo doraźne lub zorganizowane

wpływają na wypracowanie lub poprawienie kondycji fizycznej i psychicznej, rozwój stosunków społecznych lub osiągnięcie wyników sportowych na wszelkich poziomach”, zaznaczając w ustępie 1a, że do sportu zalicza się także „współzawodnictwo oparte na aktywności intelektualnej, którego celem jest osiągnięcie wyniku sportowego (Tamże)”.

„Sport” wywodzi się od łacińskiego słowa *desportare* (ang. *disport*) (Grabowski 1999, s. 10), używanego w średniowieczu do określenia zabawy służącej przyjemnemu spędzaniu czasu przez członków wyższych warstw społecznych, czy też wyjście poza miasto w celu zaczerpnięcia świeżego powietrza, przyjemności i ruchu (Dziubiński 2003, s. 82). H. Grabowski za paradygmat współczesnego sportu uważa: „formę uczestnictwa w kulturze fizycznej ludzi o odpowiednich predyspozycjach somatyczno-motorycznych i aspiracjach agonistyczno-perfekcjonistycznych, której celem jest zaspokojenie potrzeby samorealizacji na drodze współzawodnictwa w dążeniu do osiągnięcia maksymalnych rezultatów w zakresie sprawności fizycznej i ruchowej” (tamże). Grabowski zaznacza, że sport nie jest dla wszystkich. Dostępny jest tylko jednostkom o ponadprzeciętnych predyspozycjach i aspiracjach w zakresie sprawności motorycznej.

W Polsce zformuowanie sport po raz pierwszy pojawiło się w drugiej połowie XVIII w. za sprawą polskiej arystokracji, której spora część studiowała wtedy w Wielkiej Brytanii. W formie pisanej natomiast sport doczekał się swojej definicji za sprawą S. Orgelbranda w 1866 r. w „Encyklopedii Powszechnej” (tamże). W Anglii sport rozumiany był jako:

* Aktywny wypoczynek połączony z wysiłkiem fizycznym w postaci zabawy

i rekreacji.

* Polowanie lub łowienie ryb dla przyjemności, często połączone z rywalizacją.

* Udział w zawodach i ćwiczeniach fizycznych na powietrzu w celu poprawy

samopoczucia i zdrowia.

* Współzawodnictwo wobec publiczności.

* Rzeczy, stan i sytuacje o charakterze zabawowym, błahym i żartobliwym.

Mamy tutaj do czynienia z odmiennym rozumieniem sportu, niż w definicji podanej przez Grabowskiego. Najbardziej charakterystyczny wydaje się kontrast, polegający na przeznaczeniu sportu danej grupie społecznej. Wersja angielska skłania się ku wersji, że sport jest przeznaczony wszystkim ludziom, a spełniać ma zadania rekreacyjne, odrywające ludzi od obowiązków. Sport miał za zadanie zachęcić ludzi do rywalizacji na świeżym powietrzu, lecz w formie zabawowej. Grabowski bardziej podkreśla rywalizację w sporcie, dążenie do samorealizacji i poprawy swoich wyników.

Rywalizację od zabawy odróżnił pod koniec 19 w. ojciec-założyciel poznańskiej socjologii – Florian Znaniecki. Mianem sportu określa: „wszelkiego rodzaju działalność fizyczną, dążącą w swoim zakresie do możliwie doskonałych

wyników, lecz nieusiłującą wytwarzać żadnych bezpośrednio użytecznych wartości. Odróżniamy więc sport od pracy fizycznej, w której wyniki mierzą się użytecznością wytworów, oraz od fizycznej zabawy, w której w ogóle o wynik nie chodzi, lecz tylko o przyjemność samego działania” (Znaniński 1973, s. 437). Znaniński w swojej definicji rozróżnił pracę, zabawę oraz aktywność fizyczną, gdzie kładzie się nacisk na wyniki (które nie mierzą użyteczność wytworów, jak w pracy fizycznej), czyli sport. W kolejnym akapicie dodał kluczową kwestię, dając załączek podziału sportu na zawodowy, i amatorski: „Oczywiście, sport może być zabawą, jak wszelka inna działalność, lecz tylko wtedy, gdy zostanie podporządkowany sprawdzianom hedonistycznym” (tamże). Wskazując na to, jakie są kluczowe aspekty aktywności sportowej, Znaniński dodatkowo dostarcza typologię sportowych aktywności, zilustrowaną przykładami konkretnych praktyk. Zgodnie z nią do sportu należą również czynności, które kiedyś wchodziły w zakres funkcji społecznych, aczkolwiek straciły charakter użyteczny dlatego, że ich wyniki przestały być uważane za społecznie wartościowe. Należą do nich np. myślistwo w społeczeństwach cywilizowanych, czy rzucanie dyskiem lub oszczepem, strzelanie z łuku bądź pistoletu.

Zagadnienie sport bardziej rozbudował W. Lipoński (Lipoński 1987, s. 312). Były lekkoatleta głównie zajmował się swoją koronną dziedziną, a w „Humanistycznej Encyklopedii Sportu” przyjął, że sport to świadoma aktywność człowieka, której istotę stanowi:

1. indywidualne bądź zespołowe współzawodnictwo ludzi (niekiedy z udziałem zwierząt) w pokonywaniu czasu, przestrzeni, przeszkód, naturalnych lub sztucznych oraz przeciwnika, przy czym elementy te występują łącznie lub rozdzielnie w proporcjach zależnych od dyscypliny,

2. doskonalenie walorów fizycznych, takich jak: siła, szybkość, skoczność, wytrzymałość, zręczność i precyzja działania, równoległe do doskonalenia sił psychicznych, w tym cech woli i charakteru, zasad moralnych i umiejętności taktyczno-koncepcyjnych,

3. dobrowolność uczestnictwa,

4. podporządkowanie się regułom gry skodyfikowanym, uznawanym zwyczajowo lub doraźnie umownym, wynikającym z istoty danej dyscypliny lub konkurencji sportowej, a pod względem etycznym z zasady fair play,

5. brak bezpośrednich celów pozasportowych, militarnych bądź produkcyjnych.

Podobnie jak Grabowski, Lipoński w swojej definicji wskazuje jako kluczowy element rywalizację. Ważnym elementem jest rozróżnienie sportu w kwestii fizyczności i walorów psychicznych. Definicja Lipońskiego wydaje się być bardzo ograniczona. Uważa, że sportem nie jest działalność publiczna w celach komercyjnych, militarnych i politycznych, gry pozbawione możliwości doskonalenia fizycznego, zaprogramowane popisy zręcznościowe, wyłączne współzawodnictwo zwierząt, myślistwo i łowienie ryb czy takie współzawodnictwo ludzi, którego „[...] celem jest zabicie, zranienie lub pozbawienie przytomności strony przeciwnej” (tamże). Definicja Lipońskiego

zaliczana jest do humanistycznej i neo-Coubertinowskiej wizja sportu. Wiele dyscyplin skomercjalizowanych, wyczynowych form sportu jest odrzucana. Zaliczyć można tutaj chociażby wszelakie sporty walki tj. boks, mma, gdzie aby odnieść zwycięstwo zawodnik musi zadać ból, zranic przeciwnika.

Wojciech Lipoński rozróżnił współczesny sport. Dokonał także podziału na dyscypliny sportowe zaznaczając, że niektóre z dyscypliny kwalifikują się do więcej niż jednej grupy. Wymienił atletykę, sporty translokacyjne, gry boiskowe, łowiectwo sportowe, modyfikacje sztuk walki, sporty ludowe, artystyczne czy samotnicze (tamże, s. 312-314). Lipoński w definicji zazaczył, że sporty walki, gdzie zadaniem zawodnika jest zadanie bólu wykluczają się ze sportu, ale swoim podziale dopuszcza modyfikacje sztuk walki, mając na myśli różne czynności wojskowe i ćwiczenia militarne, ale łącznie z wyeliminowaniem postawowych celów wojennych.

Na początku XX w. typologię sportu zaproponował Z. Krawczyk (Krawczyk, 2000, s. 142). Jasno i klarownie wyróżnił sport wyczynowy. Oto pełny podział ze względu na funkcję, środki oraz cele tego autora:

1. Sport szkolny – jako narzędzie do realizacji celów wychowania fizycznego.

2. Sport wyczynowy (kwalifikowany) – jako forma działalności człowieka podejmowana dobrowolnie w drodze rywalizacji dla uzyskania maksymalnych wyników sportowych. Można podzielić go na dwa typy: sport amatorski oraz sport profesjonalny – uprawiany w celach zarobkowych.

3. Sport masowy (sport dla wszystkich bądź sport dla każdego) – podejmowany dla celów rekreacji fizycznej.

4. Sport osób niepełnosprawnych.

Z. Krawczyk wyróżnił również sport masowy, który jest podejmowany w celach rekreacyjnych. Dla mojej pracy kluczowe jest dodatkowy podział sportu wyczynowego. Krawczyk podzielił go na sport amatorski i profesjonalny. W swojej dalszej pracy badawczej Krawczyk jeszcze bardziej szczegółowo opisał oba typy sportów. Za sport w pełni amatorski uważa sport, gdzie zawodnik nie otrzymuje wynagrodzeń, poza symbolicznymi jak np. oklaski kibiców. Ma najczęściej miejsce w najniższych klasach, stopniach rozgrywkowych. Zaliczają się do niego poza lekcyjne zajęcia sportowe, czy zawody lig regionanych. Korzyścią zawodników uprawiających sport w pełni amatorski jest darmowe korzystanie z obiektów sportowych i sprzętu, czy nie ponoszenie kosztów wyjazdów na mecze, rozgrywki. Sport nie w pełni amatorski różni się tym, że sportowiec otrzymuje wsparcia finansowe w postaci np. stypendiów, nagród pieniężnych za wygrane zawody, czy zwrot kosztów za przyjazd na nie. Sportowiec nie w pełni amatorski poddaje się regularnym treningom, który zostaje mu po szkole lub w pracy. Charakteryzuje go chęć uczestnictwa w współzawodnictwie sportowym. Tak samo na dwa podtypy dzieli zawodostwo. Krawczyk sportowca nie w pełni zawodowego charakteryzuje jako poświęcającego więcej czasu po pracy zawodowej albo po szkole, niż amatorzy. Pracę traktuje jako ostateczność, najczęściej imając się prac dorywczych. Coraz

częściej uczestniczy w zgrupowaniach, zwłaszcza przed ważnymi zawodami, gdzie znajduje optymalne warunki – techniczne, instruktorskie, psychologiczne, dzięki którym może skupić się na osiągnięciu jak najlepszych wyników, maksymalizacji wysiłku i rozwoju swojego talentu. Taki zawodnik nie posiada żadnego kontraktu z klubem sportowym bądź jest to umowa honorowa. Zawodnik taki z powodu wyników osiąga lepsze wyniki finansowe (w różnej postaci) od rówieśników. W momencie otrzymywania lepszych wyników, i współgrających z nimi gratyfikacjami finansowymi zawodnik staje przed wyborem, czy pójść w stronę zawodostwa (podpisać kontrakt, umowę). Sport w pełni zawodowy zdaniem Krawczyka dotyczy „gwiazd sportowych”. Sportowców, którzy za sprawą talentowi i pracy osiągają najwyższy poziom w danej dyscyplinie. Są powszechnie znani dzięki mediom. Krawczyk tutaj zaznacza, że tacy sportowcy często dostarczają emocji kibicom brutalnością i przemocą. Traktują się tutaj sportowca jako pracownika najemnego który za swoją pracę otrzymuje wynagrodzenie oraz podlega przepisom prawnym (Krawczyk, 2011, s. 375).

Zbigniew Naglak swój podział sportu zaczął wychodząc od zaganień sportu osób pełnosprawnych i niepełnosprawnych. W „Teorii zespołowej gry sportowej. Kształcenie gracza” wyklucza udział osób niepełnosprawnych w zawodowym sporcie. Najistotniejsze jest wprowadzenie (podobnie jak Krawczyk) pojęcie sportu klasyfikowanego (wyczynowego bądź amatorskiego), w opozycji do sportu nieklasyfikowanego (rekreacyjnego). Sport pełnosprawnych dzieli na amatorski, zawodowy i rekreacyjny (Naglak, 2001, s.15) Wykres dać

Naglak za kryterium podziału przyjął motyw człowieka, którym kieruje się on uczestnicząc w sporcie. Podaje, że „jeśli głównym motywem czynnego uczestnictwa w sporcie jest troska o zdrowie, to mówimy o sporcie nieklasyfikowanym” (Naglak, 1999, s.7). Ta odmiana sportu przeznaczona jest dla ludzi, których ograniczenia, uzdolnienia nie pozwalają na osiągnięcie spektakularnych sukcesów sportowych. Ta odmiana sportu służy także do przedłużania aktywności fizycznej osób starzejących się. Sport nieklasyfikowany definiuje jako działalność człowieka, która ukierunkowana jest na doskonalenie osobowości, utrzymanie zdrowia oraz hamowania inwolucji sprawności fizycznej przez wykorzystywanie form ćwiczebnych oraz form współzawodnictwa różnych dyscyplin sportowych (tamże) Sport klasyfikowany może być amatorski i zawodowy. Różnicami między nim wynikają celów strategicznych. W sporcie amatorskim będzie to sukces sportowy, a w zawodowym zarobek. Podkreśla elitarność sportu kwalifikowanego zawodowego.

Zbigniew Dziubiński pisał, że wyróżnić można między innymi sport dla wszystkich. Pojęcie to zostało przyjęte przez Radę Europy w 1966 r. w związku z promowaniem prawa każdego człowieka do sportu i rekreacji ruchowej (Wolańska, 1997, s. 66). Założeniem tej koncepcji było tworzenie warunków do zwiększenia uczestnictwa w sporcie i rekreacji osób starszych, kobiet, ludzi o różnym stanie zdrowia i sprawności fizycznej (w tym w szczególności osób niepełnosprawnych). Koncepcja była również przeznaczona dla osób z różnych powodów usuwanych na margines życia społecznego np. z powodu choroby,

ubóstwa, grupy etnicznej lub religijnej. Zakres merytoryczny pojęcia sportu dla wszystkich, jest tożsamy z pojęciami sportu rekreacyjnego i rekreacji ruchowej (Lenartowicz, 2015, s. 61).

Dzubiński wymieniał także między innymi sport wyczynowy, amatorski i zawodowy, sport szkolny i sport akademicki, sport olimpijski i sport spektatorski, oraz sport wychowawczy i osób niepełnosprawnych (Dzubiński 2011, s. 304.). Zaznacza, że podziału sportu można również dokonać na podstawie typu rywalizacji sportowej: z przeciwnikiem, przestrzenią, czasem lub o punkty. Wymieniał sport kwalifikowany jako najbardziej widowiskowy, który polega na dążeniu do jak najlepszych wyników, równocześnie rywalizując. Sport kwalifikowany służy do pokazania publiczności siły oraz udowodnienia dominacji nad innymi (tamże).

Piotr Godlewski dokonuje prostego podziału sportu na wyczynowy i powszechny. W sporcie wyczynowym najważniejszym celem jest współzawodnictwo sportowe, oraz zwycięstwo w zawodach. Uczestnikami sportu wyczynowego mogą być zawodowcy i amatorzy. Sport powszechny, podobnie jak wyczynowy opiera się na zasadach współzawodnictwa sportowego, różni się jednak celem. Sport powszechny zaspokaja przede wszystkim potrzebę aktywności ruchowej, ćwiczenia dla dobrej kondycji fizycznej i aktywnego spędzaniu czasu wolnego. Podobne cele ma sport rekreacyjny, o charakterze autotelicznym, często w formie sportu rodzinnego lub uprawianego w grupie przyjaciół i znajomych (Godlewski 2011, s. 10).

Dla doprecyzowania powszechnie używanego pojęcia sportu, M. Lenartowicz pisze o zawężaniu się jego znaczenia, tworząc pojęcia: sport wyczynowy, sport kwalifikowany, sport dla wszystkich, sport rekreacyjny czy sport w rodzinie. Najistotniejszymi kryteriami je różnicującymi wg Lenartowicza są cele aktywności sportowej, poziom zaangażowania i kompetencji. Stąd jako opozycję – co czyniło wielu badaczy - można przedstawić sport wyczynowy i rekreacyjny, bo choć w obu chodzi o rywalizację, to w sporcie wyczynowym zwycięstwo jest celem nadrzędnym i implikuje instrumentalizację własnego ciała i wysoki poziom zaangażowania. W sporcie rekreacyjnym aktywność sportowa jest traktowana dobrowolnie, jako pomoc w utrzymaniu dobrego zdrowia, aby utrzymać kontakty społeczne, czy jako relaks. Sport wyczynowy w wielu przypadkach jest pracą, a sport rekreacyjny (również sport dla wszystkich i sport w rodzinie) to dobrowolne aktywności, które realizowane są w wolnym czasie (Lenartowicz, 2012, s. 61).

Podsumowanie

Na podstawie zaprezentowanej literatury można zauważyć, że pojęcie samego sportu stanowiło przedmiot dyskusji i zależało w dużym stopniu od czasów, w jakim owe poglądy były wygłaszane. H. Grabowski niektórych jednostek nawet nie dopuszcza do uprawiania sportu, ucinając wszelkie dyskusje, czy można każdego człowieka uznać za sportowca. Nieco inny pogląd przedstawia Lipoński, podkreślając utylitarność sportu, wykluczając nawet

brutalne jego formy.

Najbardziej charakterystyczną cechą sportu zawodowego jest zarobek. Sporowiec zawodowy podpisuje kontrakt, świadcząc usługi danemu klubowi czy danej organizacji. Jak pisze Lenartowicz (Lenartowicz, 2012, s. 60) jest po prostu pracą. Inną cechą charakterystyczną sportu zawodowego (w odróżnieniu od amatorskiego) jest chęć osiągnięcia jak najlepszych wyników (zwycięstwo), przy czym należy tłumaczyć to sformułowanie jako osiągnięcie jak najlepszych wyników za wszelką cenę. Część autorów charakteryzując sport amatorski zaznaczają, że może on być uprawiany w sposób wyczynowy. Są to zawodnicy trenujący daną dyscyplinę jako dodatek (np. po pracy). Oni również dążą do poprawy swoich wyników. Elementem rozgraniczającym sport zawodowy od amatorskiego jest też publiczność i media. W zawodostwie mamy do czynienia często z milionami kibiców. Sportowcy po zawodach są otoczeni dziennikarzami i pokazują się często w mediach.

BIBLIOGRAFIA

Książki:

Grabowski H. (1999), *Teoria fizycznej edukacji*, WSiP, Warszawa.

Krawczyk Z. (2000), *Sport w zmieniającym się społeczeństwie*. Wydawnictwo AWF, Warszawa.

Lipiński W. (1987), *Humanistyczna Encyklopedia Sportu*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa.

Naglak Z. (1999), *Metodyka trenowania sportowca*, Wydawnictwo AWF, Wrocław.

Naglak Z. (2001), *Teoria zespołowej gry sportowej. Kształcenie gracza*, Wydawnictwo AWF, Wrocław.

Tokarski J. (1980), *Słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Zdebska-Biziewska H. (2017), *W kręgu etyki sportu – szacunek jako naczelna wartość olimpiizmu i fair play*, Wydawnictwo AWF, SOS RP, Warszawa.

Znanięcki F. (2001), *Socjologii wychowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Publikacje zwarte/prace zbiorowe:

Bielecki T. (2005), *Funkcja wychowawcza uczniowskich klubów sportowych*, [w:] C. Kępski (red.), *Praca opiekuńczo-wychowawcza w szkole i innych instytucjach oświatowych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

Dziubiński Z. (2011), *Edukacja fizyczna i sport w szkole*, [w:] Krawczyk Z., Dziubiński Z., Lenartowicz M. (red.), *Socjologia kultury fizycznej*, Wydawnictwo AWF, Warszawa.

Dziubiński Z. (2003), *Jana Pawła II filozofia i teologia sportu*, [w:] Dziubiński Z. (red.), *Spoleczny wymiar sportu*, SOS RP, Warszawa.

Krawczyk Z. (2011), *Procesy profesjonalizacji w kulturze fizycznej*, [w:] Krawczyk Z., Dziubiński Z. (red.), *Socjologia kultury fizycznej*, Wydawnictwo AWF, Warszawa.

Artykuły w czasopiśmie:

Lenartowicz M. (2012), *Klasowe uwarunkowania sportu i rekreacji ruchowej z perspektywy teorii Pierre'a Bourdieu*, „Studia i Monografie AWF”, nr 141.

Akty prawne:

Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 roku o sporcie, Dz. U. 2010 Nr 127 poz. 857.

CARBON ART LITO 2020: СЕРІЯ ЛІТНІХ ПОДІЙ ДІДЖИТАЛ АРТУ ЯК ПЛАТФОРМА ТЕСТУВАННЯ НОВИХ МЕДІА В ОНЛАЙНІ

Гріза Віктор Анатолійович

докторант НПУ імені М.П. Драгоманова

g.victor65@gmail.com

Науковий керівник: д. філос. наук, проф. І.Б. Остащук

Дослідження культурних подій у період карантину, що явився наслідком коронавірусу COVID19, має суттєві відмінності від так званого офлайну (тобто, формату подій, що відбуваються у реальному часі та у матеріальному вигляді).

З однієї сторони, реципієнти культурного продукту в онлайні обмежені у чуттєвому досвіді, який формується через природні органи. Відчуття масштабу події звужується до розмірів екранів комп'ютерів та мобільних пристроїв – телефонів, планшетів тощо. Це не дає повною мірою оцінити панораму події та її багатоплановість. З полю чуттєвого та змістовного аналізу виключаються другорядні елементи периферичного значення, які, ти не менш, доповнюють картину світосприйняття та формують контекст.

З іншого боку, для зору та слуху залишається досить багато експериментального простору, особливо якщо контент презентується одночасно на декількох одночасно підключених до події площадках. Це дає учаснику події нові почуття присутності у всіх активних точках, перемикаючи зображення або роблячи їх одночасно трансльованими. Тобто, приючи функціям інформаційно-комунікативній (збагачення досвіду, нагромадження знань, оволодіння діяльністю, узгодження дій та взаєморозуміння), перцептивній (пізнання партнерами в процесі комунікації один одного), *регулятивно-комунікативній, емоційно-комунікативній тощо.*[1], що створює нове колективне медіа.

До епохи VR/AR (віртуальної/доповненої реальності) такі впливи на емоції та свідомість глядача могли відбуватися при телевізійних трансляціях традиційних жанрів – театральних вистав, шоу, кіно, виставок, перформансів тощо. З розвитком технологій та інструментів цифрової доби до традиційних жанрів все частіше долучалися неіснуючі в реальності елементи – оформлення, персонажі, спецефекти. Врешті решт, на сьогодні деякі події існують лише у віртуальному вимірі, а їх фіксація, збереження та репрезентація є окремим завданням, яке теж виконується за допомогою новітніх комп'ютерних технологій.

В Україні вже склалася спільнота, яка працює, навчається та спілкується виключно у віртуальному світі. Карантинні обмеження подекуди активізували її присутність, а подекуди створили нові формати взаємодії не тільки у споживанні, але й у створенні культурного продукту, який вимірюється не площею картин або вагою скульптур, атерабайтами

цифрових накопичувачів та потужністю інтернет-провайдерів.

Однією з таких активних та помітних у просторі українського сучасного мистецтва є Carbon. Започаткований Олександром Халепою як платформа експериментального мистецтва у павільйоні №13 ВДНГ, на сьогодні від існує як потужна програма освіти та колаборації митців медіа-арту. Перетворюючи сервісні раніше навички на основні інструменти креативності.

Цього літа CarbonArtLito 2020 вже другого рік поспіль презентував себе як серія подій присвячених мистецтву нових медіа. Кожен тиждень, починаючи з червня, події відбувалися в онлайн форматі за досить насиченим розкладом. Кожного вівторка відбувався лекторій від експертів в сфері мистецтва нових медіа, щоп'ятниці - вечірки від музикантів та віджеїв спільноти CarbonCommunity, по неділям - знайомства з діячами креативних індустрій. Незмінною складовою навколопрофесійного спілкування були вечірки від музикантів та віджеїв спільноти Carboncommunity. Такі вечірки, водночас, і розвага, і майстер-клас. І таке гібридне продовження навчання є можливим, у тому числі, завдяки онлайнформатам.

Роблячи короткий огляд подій цього проекту, які почалися з 2 червня, треба згадати деякі з них, пов'язані з помітними у певному, вже сформованому дискурсі персонами медіа-арту: в рамках «Лекторію від експертів в сфері мистецтва нових медіа» з темою «Мистецтво віртуальної реальності» виступив Микита Худяков. Це співорганізатор фестивалю мистецтва віртуальної реальності Frontier. Голова громадської організації «ART оптимісти». Він говорив про те що таке VR, AR, XR, MR, яке є обладнання для VR і скільки воно коштує, про приклади використання VR, як художнього інструменту (Bjork, TheGlitchmob, JeffKoons, MarinaAbramovic, etc.), розповідав про особливості VR як медіа. Тобто, відразу накреслили панораму майбутніх подій.

Наступними «онлайн-резидентами» були члени команди Photinus studio, яка була започаткована художниками й музикантами — Лерою Полянською, Георгієм Потопальським, Максом Роботовим та Іваном Світличним. Проекти співзасновників студії брали участь у міжнародних художніх виставках - Венеційська бієнале, transmediale Vorspiel; музичних та світлових фестивалях - Strichka Festival, KievLightFest. Восени минулого року учасники студії започаткували курс NEWMEDIA в КАМА (KyivAcademyofMediaArts).

Особливої уваги заслуговувала серія лекцій від Яніни Пруденко «Витоки медіа арту ХХ століття». Ця дослідниця багато років аналізувала перехідні процеси від традиційних художніх медіа (скульптури, живопису, театру, літератури і музики) до нових форматів під впливом стрімкого розвитку новітніх технологій. Вона - кандидатка філософських наук, кураторка Відкритого архіву українського медіа арту, авторка книг «Кібернетика в гуманітарних науках і мистецтві в СРСР» (2019) і «Українська світломузика» (2019). До циклу лекцій в рамках CarbonArtLito

2020 ввійшли такі: «Мімізис в епоху нових технологій. Технічне alterego людини в технологічних (і) художніх практиках» (дослідження еволюції кінетичної скульптури від найдавніших часів до наших днів), «Громіздкі художники: радянське кібернетичне мистецтво», «Українська радянська світломюзика. Експерименти Прометеїв», «Люди з відеокамерами. Український медіа арт 1990-2000-х», «Пліч-о-пліч зі штучним інтелектом (ШІ). Андроїд як частина новітньої етики та естетики».

Під час останньої лекції у весь зріст постало питання: «Що станеться, коли мрія людини збудеться і вона створить рівну собі істоту, втілену в синтетичному матеріалі *homosapiens*? Образи такого майбутнього, малюють нам досить песимістичні сценарії повстання машин. Про що ж говорять нам ці образи сьогодні і в майбутньому?» [2]

Впродовж літа учасники потрапляли в гейміфікований простір MozillaHubs, подорожували разом з MorkiDereva, зустрічалися з MagicInnovations (компанією, що реалізувала понад 500 проєктів за останні 12 років), навчилися створювати інтерактивні інсталяції, аудіовізуальні перформанси, готувати виступи з мапінгу та віджеїнгу, використовувати технології штучного інтелекту в роботах. Досліджували будову та принципи дії різних проєкторів та навчилися робити розрахунок мепінгу на прикладі Софійського собору. Знайомилися зі студією B1ckB0x, яка з 2016 року студія є незмінним партнером рейвів музичного лейблу Rhythmbüro та фестивалю експериментальної електронної музики лейблу Nexsound, тісно співпрацює з клубом Closer та фестивалями Brave! / Black! Factory, Strichka, всесвітньовідомим рейвом SCHEMA. (А ще відзначилась у співпраці з гуртами та виконавцями «Вагоновожатые», «Время и Стекло», MONATIK, «The HARDKISS» та брендами Mastercard, Ballantines, Lexus, Mercedes, Porsche, EBA, Ringoo, GGBet, BVLGARI, Davidoff, Pepsi, DTEK, PariMatch). Відвідали лекцію Світлани Рейніш «Мапінг - мистецтво великого формату». Тобто, особисто (свідомо, чи мимоволі) стали уособленням виразу Бориса Гройса напередодні ARSENALE2012: «Сучасна публіка визнає сучасне мистецтво – навіть якщо їй не здається, що вона розуміє це мистецтво». [3]

Окрім того відбувала ще низка зустрічей з гурту цього широкого жанру: з Дмитром Корніловим, CEO і співзасновником FFFACE. ME (проєкти для Monobank, LeSilpo, 1+1 media, Київстар, PepsiCoUkraine, Danone, Parimatch, групи «Казка», Володимира Дантеса та ін.), з Юрієм Костенко, співзасновником та CEO української студії FrontPictures, яка є співорганізатором фестивалю Kyiv Lights Festival та має досвід роботи з Ferrari, Mercedes, LG, Coca Cola, Mastercard, Eurovision Song Contest, America's Got Talent. Очевидно, що такі авторитетні постаті не тільки впроваджують передовий мистецький досвід, але й є, певною мірою, носіями та розповсюджувачами ідеології віртуального мистецтва. У якому працюють нащадки Йозефа Бойса, що казав: «Когда люди спрашивают меня, являюсь ли я художником, я отвечаю: оставьте эти глупости! Я не художник. Точнее, я художник в той же степени, в какой является художником

каждый человек, не больше и не меньше!».[4].Тільки ці нащадки, замість «бойсовського» войлоку використовують мишку або джойстик.

І тут треба згадати ще одну подію CarbonArtLito 2020 - резиденцію «есо.logic», яка включала у себелекцію«Медіамистецтво як стійка художня практика. Чи може медіа арт бути екологічним?».Автори ArtFootprintManifesto розказали про можливість створення технологічного мистецтва з найменшим екологічним слідом. Таким чином, можна відзначити екологію як тематичну точку входу до філософії медіа-артистів, привід розпочинати дискусії про моральність сучасного мистецтва як такого у окремо окресленій царині медіа-арту. Водночас, не можна стверджувати, що молоді митці аж надто переймаються проблемами моральності мистецтва – їм притаманний бунтарський дух та юнацький максималізм. Тішить те, що бруталізм вуличних графіті, завдяки медіа-арту як новому засобу масової комунікації, втрачає свій потенціал впливу на молодь. Символізм з матеріальної площини частково переходить до нематеріальної. І іноді це ще й естетично привабливе видовище – як VITAL - поп-ап фестиваль, який відбувся 22-23 серпня цього року.[5].

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Пришак М.Д., Мацко М.А., Психогія, Навчальний посібник. Частина І. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/3prishak_psihologiya_ch1/134.html
2. Carbon Art Lito 2020.URL:<https://www.facebook.com/events/589857995017646/>
3. Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського, URL: file:///C:/Users/User/Downloads/viche_2012_11_30.pdf
4. Adindex.ru URL: <https://adindex.ru/publication/gallery/2012/01/30/85501.phtml>
5. WOWNOW.how. URL: <http://wownow.how/article/vital-pop-ap-fest-22-2308>

DROGA DO KARIERY SPORTOWEJ

Galaszewski Michal

Doktorant Uniwersytetu w Białymstoku

Streszczenie

Droga do zostania zawodowym sportowcem stawia człowiekowi wiele wyrzeczeń. Jest kręta i wyboista. Oczywiście wiąże się z szybką zmianą statusu społecznego, godziwymi zarobkami i prestiżem społecznym. Młody człowiek stawiający pierwsze kroki w danej profesji nie myśli o problemach, które na niego czekają oraz które mogą pogrążyć marzenia stania się drugim Robertem Lewandowskim, Żużłowicz, czy Justyną Kowalczyk.

Wprowadzenie

Zawodowy sport można było zaobserwować już w starożytnej Grecji. To właśnie tam odbyły się pierwsze igrzyska greckie, kolebka obecnych Igrzysk Olimpijskich, które obecnie odbywają się co 4 lata. Były one efektem powstania „kultu sportowców”, co przekładało się na prestiż tych zawodów. Wtedy

igrzyska miały charakter religijny. Kariera sportowa w antycznej Grecji (w przeciwieństwie do starożytnego Rzymu) stanowiła jedną z atrakcyjniejszych dla Greków ścieżek kariery. Sukcesy na arenach sportowych stanowiły furtkę do karier politycznych i społecznych. Na prestiżowy i statusowy charakter uczestnictwa sportowców greckich w igrzyskach oraz sport jako drugą obok kariery militarnej ważną ścieżkę kariery dla starożytnych Greków z klas wyższych zwraca także uwagę Manfred Lämmer. Wskazał on na wąskie specjalizacje zawodników oraz instrumentalne traktowanie ciała i zdrowia, kłócące się z utrwalonym normatywnym etosem harmonii oraz piękna ciała i umysłu wynikającym z późniejszej afirmacji kultury greckiego antyku” (1, Lenartowicz s. 74). Inaczej sytuacja wyglądała w starożytnym Rzymie, choć i tam można zobaczyć, jaki wpływ na życie społeczne miała obserwacja losów uczestników wydarzeń sportowych na arenach. To właśnie w mieście Romulusa i Remusa po raz pierwszy można było spotkać się z określeniem pragnienia „chleba i igrzysk!”, które wyrażał lud. Już wtedy można było dostrzec, że rywalizacja sportowa i emocje związane z tą rywalizacją oraz kibicowaniem ulubionym sportowcom dostarczają rozrywki oraz zainteresowania. Ludzie bardzo interesowali się zmaganiem zawodników oraz z zapartym tchem śledzili kariery sportowców. W artykule postaram się skupić nie tyle co na początkach samego sportu, ale na początkach kariery sportowca. Postaram się odpowiedzieć na pytanie: Jakimi cechami powinien się charakteryzować młody sportowiec, aby z uprawiania ukochanej dyscypliny sportowej uczynić swój zawód?

Kariera

Kariera jest etapem w życiu człowieka, gdzie stawia on na rozwój osobisty, polepszenie sytuacji materialnej, a także na ugruntowanie swojej pozycji w społeczeństwie na możliwie jak najwyższym poziomie. Osiągnięcia na płaszczyźnie finansowej i zawodowej to jednak niejedyne wyznaczniki pełnego sukcesu. Za człowiekiem w pełni ukształtowanym społecznie, który posiada odpowiednie predyspozycje do efektywnego bytowania, oprócz sukcesów powinny stać odpowiednie wartości moralne. Tylko tak będzie mógł odczuwać należytą satysfakcję z życia.

Definicje i ujęcia definicji słowa kariera zależy od dyscypliny naukowej. Samo słowo „kariera” wywodzi się z języka włoskiego i określa jazdę galopem, szybki bieg, bądź tor wyścigowy (carriere). Bańka zwraca uwagę na podmiotowość kariery: zawsze czyjaś i wyraża stan posiadania jednostki” (2, Bańka s. 41).

Jak już zostało wspomniane w każdej dyscyplinie naukowej można wyróżnić nieco inne ujęcia i definicje tego terminu. Psychologia zajmując się pojęciem kariery od strony cech osobowościowych, z które determinują cele i motywacje. Rozważania na ten temat zamieścił John Holland w „Osobowościowej teorii kariery” (3, Bajcar nr 34). Natomiast specjalista z tej samej dziedziny naukowej E. Shein sądzi, że „wszystko opiera się na zdolnościach, motywach i wartościach danej jednostki, ponieważ to one są wyznacznikiem i wyobrażeniem jej przyszłego zawodu” (4, E.H Shein s. 127).

W socjologii istotna w kontekście kariery jest koncepcja Delberta Millera i Williama Formy (5, Miller D.C., W.H. Form s. 134). Podkreśla ona znaczenie cech demograficznych społeczności (gdzie dana jednostka przyszła na świat), które mają wpływ na rozwój kariery. Są to więc również uwarunkowania wynikające z miejsca urodzenia.

Kariera sportowa

Dla rozważań o emeryturach sportowców, opisu ścieżki kariery ważne są dwa podejście koncepcyjne. Pierwsze to ujęcie mówiące o karierze jako „strukturalnej własności zawodu lub organizacji”, drugie postrzega karierę jako własność jednostki. Karierę sportową można opisywać w zależności od różnych czynników. Wylleman, Alfermann i Lavallee stworzyli definicję opierającą się na aspekcie rozwoju. Widzieli karierę jako pewien cykl, a zawodników postrzegali przez pryzmat przejścia przez kolejne etapy uprawiania sportu wyczynowego (6, P. Wylleman, D. Alfermann, D. Lavallee s. 7-20). Z kolei Alfermann i Stambulova określiły karierę sportową jako „wieloletnią aktywność sportową, dobrowolnie wybraną przez daną osobę i mającą na celu zdobycie jej indywidualnego szczytu w osiągnięciach sportowych podczas jednego lub kilku wydarzeń sportowych” (7, D. Alfermann, N. Stambulova s. 605). W sporcie, podobnie jak w pracy zawodowej, można wyodrębnić poszczególne etapy rozwoju. Kariera sportowa różni się jednak od kariery zawodowej wieloma aspektami, przede wszystkim okresem w życiu człowieka, w którym się dzieje/rozgrywa.

Obecnie kariera kojarzy się z obejmowaniem wysokiego stanowiska zawodowego, sukcesem, czy zabezpieczeniem finansowym. Utożsamia się ją z prestiżem i pięciem się w hierarchii społecznej. Pojęcie kariery w kontekście ideologicznym oznacza funkcjonujące w danym społeczeństwie modele życiowego sukcesu ukierunkowującego ludzkie działanie, natomiast w sferze moralności kariera jest obiektem oceny w kategorii dobra i zła. Ewa Rokicka tak opisuje karierę zawodową: „sekwencja ról i pozycji zawodowych obejmowanych przez jednostki w różnych fazach cyklu życiowego” (8, E. Rokicka s.9), natomiast Jacek Wasilewski stwierdził, że „[...] najlepszym pojedynczym wskaźnikiem pozycji społecznej jest zawód. [...] Zawód określa stopień materialnych gratyfikacji, zakres sprawowanej władzy i jest podstawowym elementem decydującym o prestiżu jednostki [...]” (9, Wasilewski s. 156).

Wyczynowy sport to jeden z ważniejszych elementów składających się na kulturę fizyczną. Ma niebagatelny wpływ na społeczeństwo. Popularyzuje sport masowy i w kontekście postępu technicznego i automatyzacji ma ogromne znaczenie. Zdobywanie trofeów, wygrywanie mistrzostw przez najlepszych sportowców w różnych dyscyplinach pobudzają marzenia i ambicje młodszych adeptów sportu. Sportowcy określane mianem Zbigniewa Krawczyka „gwiazdami sportu” stają idolami, wzorem do naśladowania, autorytetami dla młodych sportowców. Po każdej olimpiadzie bądź innych ważnych imprezach sportowych o zasięgu międzynarodowym notuje się wzrost zainteresowania do wyczynowego uprawiania sportu. Równocześnie sport uczy rywalizacji, radzić sobie z porażkami i podnosić się po nich. Niewątpliwie jest pozytywnym

bodźcem wychowawczym. Sport odpowiada nie tylko za doskonalenie techniki przydatnej do danej dyscypliny. Rozwija także ogólna sprawność fizyczną oraz cechy charakteru, co przydaje się w codziennym życiu. Dobrym przykładem wydaje się tu być prawidłowo ukształtowana poprzez sport motywacja, która ma znaczenie w kształtowaniu postaw i zachowań zarówno w życiu, jak i w sporcie. Czajkowski zwraca uwagę na odmienną elementów motywujących zawodników, które zależą od wieku sportowca, poziomu zaawansowania, okresu kariery. Zaznacza jednak, że motyw wewnętrzny – umiłowanie wybranej dziedziny sportu oraz zainteresowanie wybranym sportem jest niezmiernie ważny (10, Z. Czajkowski). Sportowca chcącego osiągnąć wynik na miarę wyczyny sportowego powinno cechować zaangażowanie i poświęcanie swojego czasu na trening. Wspomniane czas i zaangażowanie wiąże się z niemożliwym do pogodzenia praktykowania jakiegokolwiek innego, dodatkowego zawodu. Trening sportowca, udział w zawodach to praca. Nie jest związana ona z wytwarzaniem dóbr materialnych, ale stanowi źródło utrzymania zawodowca i jego rodziny, oraz odpowiada za tworzenie usług, które zaspokajają potrzeby ludzkie (11, Z. Naglak s. 10).

We wszystkich zawodach przełożeni oczekują od swoich podwładnych pełnego zaangażowania w wykonywaną pracę i powierzone obowiązki. Rzadko jednak to założenie realizowane jest tak rygorystycznie, jak w przypadku profesji sportowca. Trening oraz dążenie do sukcesu - jeżeli chodzi o dzisiejszy sport - zmuszają zawodników do pełnego zaangażowania pod kątem fizycznym i intelektualnym. Na podstawie analizy rozwoju sportu można stwierdzić, że wymogi stawiane zawodowym sportowcom ciągle rosną.

Sport zawodowy nie jest jedynym, ani nawet głównym przykładem postępujących procesów profesjonalizacji kultury fizycznej. Bowiem już wcześniej ukształtowały się specjalności, a następnie zawody, które wymagały fachowego przygotowania, a jednocześnie wiązały się z względnie ustalonym zakresem czynności oraz płacą za wykonywaną pracę. Należą tu przede wszystkim: nauczyciele wychowania fizycznego, trenerzy, kinezyterapeuci, instruktorzy rekreacji ruchowej, specjaliści obsługi ruchu turystycznego oraz pracownicy administracji kultury fizycznej. Wszystkie te zawody można objąć dzisiaj wspólną nazwą pracowników kultury fizycznej. Bowiem wykrystalizowały się one w zawody w pełnym tego słowa znaczeniu. Chodzi mianowicie o to, że zarówno sposób kształcenia adeptów tych profesji został w pełni wyodrębniony oraz, że system czynności zawodowych uległ względnej autonomizacji. Dziś absolwenci szkół wyższych z reguły posiadają specjalistyczne wykształcenie oraz zazwyczaj wykonują określone obowiązki zawodowe w szkole, klubie sportowym, szpitalu, w zakładzie penitencjarnym, w ośrodku rekreacyjnym, w przedsiębiorstwie turystycznym itp. Zazwyczaj mają też oni odpowiednie uprawnienia formalne do wykonywania tego rodzaju prac.

Podczas kariery sportowej zawodnik obcuje z wieloma ludźmi w różnych miejscach na poszczególnych etapach kariery. Powinien dążyć do jak najlepszych warunków do treningu z trenerem (bądź trenerami), z którym się rozumie. Anna

Pawlak pisząc o karierze sportowej zaznaczyła nierozzerwalny związek jej ze społeczeństwem: „[...] człowiek przygotowuje się do pełnienia podstawowych ról społecznych, znalezienia dla siebie kluczowej pozycji i osiągnięcia pułapu indywidualnych możliwości, rozumianych jako sukces w aspekcie uzyskanej aprobaty społecznej. Później następuje okres stabilizacji zakończonej przejściem na emerytalny wypoczynek. Droga do sukcesu życiowego prowadzi przez kolejne stopnie w hierarchii społecznej, określanej najczęściej rolą zawodową”(12, A.Pawlak s. 7).

Globalny zasięg wielu sportów skutkuje włączaniem się sportowców w wolny rynek usług sportowych z jego wszelkimi zaletami i wadami. W pracach dotyczących migracji sportowców i w socjologicznych analizach rynku sportowego dominuje konfliktowa perspektywa teoretyczna, w której akcentuje się fakt eksploatacji siły roboczej przez kapitalistów na globalnym sportowym rynku. Zwolennicy takiego podejścia do rynku sportowego podkreślają np., że zawodnicy z krajów uboższych, zwłaszcza w początkowych etapach kariery, są chętnie zatrudniani przez firmy (kluby) z krajów bogatszych. Przykładem mogą tu być młodzi piłkarze z Ameryki Południowej, którzy znajdują zatrudnienie w klubach europejskich. Z tej perspektywy można także spojrzeć na pracę polskich sportowców (piłkarzy, tenisistów stołowych itp.) w klubach w Niemczech, Francji, Austrii czy Włoch(13, Z. Dziubiński s. 38.).

Przeciwnie do „zwykłej” kariery zawodowej wyodrębnienie poszczególnych faz kariery sportowej jest stosunkowo trudne, ponieważ rozwój sportowców określany jest mianem „kariery skokowej”. Nie przebiega ona stabilnie. W zależności od rezultatów, jakie uzyska sportowiec, mogą one rzutować na „nagły sukces lub spektakularną porażkę”. M. Lenartowicz (14, 76-77) wyróżnia najistotniejsze cechy kariery sportowej:

1. wymóg wczesnej socjalizacji do zawodu i specjalizacji quasi-zawodowej,
2. „skokowy” charakter kariery zawodowej,
3. funkcjonowanie w dziedzinie, w której zawodowstwo stale styka się z amatorstwem (podobnie zresztą jak w przypadku muzyki, sztuk plastycznych czy aktorstwa),
4. częsty brak uregulowanego statusu zawodu sportowca profesjonalnego,
5. częsta „nieetatowość” i nacisk na wynik pracy oraz ryzyko szybkiej jej utraty w przypadku kontuzji lub problemów zdrowotnych,
6. osiąganie dochodów z różnych źródeł w trakcie zawodowej kariery sportowej (np. stypendiów państwowych, umowy z klubami sportowymi, umowy ze sponsorami, kontrakty reklamowe, medialne wydarzenia sportowe itp.),
7. częste zmiany miejsca pracy (dotyczy to zarówno zawodników, jak i trenerów) i związane z nimi migracje,
8. czasowe przesunięcie etapów kariery zawodowej w sporcie w stosunku do normalnej kariery zawodowej – szczyt kariery sportowej przypada często na początek kariery zawodowej większości osób,
9. wczesne kończenie sportowej, zawodowej kariery i konieczność podejmowania nowych wyzwania zawodowych na rynku pracy,

10. wymóg pełnego zaangażowania w wykonywaną pracę oraz decydujące znaczenie sprawności fizycznej i zdrowia,

11. duże zróżnicowanie statusu sportowców zawodowych w zależności od dyscypliny sportowej

W rozważaniach o karierze sportowej warto podać model rozwoju talentów sportowych Naglaka. Odniósł się on do gier zespołowych i wyróżnił trzy etapy kształcenia. Model Naglaka poszerzyli w swoim artykule Kossakowski i Twaroń (15, R. Kossakowski i P. Twaroń s.24), przyjmując odpowiednio etapy kariery: wstępny, osiągania najwyższej kompetencji, prezentowania najwyższej kompetencji i obniżenia kompetencji. Autorzy artykułu przyjęli, że w etapie wstępnym głównymi celami jest przyciągnięcie utalentowanych jednostek, poznanie dyscypliny sportu i opanowanie podstaw technicznych. Etap osiągania najwyższej kompetencji to okres, gdy zawodnik bierze udział w odpowiednim treningu (maksymalizującym jego możliwości) oraz zawodach. Dzięki uczestnictwu w tego rodzaju aktywnościach, intensywnie się rozwija. Etap prezentowania najwyższej kompetencji to etap osiągania najwyższych wyników, oraz równoczesna praca zawodnika nad utrzymaniem swojej dyspozycji. Ostatni etap, nazwany etapem obniżania kompetencji to czas kiedy sportowiec wciąż osiąga dobre wyniki, ale już na niższym poziomie. Wtedy zawodnik skupia się na ograniczaniu naturalnego procesu spadku dyspozycji sportowej. Zaczyna przygotowywać się do pełnienia innych ról społecznych, niż czynny sportowiec zawodowy.

Z kolei Jon Hellstedt zaproponował inną perspektywę kariery sportowej. Jest to podział ze względu na uczestnictwo i zaangażowanie rodziny (która odgrywa olbrzymią rolę i również musi wiele poświęcić). Zaprezentowane ramy wiekowe są umowne, ponieważ granice wieku są zależne od specyfiki uprawianej dyscypliny. Podzielił on drogę sportowca na trzy etapy (16, S. Murphy www.momsteam.com):

1. Eksploracja próby - Pierwsza faza dotyczy wieku 4–12 lat. Wtedy to dziecko zaczyna przygodę z aktywnościami fizycznymi o charakterze sportowym. Ponadto jest to etap, w którym dziecko sprawdza, w jakiej dziedzinie sportu czuje się najlepiej.

2. Zaangażowanie lub specjalizacja - „Zaangażowaniem lub specjalizacją” określa się etap w którym sportowiec ukierunkowuje się na konkretną dyscyplinę. Zaangażowanie w trening, czy w zawody (poświęcenie czasu i energii) może odbijać się na relacjach rodzinnych, ponieważ sportowiec przejawiający potencjał i chęci do poważnego uprawiania sportu jest w znacznej części zależny od wsparcia swoich rodziców.

3. Biegłość lub zaangażowanie - Do ostatniego etapu docierają zawodnicy najbardziej wytrwali i pewni swojej decyzji. Treningi, osiąganie świetnych wyników oraz realizacja osobistych celów staje się głównym elementem życia takiej osoby.

Periodyzacja Hellstedt’a zwracają uwagę na otoczenie społeczne sportowca, co pomaga w spojrzeniu na zagadnienie kariery sportowej holistycznie. Etapy

rozwoju (kariery) sportowca należy postrzegać wielopłaszczyznowo, ponieważ zawodnicy często doświadczają problemów nie tylko związanych ze sportem. Sportowcy podczas kariery zmagają się jak każdy człowiek z problemami natury osobistej. Problemem również staje się fakt, że sportowcy już na początku swojej przygody ze sportem miewają trudności w codziennym życiu, na przykład w relacjach z rówieśnikami, rodziną czy szkołą (17, Alfermann D., Stambulova S. 605).

Podsumowanie

Młoda osoba zachwycająca się idolami sportowymi, próbująca je naśladować i wygrywać mecze czy zawody musi zdawać sobie sprawę, że za blaskami fleszy i tryskającymi szampanami stoi ciężka praca i masa wyrzeczeń. Oprócz systematycznych treningów (często dwa razy dziennie), odpowiedniej diety, wyjazdów na zawody, zgrupowania sportowiec ma ograniczony kontakt z rodziną oraz rozwojem w innych dziedzinach. Człowiek jako istota społeczna dąży do życia w grupie, pragnie rozwijać się pod kątem personalnym np. Zakładając rodzinę. Część zawodowych sportowców może nie zdecydować się na taki krok, bądź go odwlekać ze względu na obawę złego wpływu dysfunkcyjności (wyjazdy) na rodzinę.

Na samym początku drogi do zostania zawodowym sportowcem mamy do czynienia z pierwszym problemem, którym jest wiek. Polega on na dylemacie rozpoczęcia treningów i ich intensywności. Bardzo małe dzieci zmuszone są do ciężkiej pracy i zapomnienia o własnym dzieciństwie. „W tym przypadku stosuje się również wymóg wczesnej socjalizacji do zawodu i specjalizacji quasi-zawodowej, która przypomina rozwój zawodowy muzyków, gdzie naukę muzyki i gry na instrumencie zaczynają często jeszcze przed rozpoczęciem podstawowej edukacji szkolnej” (18, Lenartowicz s. 429). Młody sportowiec powinien wykazywać się zaangażowaniem w zajęcia treningowe oraz poświęcić na tenże trening maksymalnie dużo czasu (oczywiście, aby zmaksymalizować postępy, ale nie może dopuścić do przetrenowania organizmu). Poświęcony czas na trening może komplikować jego życie rodzinne, czy towarzyskie i powinien się na to przygotować, bądź chociażby wziąć pod uwagę. Zarówno na początku swojej drogi sportowej, jak i w dalszej jej części sportowiec nie może zrażać się niepowodzeniami, ponieważ na sam szczyt docierają tylko najwytrwalsze jednostki. Istotną rolę w życiu sportowca odgrywają rodzice. Często bez odpowiedniego wsparcia mentalnego – a często również finansowego – młody człowiek nie jest w stanie sprostać wszystkim wymaganiom, które mogą go zaprowadzić do zostania gwiazdą sportu.

BIBLIOGRAFIA

- 2 Bańka A. Transakcjonalne poradnictwo zawodowe w kontekście zmian w wymiarze europejskim: Edukacja na rynku pracy. Problemy poradnictwa zawodowego, s. 41.
- 7, 17 Alfermann D., Stambulova N. (2015) Career development and transitions of athletes: Routledge Companion to Sport and Exercise Psychology: Global Perspectives and Fundamental Concepts, ed. by A. Papaioannou, D. Hackfort, Routledge, London, s. 605.
- 3 Bajcar B., Borkowska A., Gąsiorowska A., Nosal C.S. (2006) Psychologia preferencji i zainteresowań zawodowych. Przegląd teorii i metod, „Zeszyty Informacyjno-Metodyczne Doradcy

Zawodowego”, nr 34.

10 Czajkowski Z. (2001) Psychologia i humanistyczne wartości sportu: Czajkowski Z. Sport Wyczynowy, nr. 7 – 8.

13 Dziubiński Z., Jankowski K. W. (2011) *Kultura fizyczna w społeczeństwie nowoczesnym*, Warszawa, s. 38.

15 Kossakowski R., Twaroń P. (2019) Przegrani i niespełnieni? Analiza społecznych czynników determinujących rozwój kariery sportowców: red. Mańkowskiego D., Woźniak W., Sport w ponowoczesności. Konteksty, perspektywy badawcze, narracje, Gdańsk, s. 24.

1,18 Lenartowicz M. (2011) Społeczne zróżnicowanie konsumpcji sportowej: Z. Dziubiński, M. Lenartowicz (red.), *Kultura fizyczna a kultura masowa*, AWF w Warszawie, Warszawa, s. 133–144.

14 Lenartowicz M. (2009) Specyfika zawodu sportowca i kariery sportowej, „Studia humanistyczne”, nr 9, Warszawa, s. 76-77.

5 Miller D. C., Form W. H. (1951), *Industrial Sociology*, Harper and Row, New York, s. 134.

12 Naglak Z. (1999) *Metodyka trenowania sportowca*, Wrocław, s. 10.

16 Murphy S., b.d., Three Stages of Athletic Development. Sampling, Specializing, Investment, <https://www.momsteam.com/successful-parenting/three-stages-ofathletic-development-sampling-specializing-investment> (dostęp: 12.06.2020).

11 Pawlak A. (1983) Status polskich olimpijczyków po zakończeniu kariery sportowej, Warszawa, s. 7.

4 Shein E. H. (1978) *Career Dynamics. Matching Individual and Organizational* Leeds, Addison-Wesley, Reading, s. 127.

8 Rokicka E. (1995), *Wzory karier kierowniczych w gospodarce państwowej*, Łódź, s. 9.

9 Wasilewski J. (1981) *Kariery społeczno-zawodowe dyrektorów*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 156.

6, Wylleman P., Alfermann D., Lavallee D. (2004) Career transitions in sport: European perspectives, „Psychology of Sport and Exercise”, Nr. 1, s. 7–20.

FORMAL AND LEGAL PROCEDURES FOR BURIAL OF A STILLBORN CHILD IN POLAND

Guzdek Piotr

Uniwersytet Opolski
piotrguzdek@interia.pl

Guzdek Sylwia

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
sylwia.guzdek@poczta.fm

Introduction

The purpose of this article was to define the conditions for organizing a funeral of a stillborn child in Poland. To analyze the presented problem, the *desk research* technique was applied based on the Polish literature on the subject. “Due to the criterion of the age of pregnancy in which the procreative loss occurs, two clinical forms of intrauterine death of a child are distinguished in obstetric practice. Excretion or extraction of a dead fetus from the mother’s body before the age of 22 weeks is qualified as a miscarriage, and above this age limit as a stillbirth. Thus, in clinical practice, a stillbirth of a child after reaching the 22nd week of pregnancy is considered a fetal death. In turn, excretion or extraction of a living child at any stage of pregnancy that is also before the 22nd week from the mother’s body is a live birth, even if a child unable to survive dies soon. The indicated distinctions of clinical situations denoting the age of pregnancy at which the child’s death occurs and the terminology related to them are used in obstetrics. Therefore, the concept of *miscarriage* or *stillbirth* is employed by medical staff when completing medical records. However, they are not applicable under the Polish law when making entries in the documentation required for burial and in civil status records, where the intrauterine death of the fetus, regardless of the age of pregnancy, is considered by the Polish legislator as a stillbirth”¹.

Legal status of the corpse and fetal remains

The Polish constitutional order grants the child legal subjectivity². The Act of January 6, 2000 on the Ombudsman for Children states that *every human being from the conception to coming of age*, that is also an embryo and a human fetus, *is defined as a child*. In this context, it should be acknowledged that the regulations enabling the organization of the funeral of a stillborn child at any stage of pregnancy were introduced to the national legal system relatively late, as only in 2006. In accordance with the Regulation of the Minister of Health, Zbigniew Religia, published on December 21 that year, on handling of human corpses and remains, the body of a deceased child at every stage of pregnancy was given legal protection and was awarded the status of a human corpse, and in the case of its

1 P. Guzdek, *Eklezjalny wymiar pogrzebu dziecka zmarłego bez chrztu w okresie prenatalnym. Perspektywa rzymskokatolicka*, „Soter”, 2020, nr 73 (101), p. 21

2 Art. 72 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Article 72 (1) of the Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997]

dismemberment –the remains³. The second Regulation of the Minister of Health on the preparation of a declaration of death, dated the same day, created the legal possibility of issuing a declaration of death for stillborn children regardless of the age of pregnancy, which is a key requirement for organizing a funeral⁴. An important novelty in the Regulation by Zbigniew Religia concerns the fateful phrase «regardless of the age of pregnancy». In the years 2001-2006, the bodies of stillborn children were also considered corpses and a declaration of death was also prepared for their burial⁵. However, the significant difference in practice was that the declaration of death was issued for children who died after the 22nd week of pregnancy, and therefore for children who were miscarried before the 22nd week, the declaration was not filled in, which made their burial impossible⁶. Regulations introduced by the Minister Religia, containing the term «regardless of the age of pregnancy», allowed for the preparation of the declaration of death for children dying at any stage of pregnancy that is also before the 22nd week.

The Regulation of the Minister of Municipal Economy of September 27, 1962 on the content and method of completing declarations of death, being in force until 2001, forbade issuing such a document not only for miscarried fetuses, but also for stillborn infants and infants unable to survive who died before 24 hours after being born⁷. The Regulation of the Minister of Local Economy and Environmental Protection as well as the Minister of Health and Social Welfare of October 20, 1972 on the arrangement of cemeteries, keeping cemetery registers and burying the deceased assigned the status of a corpse only to the bodies of deceased persons, while stillborn infants, fetuses and newborns incapable of independent ectopic life that did not survive the 24-hour period after birth conferred the status of human remains only⁸. In order to bury these remains in the cemetery, not necessarily in the burial area, a certificate of their origin issued by the Social Health Service was required⁹. These remains could also be burnt in health care institutions and social welfare institutions, but only the ashes obtained as a result of incineration the corpse were buried¹⁰. Families could only arrange a funeral of the remains or the ashes obtained from their incineration. Thus, the remains of stillborn and deceased infants were not subject to family

3 Cf. par. 1 of the Regulation of the Minister of Health of December 21, 2006 amending the regulation on handling of human corpses and remains (Journal of Laws of 2007, No. 1, item 10).

4 Cf. par. 1 of the Regulation of the Minister of Health of December 21, 2006 amending the regulation on the declaration of death and the method of filling it in (Journal of Laws of 2007, No. 1, item 9)

5 Cf. par. 2 of the Regulation of the Minister of Health of December 7, 2001 on handling of human corpses and remains (Journal of Laws of 2001, No. 153, item 1783); par. 1.2 of the Regulation of the Minister of Health of December 7, 2001 on the template of the declaration of death and the method of filling it in (Journal of Laws of 2001, No. 153, item 1782).

6 Cf. M. Żelichowski, *Pochowanie dzieci martwo urodzonych – aspekt prawny*, „Życie i Płodność”, 2010, nr 1, p. 55.

7 Par. 3 of the Regulation of the Minister of Health of September 27, 1962 on the content and method of completing the declaration of death (Polish Monitor 1962 No. 77 item 357).

8 Cf. Par. 16 sec. 2. point 2 of the Regulation of the Minister of Land Economy, Environmental Protection and the Minister of Health and Social Welfare of October 20, 1972 on the arrangement of cemeteries, keeping cemetery registers and burial of the deceased.

9 Ibid., Par. 23 sec. 3 point 2.

10 Ibid., Par. 16 sec. 2 point 1.

burials. Similarly, the ashes obtained from their incineration were not buried in cemeteries by health care institutions.

The course of prenatal development allows to determine the gender of a stillborn child after the 22nd week of pregnancy without the need for genetic testing, as long as the corpse is not deformed enough to prevent identification of the deceased's gender in a regular physical examination by a doctor in the maternity ward. However, determining gender in early pregnancy, especially before the 16th week of prenatal development, can obviously prove extremely difficult. In such situations, taking into account the new regulations introduced by Minister Religa in 2006, the medical staff when completing the declaration of death and documentation necessary to draw up civil status records, which required indication of the deceased's gender, employed the practice of its substantiation. However, this raised concerns as to whether this practice met the legal criteria of a crime of certifying untruth, which the Ministry of Justice ultimately questioned, because the probability was made not on the basis of the parents' feelings, but an assessment of the medical condition of the child's corpse without obtaining absolute certainty about the gender identity of the deceased¹¹. In order to overcome the difficulties related to the identification of gender, the legislator amended the Act on Cemeteries and Burial of the Deceased in May 2011, which abolished the requirement to register a stillbirth in the Registry Office¹². Thus, to bury a child, the knowledge of their gender was not strictly required. Thanks to this solution, the declaration of death was issued for stillborn children of unspecified gender and the part intended for the administration of the cemetery did not have to contain an annotation from the Registry Office about the registration of the stillbirth. From that moment on, parents could therefore bury the child on the basis of the declaration of death, regardless of the duration of pregnancy, but the path to obtaining a civil status records was closed to them if they resigned from performing genetic tests identifying the child's gender.

The document required to bury the corpse is the declaration of death¹³. A doctor is entitled to issue the declaration of death, but not a dentist. In medical practice and in the literature on the subject, there is a long-standing dispute over which of the doctors is obliged to draw up the declaration of death. The Act on Cemeteries and Burial of the Deceased states that *the death and its cause should be determined by the doctor who treated the patient's last illness*¹⁴. This seems to suggest that the burden of responsibility for confirming the child's death and issuing the declaration of death lies with the doctor who last provided medical services to the deceased. The Regulation of the Minister of Health and Social

11 Cf. Reply of the Undersecretary of State in the Ministry of Health - on behalf of the minister - to interpellation no. 3346 by Krzysztof Brejza, MP on the formalities necessary to register a stillborn child, April 25, 2012.

12 Cf. Art. 1. Act of May 26, 2011 amending the Act on Cemeteries and Burial of the Deceased (Journal of Laws of 2011 No. 144 item 853).

13 Cf. Art. 11 (4b) of the Act of January 31, 1959 on Cemeteries and Burial of the Deceased (Journal of Laws of 1959 No. 11 item 62).

14 Cf. *Ibid.*, Art. 11 (1).

Welfare of August 3, 1961 on the declaration of death and its cause supplements this regulation by adding that it concerns medical services provided within 30 days preceding the patient's death¹⁵. The doctor should prepare a declaration of death within 12 hours of the call and does so, on the basis of the examination of the corpse, an interview with the people present at the place of the death of the corpse in order to determine the circumstances of the death and on the basis of the available medical documentation containing the patient's medical history¹⁶. The doctor performs the indicated activities personally. He or she can also fill out the declaration of death without the post-mortem examination after reading the documentation prepared by another doctor who previously diagnosed the death and prepared a report of death¹⁷. In the absence of the doctor who took care of the deceased during the last 30 days of the patient's life, or if the doctor lives more than 4 km from the place where the body is deposited, or if the doctor is unable to perform a post-mortem examination due to illness or other justified reasons, the previously mentioned Regulation authorizes other persons for completion of the declaration of death¹⁸. In these cases, as indicated by the Minister of Health, the declaration is issued by: *a doctor who declared the death when summoned to an accident or sudden illness, as well as a doctor or asenior medical assistant or a medical assistant employed at the health center, as well as a rural midwife and a nurse employed in a rural nursing health center*¹⁹. Non-doctors may inspect the corpse and draw up a declaration of death only after 12 hours from the death of the deceased²⁰.

Although the cited regulation is anachronistic, it still applies. In the current health care system, the profession of a medical assistant is no longer present, and the midwife and community nurse do not have the authority to confirm the death of a newborn and to complete documentation that confirms it. Among the health care workers mentioned in the regulation in question, only the position that corresponds to a contemporary primary care physician and an ambulance doctor is valid today. The ambulance medical team has also changed. More and more often, the ambulance team does not consist of doctors anymore, but professionally trained paramedics who do not have the authority to confirm the patient's death²¹. In the event of death in a hospital, the post-mortem examination is required to be performed by the doctor caring for the patient or by the doctor on duty in the ward²². Clear indication of the physician responsible for declaring the death and

15 Cf. Par. 2 sec. 1 of the Regulation of the Minister of Health and Social Welfare of August 3, 1961 on the declaration of death and its cause (Journal of Laws of 1961 No. 39, item 202).

16 Cf. *Ibid.*, Par. 3; Par. 6 sec. 1.

17 Cf. Art. 43 of the Act of December 5, 1996 on the professions of doctor and dentist (Journal of Laws of 1997, No. 28, item 152).

18 Cf. *Ibid.* Par.3.

19 Cf. *Ibid.* Par. 5 sec. 1.

20 Cf. *Ibid.* Par.6 sec. 2.

21 Cf. [Art. 36 \(1\) point 2](#) of Act of September 8, 2006 on the State Medical Rescue (Journal of Laws of 2013, item 757).

22 Cf. Par. 1 of the Regulation of the Minister of Health of April 10, 2012 on the procedure of a medical entity performing medical activities such as inpatient and round-the-clock health services with a patient's corpse in the event of the patient's death

issuing a declaration of death at the request of authorized persons is particularly important in a situation where the stillbirth of a child does not occur in a hospital ward, but at the patient's home. Based on the analysis of regulations, it should be concluded that the declaration of death for a stillborn child, depending on the circumstances of its miscarriage, may be drawn up by: a primary care physician (GP), a doctor providing medical services to the mother within 30 days before the miscarriage, a hospital ward doctor, as well as a medical rescue team doctor.

Funeral organized by the local government

The group of people entitled to organize the funeral of a stillborn child, as in the case of every deceased person, is strictly defined in Article 10 of the Act on Cemeteries and Burial of the Deceased. The eligible family members include immediate family members (parents, grandparents) and extended family members (uncles and cousins). Apart from the immediate family, the right to bury the remains of a stillborn child is also granted to any person who voluntarily undertakes to organize the funeral. The person may also be reimbursed for burial expenses. Corpse that has not been buried by authorized entities may, by the decision of the governor, be transferred to medical universities and be used for research and teaching purposes²³.

If the family of the deceased does not collect the corpse and the governor does not decide to transfer the body to the medical university, the funeral is transferred to the local government²⁴. The actual organizer of the funeral is then the Municipal Social Welfare Center, which launches the procedure after receiving an order from the hospital's pathology department. The funeral service is provided by a funeral home selected in an annual public tender. The burial costs are entirely covered by the local government. When performing the statutory delegation, each local government determines, by resolution, the conditions of a funeral at the local government's expense²⁵. Principally, in order to regulate the funerals of stillborn children left behind by families in the hospital, the local government either adopts a separate resolution or amends the existing regulations on the burial of adults. Some local governments resign from both adopting new resolutions and amending previously promulgated regulations, interpreting the already implemented regulations as actually covering stillborn children. The term *deceased* includes stillborn children. This solution was adopted in the Municipality of Krakow.

The currently dominant method of organizing burials of stillborn children by municipalities raises a number of serious doubts. The regulations do not set a definite date for burying the body. They only specify the time when the body of the deceased must be removed from the apartment and set a date by which the

(Journal of Laws of 2012, item 420).

23 Cf. Ibid, Art. 10.

24 Cf. Ibid, Art. 10 (3)

25 Resolution No. XXXVII/637/16 of the Krakow City Council of February 17, 2016 on the manner of arranging a funeral at the expense of the Municipality of Krakow

body cannot be buried. Thus, the body cannot be buried earlier than 24 hours after death; however, it should be removed from the apartment no later than 72 hours after the death of the deceased. The legislator reserved the time of burial only in the case of people who died of infectious diseases. The funeral should then be held within 24 hours of death²⁶. Therefore, it is impossible to define the date by which parents may change their decision on withdrawal from the individual funeral of the child before his or her body or remains are buried by the local government. In fact, this time is determined by the freely agreed schedule of cooperation between the hospital pathomorphology department and the Municipal Social Welfare Center.

In practice, stillborn children are buried by municipalities as part of collective funerals. The Resolution of the City Council of Krakow provides for, as part of the funeral ceremony: *transport of the body from the place of death to the place of its storage; cold storage of the body until the day of the funeral; determining the faith of the deceased and the rite in which to perform the burial, clothing the body, placing the body in a coffin and transporting the coffin with the body of the deceased from the place of storage to the cemetery; transport of the coffin with the body of the deceased in the cemetery along with the service of mourners to the burial place designated by the cemetery administrator*²⁷. Therefore, these regulations explicitly provide for only one deceased to be placed in a coffin. The resolution does not provide legal grounds for placing more than one corpse in a single coffin. The Resolution of the Minister of Health of December 7, 2001 on handling of corpses and human remains categorically states that in a coffin intended for the corpse of an adult there is only one corpse of an adult or the corpse of a mother with a newborn child or **the corpses of two children up to the age of 6**²⁸. The guidelines of this Resolution allow for the possibility of placing the remains of a maximum of two children under the age of 6 in one coffin. Thus, the practice of placing more bodies in one coffin should be considered an abuse. Often, in the case of mass burial of stillborn children, this number exceeds 200 corpses or remains placed in a single coffin intended for an adult. Similarly, it is unacceptable to place in one urn the ashes obtained from the incineration of the bodies of several deceased, which is an equally common practice applied in the case of mass burials of children who died before birth. The mere fact of burying many stillborn babies in one funeral is not a problem. Doubts, however, are raised by the fact that the corpses or remains of more than two children are placed in one coffin.

Organizing a family funeral

Parents deciding to organize a family funeral for a clinically miscarried child may use two options of its organization (Table 1).

26 Cf. Art. 9 of the Act of January 31, 1959 on Cemeteries and Burial of the Deceased (Journal of Laws of 1959 No. 11, item 62).

27 Par. 4 sec. Resolution No. XXXVII/637/16 of the Krakow City Council of February 17, 2016 on the manner of arranging a funeral at the expense of the Municipality of Krakow.

28 Par. 6 sec. 1 of the Regulation of the Minister of Health of December 7, 2001 on handling of corpses and remains (Journal of Laws of 2011, No. 75, item 405).

Table 1 Procedure for organizing a funeral of a stillborn child²⁹

FUNERAL OF A STILLBORN CHILD	
In the documentation necessary for the funeral and civil status records, spontaneous miscarriage is treated as a stillbirth	
When the child's gender is known or determined in a genetic test (the test is not reimbursed)	When the child's gender is unknown and the parents refrain from determining it in a genetic test
Persons authorized to organize the funeral: immediate family: ascendant relatives, collateral relatives any person who voluntarily undertakes to do so	Persons authorized to organize the funeral: immediate family: ascendant relatives, collateral relatives any person who voluntarily undertakes to do so
<u>Registration of stillbirth</u> in the Registry Office is obligatory . <u>Stillbirth of a child outside Poland</u> If the loss of the child occurred outside Poland, the stillbirth registration is possible through the consulate at the Warsaw-Sródmieście Registry Office.	<u>Registration of stillbirth</u> in the Registry Office is not possible.
<u>Parents' social rights:</u> funeral allowance maternity allowance maternity leave (56 days) special leave due to the birth of a child (two days) - for both parents unless the mother is on maternity leave special leave due to the death and funeral of the child (two days) - for both parents unless the mother is on maternity leave	Parents' social rights : parents do not receive any social assistance the funeral costs are covered by the parents themselves
Documents required: declaration of death declaration of stillbirth birth certificate of a child with a note of stillbirth The stillbirth certificate and the declaration of death are issued ex officio by the hospital.	<u>Documents required :</u> declaration of death for burial purposes in the section intended for the administration of the cemetery Parents are required to submit an application for the declaration of death .
<u>Doctors entitled to issue the declaration of death and the declaration of stillbirth:</u> a hospital ward doctor a primary care doctor a doctor who provided medical services to a pregnant woman within the last 30 days	<u>Doctors entitled to issue the declaration of death:</u> a hospital ward doctor a primary care doctor a doctor who provided medical services to a pregnant woman within the last 30 days

²⁹ P. Guzdek, Rozpoznaj swoje dziecko we mnie... Rzecz o poronieniu samoistnym dziecka i jego pogrzebie, Wydawnictwo Scriptum, Kraków 2017, pp. 474-476.

<p>Stages of funeral organisation :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Hospital: <ul style="list-style-type: none"> • obtaining a stillbirth declaration • obtaining the declaration of death in three parts for the registration of the death, for public statistics and for cemetery administration • the stillbirth declarations should be submitted to the Registry Office within one day of its issuance 2. Registry Office: <ul style="list-style-type: none"> • submission of a written report of the child's birth in the form of a protocol within three days of the stillbirth declaration being drawn up • drawing up the child's birth certificate with the endorsement («a stillborn child») on the basis of the report and the stillbirth declaration • obtaining confirmation of the registration of the stillbirth on the declaration of death in the part intended for the cemetery administration (not required) 3. Selection of a funeral home. 4. Collection of the child's body from the hospital mortuary by a funeral home 5. Cemetery administration: <ul style="list-style-type: none"> • presenting the child's birth certificate and the declaration of death - the part intended for the cemetery administration • setting the date of the funeral and the place of burial 6. Parish church and cemetery chapel office: <ul style="list-style-type: none"> • presentation of the child's birth certificate • setting the date and form of the funeral 7. Preparing the child's body for the funeral 8. Funeral liturgy 9. Submitting applications to the Social Insurance Institution (ZUS) for the payment of funeral allowance and maternity allowance 10. Submission of an application for maternity leave at the mother's workplace 	<p>Stages of funeral organisation :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Hospital: <ul style="list-style-type: none"> • submitting an application for the declaration of death in the part intended for the cemetery administration • issuing sick leave for the mother who miscarried • obtaining the declaration of death • a stillbirth declaration is not drawn up 2. Selection of a funeral home 3. Collection of the child's body from the hospital mortuary by a funeral home 4. Parish church office or cemetery: <ul style="list-style-type: none"> • presenting the child's declaration of death • setting the date and form of the funeral 5. Cemetery administration: <ul style="list-style-type: none"> • presenting the child's declaration of death • setting the date of the funeral and the place of burial 6. Preparing the child's body for the funeral. 7. Funeral liturgy
--	---

Source: P. Guzdek, *Rozpoznaj swoje dziecko we mnie... Rzecz o poronieniu samoistnym dziecka i jego pogrzebie*, Kraków 2017, pp. 474-476.

The first option of the funeral concerns a situation when the child died in the week of pregnancy, which enabled its gender to be determined based on the examination of the body. This option also covers cases of reproductive losses in the early stages of pregnancy, if parents identified the child's gender on the basis of genetic testing. Neither the parents nor the hospital are obliged to perform this test. The costs of its performance are not reimbursed by the National Health Fund. Therefore, the family is obliged to cover them on their own, although they may receive compensation as part of funeral allowance. Parents may ask the medical staff to properly secure samples for testing, mainly in saline or on a paraffin plate. Some spouses are concerned that the child's remains are subject to examination, and they will not be able to bury them after the procedure is completed. This is a false conviction. For gender identification, pregnancy tissues (mostly chorionic

villus elements) not fetal tissues are employed. The family of the deceased is also responsible for providing the material for research. Some genetic laboratories, taking into account emotional situation of the orphaned, send their couriers to the client's home to collect samples from the parents and the test order. The test period usually does not exceed 14 days. Its cost ranges from PLN 200 to PLN 500. The obtained result and the collected material are returned to the parents via courier. By ordering the identification of the child's gender, parents may additionally decide to verify the causes of the miscarriage in terms of possible chromosome aberrations.

After confirming the child's gender, an authorized physician issues a declaration of death indispensable for the burial and a stillbirth declaration required for the preparation of civil status records. The stillbirth declaration should be submitted to the Registry Office within one day of its issuance by a doctor³⁰. Currently, the declaration of death and the stillbirth declaration are traditional (paper) documents. After providing medical facilities with the necessary electronic system and linking them with registry offices, these documents will be prepared in electronic form and in this way they will be forwarded to the offices. Parents report a stillbirth to the local registry office within three days of the physician issuing a stillbirth declaration³¹. For stillborn children, the law does not provide for a death certificate, but for a child's birth certificate with a note on the stillbirth³². The child's birth certificate is drawn up on the basis of the stillbirth declaration and the child's birth report³³. It is not currently required for the official to record the stillbirth on the declaration of death.

Parents who have a child's birth certificate may obtain social assistance from the state, including maternity allowance³⁴, eight weeks' maternity leave³⁵ and a funeral allowance³⁶. If the mother is not on maternity leave, she is also entitled to a two-day special leave due to the birth of a child and a two-day special leave due to the child's death and funeral³⁷. The father may also take advantage of the special leave.

The second option of the burial arrangement concerns children lost in the early stages of pregnancy, whose parents refrain from performing gender

30 Cf. Art. 54 (3) of the Act of November 28, 2014. Law on Civil Status Records (Journal of Laws of 2014, item 1741)

31 Cf. Ibid, Art. 55 (1)

32 Cf. Ibid, Art. 52 (2); M. Lewicka, M. Sulima, M. Pyć, B. Stawarz, *Charakterystyka poronień i prawa przysługujące kobiecie po stracie ciąży*, "Annales Academiae Medicae Stetinensis", 2013, nr 59, z. 1, p. 127.

33 Cf. Ibid, Art. 53 (1) of the Act of November 28, 2014. Law on Civil Status Records (Journal of Laws of 2014, item 1741)

34 Cf. Art. 29-31 of the Act of June 25, 1999 on Financial Benefits from Social Insurance in Case of Sickness and Maternity (Journal of Laws of 1999, No. 60, item 636)

35 Cf. Art. 29-31 of the Act of June 25, 1999 on Financial Benefits from Social Insurance in Case of Sickness and Maternity (Journal of Laws of 1999, No. 60, item 636).

36 Cf. Art. 29-31 of the Act of June 25, 1999 on Financial Benefits from Social Insurance in Case of Sickness and Maternity (Journal of Laws of 1999, No. 60, item 636).

37 Cf. Par. 15 sec. 1 Regulation of the Minister of Labor and Social Policy of May 15, 1996 on the method of justifying absenteeism and granting leave to employees (Journal of Laws of 1996, No. 60, item 281).

identification genetic tests. In this case, the parents will only have the declaration of death intended for the administration of the cemetery. In the form of this part of the declaration, the doctor fills in the fields requiring only the date and place of birth of the deceased person and the names and surnames of the child's parents. If the gender is not known, it will not be possible to register a stillbirth and, as a result, to draw up a birth certificate of the child by the Registry Office. Likewise, no annotation will be made on the declaration of death about its registration. In this variant of the funeral, the parents may bury the child by presenting the cemetery administration with the required part of the declaration of death correctly completed and signed by a doctor. Without having a child's birth certificate, they are deprived of all social assistance to which the document entitles them that is maternity/paternity leave, maternity allowance and funeral allowance. Parents will also not be able to take advantage of the special leave due to the birth, death and funeral of the child. The family must cover the burial costs on their own. The reasons why parents opt for not identifying their child's gender are numerous. Financial situation may determine the decision to withdraw from the examination. The cost of its performance may exceed the family budget. The location of the nearest genetic laboratory is also vital. For parents, the time of the examination also often turns out to be difficult to accept. In the case of early pregnancies, it is sometimes not possible for medical staff in the maternity ward to simply separate the gestational tissues (chorion) from the fetal tissues. Parents do not want to transfer the material containing the remains of the child to the genetic laboratory, preferring to opt out from the test and bear all the related consequences. Undoubtedly, in the current state of legal regulations, a large group of parents of stillborn children in the early stages of prenatal development, whose various circumstances force them to give up genetic gender identification, experience legal, social and financial discrimination against families with a child birth certificate for whom the state provides full social assistance.

Numerous complaints lodged by parents deprived of social assistance in the aforementioned situations prompted the Ombudsman to intervene in the Senate Committee on Human Rights, Rule of Law and Petitions and the Ministry of Labor and Social Policy. The result of this was a legislative initiative by the Senate, which provided for the submission to the Sejm a bill providing parents with a funeral allowance paid on the basis of a declaration of death without the requirement to obtain registration of a child's stillbirth and the issuance of a birth certificate by the Registry Office. Despite the fact that the Senate's bill guaranteeing parents' funeral reimbursement was submitted to the Sejm in 2017, it was not considered by this chamber until the end of the parliamentary term. Although the proposed regulations would significantly improve the financial situation of families of stillborn children, after their possible introduction, mothers will still not be entitled to maternity leave and maternity allowance, and genetic tests identifying the child's gender will still remain unreimbursed by the National Health Fund³⁸.

38 Cf. Pismo VII.534.18.2015.MO Rzecznika Praw Obywatelskich, Adama Bodnara, z dnia 1 czerwca

Conclusion

It must be honestly admitted that, in the vast majority of procreative losses, parents do not organize a family funeral for stillborn children. One of the important reasons for this is that the hospital's medical staff does not inform families about the possibility of organizing a funeral for the child at any stage of pregnancy, if only the clinical situation allows it. This is especially applies to miscarried children in the early stages of prenatal development. Sometimes the right to burial is restricted by the hospital only to cases in which the gender of the child was confirmed in the ward or the parents decided to conduct genetic testing. In order to overcome frequent and numerous abuses in this regard, the Ministry of Health formulated the principles of patient care in the event of obstetric failures, in which it was stated that *the patient is provided with comprehensive information on the applicable legal status resulting from the provisions on civil status records, social security and labor law concerning the circumstances*³⁹. Ministerial standards apply to all health care facilities in Poland. In practice, however, they often turn out to be ineffective. Recommendations issued by governors on the treatment of patients in the event of an unfavorable termination of pregnancy, intended for medical staff of maternity wards from the area of a given province, are more applicable. The promulgation of these recommendations is connected with the preparation of information materials on due rights for mothers staying in maternal wards. The scope of application of the recommendations by medical staff is subject to periodic evaluation. Its results are submitted to health departments of province offices. So far, the implementation of this type of recommendation has been conducted by the governors of four provinces: Mazovia (2015), Lubelskie (2017), Kujawsko-Pomorskie (2017) and Opolskie (2019)⁴⁰.

REFERENCE:

1. Guzdek P., *Eklezjalny wymiar pogrzebu dziecka zmarłego bez chrztu w okresie prenatalnym. Perspektywa rzymsko-katolicka*, „Soter”, 2020, nr 73 (101).
2. Guzdek P., *Pastoralne aspekty rodzinnego pogrzebu dziecka zmarłego na skutek poronienia klinicznego*, in: *Rodzina w społeczeństwie*, red. J. Stala, Wydawnictwo Naukowe UPJPII, Kraków 2019.
3. Guzdek P., *Rozpoznaj swoje dziecko we mnie... Rzecz o poronieniu samoistnym dziecka i jego pogrzebie*, Wydawnictwo Scriptum, Kraków 2017.
4. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997.]
5. Lewicka M., Sulima M., Pyć M., Stawarz B., *Charakterystyka poronień i prawa przysługujące kobiecie po stracie ciąży*, „Annales Academiae Medicae Stetinensis”, 2013, nr 59, z.

2016 roku do Michała Seweryńskiego, Przewodniczącego Senackiej Komisji Praw Człowieka, Praworządności i Petycji; P. Guzdek, *Pastoralne aspekty rodzinnego pogrzebu dziecka zmarłego na skutek poronienia klinicznego*, in: *Rodzina w społeczeństwie*, red. J. Stala, Wydawnictwo Naukowe UPJPII, Kraków 2019, pp. 31-32.

39 Par. 3 sec. 8 rozdział VII Standardów postępowania medycznego przy udzielaniu świadczeń zdrowotnych w dziedzinie położnictwa i ginekologii, z zakresu okoloporodowej opieki położniczo-ginekologicznej, sprawowanej nad pacjentką w okresie ciąży, porodu, połogu, w przypadkach występowania określonych powikłań oraz opieki nad pacjentką w sytuacji niepowodzeń położniczych Załącznik do Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 9 listopada 2015 r. (Dz.U. poz. 2007).

40 Cf. Niekorzystne zakończenie ciąży – rekomendacje postępowania z dziećmi i rodzicami w niepowodzeniu położniczym dla personelu medycznego oddziałów położniczo-ginekologicznych województwa kujawsko-pomorskiego, Bydgoszcz 2017.

1, p. 127.

6. *Niekorzystne zakończenie ciąży– rekomendacje postępowania z dziećmi i rodzicami w niepowodzeniu położniczym dla personelu medycznego oddziałów położniczo-ginekologicznych województwa kujawsko-pomorskiego, Bydgoszcz 2017.*

7. Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Zdrowia - z upoważnienia ministra - na interpelację nr 3346 posła Krzysztofa Brejzy w sprawie formalności niezbędnych do zarejestrowania dziecka martwo urodzonego, 25.04.2012.

8. Pismo VII.534.18.2015.MO Rzecznika Praw Obywatelskich, Adama Bodnara, z dnia 1 czerwca 2016 roku do Michała Seweryńskiego, Przewodniczącego Senackiej Komisji Praw Człowieka, Praworządności i Petycji.

9. Rozdział VII Standardów postępowania medycznego przy udzielaniu świadczeń zdrowotnych w dziedzinie położnictwa i ginekologii, z zakresu okołoporodowej opieki położniczo-ginekologicznej, sprawowanej nad pacjentką w okresie ciąży, porodu, połogu, w przypadkach występowania określonych powikłań oraz opieki nad pacjentką w sytuacji niepowodzeń położniczych Załącznik do Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 9 listopada 2015 r. (Dz.U. poz. 2007).

10. Rozporządzenie ministra pracy i polityki socjalnej z dnia 15 maja 1996 r. w sprawie sposobu usprawiedliwiania nieobecności w pracy oraz udzielenia pracownikowi zwolnień od pracy (Dz.U. 1996 nr 60 poz. 281).[Regulation of the Minister of Labor and Social Policy of May 15, 1996 on the method of justifying absenteeism and granting leave to employees (Journal of Laws of 1996, No. 60, item 281).]

11. Rozporządzenie ministra pracy i polityki społecznej z dnia 29 grudnia 2015 r. w sprawie wniosków dotyczących uprawnień pracowników związanych z rodzicielstwem oraz dokumentów dołączonych do takich wniosków (Dz.U. 2015 poz. 2243).[Regulation of the Minister of Labor and Social Policy of 29 December 2015 on applications regarding employees' rights related to parentage and documents attached to such applications (Journal of Laws of 2015, item 2243)]

12. Rozporządzenie Ministra zdrowia i opieki społecznej z dnia 3 sierpnia 1961 r. w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny (Dz.U. 1961 nr 39 poz. 202).[Regulation of the Minister of Health and Social Welfare of August 3, 1961 on the declaration of death and its cause (Journal of Laws of 1961 No. 39, item 202)]

13. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 21 grudnia 2006 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi (Dz.U. z 2007 r., nr 1, poz. 10).[Regulation of the Minister of Health of December 21, 2006 amending the regulation on handling of human corpses and remains (Journal of Laws of 2007, No. 1, item 10)]

14. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 21 grudnia 2006 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie karty zgonu oraz sposobu jej wypełniania (Dz.U. z 2007 r., nr 1, poz. 9). [Regulation of the Minister of Health of December 21, 2006 amending the regulation on the declaration of death and the method of filling it in (Journal of Laws of 2007, No. 1, item 9)]

15. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 10 kwietnia 2012 r. w sprawie sposobu postępowania podmiotu leczniczego wykonującego działalność leczniczą w rodzaju stacjonarne i całonocne świadczenia zdrowotne ze zwłokami pacjenta w przypadku śmierci pacjenta (Dz.U. 2012 poz. 420).[Regulation of the Minister of Health of April 10, 2012 on the procedure of a medical entity such as inpatient and round-the-clock healthcare services performing medical activities to a patient's corpse in the event of the patient's death (Journal of Laws of 2012, item 420)]

16. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 27 września 1962 roku w sprawie treści i sposobu wypełniania kart zgonu (M.P. 1962 nr 77 poz. 357).[Regulation of the Minister of Health of September 27, 1962 on the content and method of completing the declaration of death (Polish Monitor 1962 No. 77 item 357)]

17. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 7 grudnia 2001 r. w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi (Dz.U. 2001 nr 153 poz. 1783). [Regulation of the Minister of Health of December 7, 2001 on handling of human corpses and remains (Journal of Laws of 2001, No. 153, item 1783)]

18. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 7 grudnia 2001 r. w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami (Dz.U. 2011 nr 75 poz. 405).[Regulation of the Minister of Health of December 7, 2001 on handling of human corpses and remains (Journal of Laws of 2011, No. 75,

item 405)]

19. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 7 grudnia 2001 r. w sprawie wzoru karty zgonu oraz sposobu jej wypełniania (Dz.U. 2001 nr 153 poz. 1782). [Regulation of the Minister of Health of December 7, 2001 on the template of the declaration of death and its completion (Journal of Laws of 2001, No. 153, item 1782)]

20. Rozporządzenie Ministrów gospodarki terenowej i ochrony środowiska oraz zdrowia i opieki społecznej z dnia 20 października 1972 roku w sprawie urządzania cmentarzy, prowadzenia ksiąg cmentarnych i chowania zmarłych. [Regulation of the Minister of Land Economy, Environmental Protection and the Minister of Health and Social Welfare of October 20, 1972 on the arrangement of cemeteries, keeping cemetery registers and burying the deceased]

21. Uchwała nr XXXVII/637/16 Rady Miasta Krakowa z dnia 17 lutego 2016 r. w sprawie sposobu sprawienia pogrzebu na koszt Gminy Miejskiej Kraków. [Resolution No. XXXVII/637/16 of the Krakow City Council of February 17, 2016 on the manner of arranging a funeral at the expense of the Municipality of Krakow]

22. Uchwała nr XXXVII/637/16 Rady Miasta Krakowa z dnia 17 lutego 2016 r. w sprawie sposobu sprawienia pogrzebu na koszt Gminy Miejskiej Kraków. [Resolution No. XXXVII/637/16 of the Krakow City Council of February 17, 2016 on the manner of arranging a funeral at the expense of the Municipality of Krakow]

23. Ustawa dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz. U. 1998 Nr 162 poz. 1118). [Act of December 17, 1998 on pensions and disability pensions from the Social Insurance Fund (Journal of Laws of 1998 No. 162 item 1118)].

24. Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa (Dz.U. 1999 Nr 60 poz. 636). [Act of June 25, 1999 on Financial Benefits from Social Welfare in the Event of Sickness And Maternity (Journal of Laws of 1999, No. 60, item 636)]

25. Ustawa z dnia 26 maja 2011 r. o zmianie ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz.U. 2011 nr 144 poz. 853). [Act of May 26, 2011 amending the Act on Cemeteries and Burial of the Deceased (Journal of Laws of 2011, No. 144, item 853)]

26. Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. 2014 poz. 1741). [Act of November 28, 2014 Law on civil status records (Journal of Laws of 2014, item 1741)]

27. Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. 2014 poz. 1741). [Act of November 28, 2014 Law on civil status records (Journal of Laws of 2014, item 1741)]

28. Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz.U. 1959 nr 11 poz. 62). [Act of January 31, 1959 on Cemeteries and Burial of the Deceased (Journal of Laws of 1959 No. 11, item 62)]

29. Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz.U. 1959 nr 11 poz. 62). [Act of January 31, 1959 on Cemeteries and Burial of the Deceased (Journal of Laws of 1959 No. 11, item 62)]

30. Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i dentysty (Dz.U. 1997 nr 28 poz. 152). [Act of December 5, 1996 on the professions of doctor and dentist (Journal of Laws of 1997, No. 28, item 152)]

31. Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (Dz. U. z 2013 r. poz. 757). [Act of September 8, 2006 on the State Medical Rescue Services (Journal of Laws of 2013, item 757)]

32. Załącznik do Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 9 listopada 2015 r. (poz. 2069) [Annex to the Regulation of the Minister of Health of November 9, 2015 (item 2069)]; M. Lewicka, M. Sulima, M. Pyć, B. Stawarz, *Charakterystyka poronień i prawa przysługujące kobiecie po stracie ciąży*, „Annales Academiae Medicae Stetinensis”, 2013, nr 59, z. 1, p. 127.

33. Żelichowski M. *Pochowanie dzieci martwo urodzonych – aspekt prawny*, „Życie i Płodność”, 2010, nr 1.

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

*Даниско Оксана Володимирівна,
к.п.н., викладач кафедри теорії й методики фізичного виховання,
адаптивної та масової фізичної культури Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г.Короленка,
oksana.danisko76@gmail.com*

Вступ. В добу глобалізаційних трансформацій актуалізується проблема інформатизації вищої школи як умова соціально-економічного розвитку держави. Використання передових інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному та науковому процесі, а також у сфері управління закладом вищої освіти уможлиблює вирішення цілого комплексу завдань: забезпечення рівності суб'єктів освітнього процесу за рахунок доступу до відкритих електронних ресурсів; індивідуалізація процесу навчання; підтримка традиційного та організація дистанційного/комбінованого навчання; автоматизація освітнього контенту та документообігу, систем управління персоналом; підвищення якості освіти в цілому. Отже, рівень інформатизації ЗВО є провідним чинником конкурентоздатності на ринку освітніх послуг, оскільки дозволяє повною мірою і в короткі терміни реагувати на виклики технічного прогресу й адаптувати традиційну систему навчання до використання інноваційних моделей, форм та методів навчання, створюючи умови для досягнення високого рівня інтелектуального розвитку та професійної майстерності кожного випускника.

Одним нововведень провідних закладів освіти України є використання змішаного навчання, концепція якого передбачає поєднання традиційних освітніх практик з інформаційними освітніми технологіями та динамічними цифровими інструментами.

Водночас наразі в науково-педагогічній літературі питання інструментарію змішаного навчання є недостатньо висвітленими. Так, численні дослідження виявили знаний інтерес до змішаного навчання, проте значна їх кількість обмежуються визначенням, описом моделей, а також перевагам викладання у змішаному форматі. Таким чином, розуміння і переосмислення організаційних форм освітнього процесу у змішаних середовищах точки зору викладача наразі потребує уточнення.

Мета роботи полягає в узагальненні форм організації освітнього процесу в умовах змішаного навчання.

Результати і обговорення. Початкове використання словосполучення «змішане навчання» часто пов'язувалося з поєднанням традиційних занять в аудиторії з електронним навчанням, насамперед, асинхронним (як правило, в позааудиторній діяльності). Однак упродовж останнього десятиліття термін «змішане навчання» використовується на позначення

широкого арсеналу стратегій навчання, зумовлених комбінуванням різних форм навчання.

У дидактиці форми організації навчального процесу характеризуються як способи взаємодії педагога зі студентами при вирішенні освітніх завдань. Для того, щоб зрозуміти, які ж компоненти комбінуються у змішаному (або гібридному) навчанні, ми використаємо класифікацію сучасних форм організації навчання, запропонованих О. Ребріним зі співавторами [2, с. 70]:

1) аудиторне, що передбачає безпосередній контакт викладача й студента;

2) позааудиторне (кейс-навчання), орієнтоване на самостійну роботу студентів та забезпечене набором дидактичних засобів (підручники, навчально-методичні посібники на різних видах носіїв);

3) мережеве (e-learning), що організовується за допомогою інструментального середовища як в аудиторії, так і за її межами.

Отже, коли ми говоримо про змішане навчання, то в широкому змісті розуміємо певну модель організації освітнього процесу, побудовану на основі інтеграції і взаємодоповненні технологій традиційного (аудиторного й позааудиторного) та електронного навчання, що передбачає заміщення частини традиційних навчальних активностей різними видами навчальної взаємодії в електронному середовищі.

У більш вузькому розумінні змішане навчання потрактовується як формальна освітня програма, що передбачає як особисту очну взаємодію в аудиторії, так й індивідуальне навчання студентів за допомогою програмного забезпечення та під керівництвом викладача [4]. Цифрові елементи навчання як правило, доступні для самостійного опрацювання кожним студентом і зазвичай можуть опрацьовуватися в будь-який час і в будь-якому місці (тобто не лише в аудиторії). Важливо наголосити, що така робота може займати до 80% часу, відведеного на освоєння дисципліни, а за рахунок системного заміщення взаємодією в електронному середовищі відбувається скорочення аудиторних занять.

Отже, під терміном «змішане», «комбіноване» або «гібридне» навчання ми розуміємо модель навчання, що інтегрує діяльність, яка відбувається в традиційних місцях (університетській аудиторії, лабораторії тощо) з синхронними й асинхронними навчальними заходами, що використовуються віддалено в інструментальному середовищі.

Підхід до змішування забезпечує збагачення освітнього середовища та розширення його меж. для навчання. Аналіз наукової літератури показав [1; 3] що змішане навчання у вищій школі може бути організоване у таких формах (Таблиця 1):

Форми організації змішаного навчання

Традиційні форми організації освітнього процесу	Електронні форми організації освітнього процесу
лекції	відеоконференції, онлайн лекції, вебінари, електронні підручники та документи, веб-сайти, веб-сторінки
практичні / семінарські заняття	веб-заняття на основі відео- або чат- зв'язку, що поєднують групову й індивідуальну роботу, обговорення, ділові ігри, навчальне відео, коментування, взаємооцінювання в режимі реального часу
лабораторні роботи	проектна діяльність, проблемне навчання у віртуальних аудиторіях з використанням комп'ютерних 3D тренажерів та симуляторів, мультимедійні комп'ютерні програми, віртуальні екскурсії в режимі відеоконференції або чат-заняття
консультації	відеозустрічі, вебінари, обговорення в чаті (аудіо- або текстові повідомлення), телеконференції
контроль (проміжний та підсумковий)	онлайн-тестування, опитування в реальному часі з використанням засобів відеозв'язку, форуми, інтерактивні завдання з миттєвим зворотнім зв'язком

Як видно з Таблиці 1, змішане навчання є поєднанням традиційного навчання, синхронних онлайн-конференцій або тренувань, асинхронного самостійного навчання під керівництвом викладача. Таким чином, змішані курси можуть включати декілька організаційних форм навчання, адже таке навчання не одномоментна дія, а безперервний процес.

Висновки. Виникнення інформаційних технологій та їх проникнення в освітній процес додало викладацькій та навчальній діяльності динамізму. Як показало дослідження, змішане навчання поєднує в собі кілька традиційних та інноваційних форм і засобів організації освітнього процесу, що доповнюють один одного та сприяють засвоєнню студентом освітньої програми. Таке мультивекторне комбінування має багато переваг та розширює межі освітнього інформаційного середовища. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні переваг змішаного навчання.

Література:

1. Велєдінська С. Б. Смешанное обучение: секреты эффективности [Электронный ресурс] / С. Б. Велєдінська, М. Ю. Дорофєва // Высшее образование сегодня. – 2014. – № 8. – С. 8–13. – Режим доступу: <http://elibrary.ru/item.asp?id=22015247>
2. Ребрин О. И. «Смешанное обучение» как инновационная образовательная технология / О. И. Ребрин, И. И. Шоліна, А. М. Сыков // Высшее образование в России. – 2005. – № 8. – 68–72.
3. Singh H. Building Effective Blended Learning Program / H. Singh // Educational Technology. – 2003. – 43(6). – pp. 51–54.
4. Classifying K–12 Blended Learning / By Heather Staker and Michael B. Horn. –Retrieved from: <https://www.christenseninstitute.org/wp-content/uploads/2013/04/Classifying-K-12-blended-learning.pdf>

ПРОБЛЕМИ СВІТУ І ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ ПЕРІОДУ ВІДРОДЖЕННЯ

Демченко Катерина Андріївна

*студентка Коледжу МНУ ім. В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв
katedemchenko1807@gmail.com*

Науковий керівник: к. політ. н. О.О. Царенко

Соціальна цінність людини може бути осягнута в процесі дослідження взаємовідносин її з суспільством та державою, актуальність якого визначається місцем і роллю особистості в житті суспільства, характеристикою її прав, свобод і обов'язків. В українській філософії проблема світу і людини, взаємовідносин її з суспільством та державою здавна займала одне з провідних місць. У XV-на поч. XVIст. – період Відродження - спостерігається поширення гуманістичних ідей. Гуманізм українського Відродження мав антропоцентричний характер. Людина уявлялася як істота, що займає серединне положення між цариною духа і матерії та водночас належить до обох царин. Гуманізм відроджував земне, природне, тілесне начало [1, с. 9-10].

Фундаторами гуманістичної культури в Україні виступили Юрій Дрогобич, Павло Русин, Лукаш з Нового Міста, Станіслав Оріховський-Роксолян [2, с. 97]. Пропагуючи античні пам'ятки філософії і літератури, ці гуманісти дійшли висновку, що людина, як частина природи, має право на задоволення своїх земних потреб, гармонійний розвиток душі і тіла, дотримання законів природи, пізнання яких повинно стати основою людської діяльності, пов'язували історичний прогрес з розвитком освіти і науки, використанням їхніх досягнень на практиці. Проблему свободи особи, справедливого суспільного ладу вирішували, спираючись на принципи природного права [3, с. 83].

Для гуманізму цього часу характерним є трактування людини не лише як природної частки космосу, а й як «вінця» природи, її господаря. Як найвища цінність людина вважалася творцем себе самої через причетність до божества. Ставилася також проблема співвідношення Бога та людини, наближення Бога до людини (боговтілення), ототожнення Бога та людини (пантеїзм), а також обоження людини (Павло Русин) [4, с. 69-73]. Вважалося, що людина є найдосконалішим витвором природи, найвищою самодостатньою цінністю. Людину розуміли як мікрокосм, маючи на увазі аналогію з макрокосмом. Так, К. Транквіліон-Ставровецький вважав, що мікрокосм, або внутрішній світ людини, повторює в собі всі особливості макрокосму [5, с. 79].

С. Оріховський вважав, що кожна людина має самодостатню цінність, від неї самої залежить, чи стане вона гідною високого призначення, чи перетвориться на огидну та нікчемну тварину. Ідеал - сильна, яскрава

особистість, сповнена почуття власної гідності, яка є господарем, активним творцем власного життя, яка вмє насолоджуватися земним життям, красою землі та уникає аскези, яка здатна на шляхетні героїчні вчинки. Головним принципом життя громадян повинен стати принцип спільного блага, основними ідеями якого є патріотизм, суспільна активність, підпорядкування особистого інтереса спільному. Орхівський виступав проти соціальної несправедливості, адже всі громадяни повинні бути рівними перед законом [4, с. 83-86].

Нові світоглядні орієнтири щодо розуміння світу, сутності, змісту і призначення людського буття сформували українські полемісти. У центрі уваги Івана Вишенського - людина «духовна», бо лише через дух можливе безпосереднє спілкування людини з Богом. Завдяки самопізнанню людина стає спроможною подолати свою земну форму й увійти у внутрішній духовний контакт із вищим буттям. Захищаючи ідею звільнення людини від земного зла, мислитель відстоював її гідність, начала добра, справедливості, радості, братерства. Завдання філософії полеміст вбачав у тім, щоб навчити людину праведного життя, підняти її на боротьбу зі злом і неправдою за добро і щастя, справедливості і істину, формувати духовну стійкість і моральну досконалість, відвернути людину від деградації і морального падіння. Усього цього людина повинна домагатися «самою своєю суттю в реальному житті», відносінах з іншими людьми [6, с. 244-253].

Л. Зизаній стверджував, що людині властива свобода волі, здатність вибирати між добром і злом, нести відповідальність за свої вчинки. Будучи «самовладною», людина є творцем своєї власної долі, а від її розуму залежить той шлях, що вона обирає в житті [1, с. 319-320].

Проблема людини, возвеличення в ній моральних, розумових і духовних начал — центральна тема творчості І. Копинського. З точки зору полеміста, уся природа створена Богом для людини. Тільки пізнаючи саму себе людина починає розуміти, що вона є одночасно тілесною і духовною істотою, внутрішньою і зовнішньою. Він закликав до відмови від світу розкоші в ім'я рівності і волі людини, її вищої духовності [6, с. 238-239].

К. Ставровецький, дотримуючись неоплатонівської орієнтації, розглядав людину у єдності душі і тіла; її і потрібно приймати такою, яка вона є, ствержуючи в ній світлі, радісні, моральні і благочестиві начала, що і роблять людину людиною [6, с. 241-242]. К. Сакович розглядав людину як мікрокосм, що відповідає макрокосму, він вважав, що тіло людини складається з тих же стихій чи елементів, з яких складається все суще [6, с. 245-247].

Велику роль у діяльності полемістів відіграв Острозький культурно-освітній центр, заснований у м. Острозі в 1576 р. князем К. Острозьким, що сприяв розвитку гуманістичної атмосфери. В творчості острозьких мислителів знайшли своє відбиття реформаційні та гуманістичні ідеї. Так, наголос робився на духовну красу людини, на розвиток духовності, на особисту добротність. Зустрічаємо ідеал творчої особистості, яка

намагається максимально себе розвинути та проявити. Мала місце ідея спільного блага. Історія розглядалася як результат дій, вчинків видатних особистостей [7, с. 196-198].

Х. Філалет стверджував, що світські люди мають право на суд над священниками, на вільне віросповідання. Люди мають однакові можливості щодо розуміння суті Біблії; церква і народ можуть боротися проти несправедливої національної політики. Такими думками закладаються основи для формування у майбутньому філософії національної ідеї [7, с. 201-202].

У філософських курсах Києво-Могилянської академії, яка стала першим вищим навчальним закладом на східнослов'янському терені, проблема світу і людини продовжувала залишатися однією з основних [8, с. 117]. Й. Кононович-Горбацький, розвиваючи гуманістичні ідеї, спрямовував їх на звеличення людини і її розуму, заявляючи, що немає на землі нічого вищого за людину і нічого вищого в людині за її розум [8, с. 119]. І. Гізель, будучи прихильником християнської моралі, обґрунтував ідеї громадянського гуманізму, закликав людей до активного громадянського життя, що і може привести людину до щастя, вважаючи, що якщо правила моралі і звичаї суперечать розуму, то людина повинна слухатися розуму і керуватися ним [8, с. 121]. Л. Баранович і І. Галатовський підкреслювали визначальну роль духовної субстанції стосовно тілесної, вважаючи Бога творцем різноманіття світу; «душа — розумна, невидима, безсмертна і складає сутність людини» [8, с. 122-123].

Онтологічну основу поглядів Ф. Прокоповича становило вчення про творіння світу Богом і його дійсничу інтерпретацію. Підтримуючи розвиток науки, ремесла, мистецтв, вводячи гуманістичні світські елементи в освіту, Прокопович стверджував, що «людина знамення самої себе». Високо оцінюючи людину, він і вимагав від неї багато чого: активності, чесності, сумлінного виконання своїх обов'язків, принесення користі державі [5, с. 112-114]. Г. Кониський розглядав світ як творіння Бога, зазначаючи в той же час, що світ є началом, причиною руху і пізнання, єдиним не тільки з погляду священних книг, але і за природою. Людина повинна спостерігати і досліджувати природу. Завдання пізнання полягає в пізнанні світу як розкритті досконалості світобудови, закладеної Богом [5, с. 109].

Сутність щастя людини, змісту людського буття, шляхів досягнення блаженства в реальному земному житті, розробка загально-філософської концепції світу і людини стали головною і визначальною темою творчості українського Сократа - Г. Сковороди [9].

На відміну від західноєвропейських гуманістів, українські гуманісти другої половини XVI-XVII ст. підкреслювали вже не стільки гармонію душі і тіла, скільки духовну красу людини, робили наголос на духовному самостверженні. Вважалося, що цінність людини визначається не її походженням або багатством, а особистою порядністю, шляхетністю поведінки, фізичною та моральною досконалістю, максимальною

реалізацією творчих можливостей у земному житті. Доброчесність людини визначалася життям згідно з християнськими моральними принципами, підкоренням почуттів, розуму, активною діяльністю заради досягнення високих суспільних цілей та особистої слави. Історія не є результатом Божого провидіння, а є наслідком діяльності, насамперед, видатних яскравих особистостей. Розум - це найвищий критерій моральної поведінки. Він впливає на волю людини, надаючи їй різні варіанти вибору між добром та злом [10, с. 64-65]. І. Гізель та інші вчені закликали до активного громадського життя, до виховання у собі патріотизму. Мислителі наголошували на єдності особистого і суспільного блага, стверджували, що людина - творець власного щастя, господар власної долі. Щастя пов'язувалося, насамперед, з благополуччям долі (але не з гонитвою за матеріальними благами та посадами), здоров'ям, чуттєвими насолодами, з життям, узгодженим з природними законами, зі спокоєм, здатністю працювати, самовдосконалюватися, вдовольняти власні духовні потреби [3, с.174, 10, с.67].

Як висновок значу, що філософія періоду Відродження і Гуманізму в Україні – це унікальний етап розвитку українського світогляду, ментальності. За таких історичних обставин і відбувалося формування основних рис і тенденцій, які створили основне підґрунтя українського національного характеру, національного духу, шанобливе ставлення до своєї землі, переосмислення власних цінностей. У цей час починає складатися східнослов'янський етнос, зародилося книгодрукування, розвивалася наука, культура, освіта і, зокрема, сама філософія, що дало потужний поштовх до розвитку українського гуманізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українські гуманісти епохи Відродження: антологія: у 2 ч. / Відп. ред. В. М. Нічик. К.: Наукова думка, 1995. Ч.1. 432 с.
2. Горський В.С. Історія української філософії: курс лекцій. К.: Наук. думка, 1990. 286 с.
3. Історія філософії України: підручник / М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, І. В. Бичко та ін. К.: Либідь, 1994. 416 с.
4. Історія філософії України. Хрестоматія: навч. посібник для студ. вищ. навч. Закладів / Упоряд. М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. К.: Либідь, 1993. 560 с.
5. Огородник І. В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах: навч. посібник /за ред. М. Ф. Тарасенка. К.: Либідь, 1997. 328 с.
6. Давня українська література. Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Освіта, 1994. 568 с.
7. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні: курс лекцій / І. В. Огородник, В. В. Огородник. К.: Вища школа, 1999. 543 с.
8. Хижняк З.І., Маньківський В.К. Історія Києво-Могилянської академії. К.: Вид. Дім «КМ Академія», 2003. 184 с.
9. Ідзьо В. Григорій Сковорода – національний символ української філософської та державницької думки ХУІІІ століття. Львів: СПОЛОМ, 2007. 59 с.
10. Коротіч Г.В. Історія філософії України. Курс лекцій: навч. посібник. Маріуполь: ПДТУ, 2002. 148 с.

DZIAŁALNOŚĆ HOLENDERSKIEJ KOMPANII WSCHODNIEJ NA TERENIE ARCHIPELAGU INDONEZYJSKIEGO

mgr. Dziemski Wiktor

Uniwersytet Jagielloński, doktorant, Kraków

w.dziemski@gmail.com

Promotor – dr hab. Anna Wasyl

Historia założenia faktorii w Dżakarcie stanowi interesujący przykład działalności, jaką prowadziła Holenderska Kompania Wschodnioindyjska VOC (*Vereenigde Oostindische Compagnie*) na terenie kolonii. W 1618 r. książę Wijayakrama zgodził się na powiększenie holenderskiego posterunku w Dżakarcie, lecz gdy spostrzegł, iż Holendrzy budują kamienną fortyfikację nakazał zaprzestanie budowy. Wtedy Jan Pieterszoon Coen wycelował armaty w pałac księcia i rozkazał otworzyć ogień. Od tego momentu rozpoczęło się oblężenie małej twierdzy, do którego przyłączyły się siły sultana Banten, a także dopiero co przybyła eskadra angielska. Tymczasem Coen uciekł na Moluki. Gdy po pięciu miesiącach wrócił, okazało się, iż Holendrzy nadal się bronią, mimo iż było ich 30 razy mniej niż atakujących. Wykorzystali oni brak zgody między oblegającymi i pertraktowali z każdym z osobna. Była to strategia nader często wykorzystywana przez Holendrów na terenie archipelagu. Następnie Coen przeprowadził serie kontrataków odpierając napastników i niszcząc doszczętnie Dżakartę. Na jej gruzach zbudowano miasto na wzór Amsterdamu, poprzecinane licznymi kanałami z wąskimi ulicami, kamienicami, magazynami, ratuszem i kościołem. Nowa nazwa miasta – Batawia, pochodziła od imienia wojowniczego plemienia Batawów zamieszkującego obszar Holandii w czasach Juliusza Cezara.

W przeciwieństwie do Portugalczyków, którzy dążyli osiągnięcia monopolu na handel poprzez przejęcie kluczowych portów, Holendrzy zamierzali osiągnąć ten sam cel, poprzez zajęcie terenów, na których produkowano przyprawy korzenne. Holendrzy byli w stanie zrealizować swoją strategię, gdyż przyprawy te występują jedynie na ograniczonym terenie. Muszkatolowiec uprawiany był tylko na obszarze sześciu małych wysp Banda. Drzewo goździkowe rosło jedynie na wyspach Moluckich. Natomiast pieprz w tym okresie rósł na Sumatrze, Zachodniej Jawie, ale także w miejscu swojego pochodzenia czyli w Indiach [3, s.29].

Historia założenia Batawii ukazuje, że VOC dość brutalnie obchodziła się z ludnością tubylczą. Podobnie było w przypadku fortu Belgica, który choć zabezpieczał interesy Holendrów przed innymi narodami Europejskimi to jednak nie rozwiązywał problemu mieszkańców wysp Banda. Podczas jego budowy w latach 1620-23 VOC zastosowała strategię polegającą na przesiedleniu wszystkich mieszkańców. Ci, którzy oparli się zarządzeniom kompanii zostali wymordowani, a lokalna ludność została zastąpiona przez niewolników. Innym

sposobem na osiągnięcie monopolu handlowego było opłacanie niektórych władców indonezyjskich jak np. sułtanów Ternate i Tidore, którym co roku wypłacano „pensję”. Holendrzy dążyli do osiągnięcia swoich celów prowadząc podboje i akcje zbrojne. Przykładem może być wojna stoczona z buntownikami z Ternate w latach 1652 – 58. Zanim VOC osiągnęła sukces w tej potyczce, spalono wszystkie drzewa goździkowe, które znajdowały się poza obszarem kontrolowanym przez sojuszników.

Jak widać VOC była w stanie przeznaczyć olbrzymie sumy pieniędzy by osiągnąć monopol na handel przyprawami korzennymi pochodzącymi z Moluków. Aby zagwarantować sobie osiągnięcie tego celu, kompania brała udział w licznych potyczkach, budowała kosztowne warownie, które wymagały sporych liczebnej załogi i sporych sum na utrzymanie. Ponadto konieczna była obecność dobrze zaopatrzonej floty, która mogła patrolować wody i zapewniać ochronę statkom holenderskim. Początkowo jej głównym celem było zatapianie obcych jednostek bez znaczenia czy były to statki indyjskie, portugalskie, malajskie, jawajskie, syjamskie, chińskie czy japońskie [2, s.8]. Kompania jednak szybko zdała sobie sprawę, że aby kontrolować Moluki konieczne jest zajęcie kolejnych terytoriów położonych w innych częściach archipelagu. VOC była przygotowana na wysokie koszty jakie musiała ponieść w celu osiągnięcia pozycji hegmona. *Heeren* uważali również, iż wraz z osiągnięciem dominacji znacząco spadną koszty. Oczywiście prognozowano także, iż zyski przewyższą wkrótce zarówno początkowe, jak i trwałe koszty. Jednakże tak się nie stało. Wydatki stale rosły, a do osiągnięcia pozycji hegmona zawsze niewiele brakowało. To „niewiele” mogło oznaczać jeszcze jedną wojnę, jeszcze jeden sojusz czy też jeszcze jeden punkt strategiczny, który należało zająć. Często również zawodzili sojusznicy VOC. Albo nie byli oni w stanie dopełnić warunków porozumienia, albo domagali się zbrojnej pomocy.

Wszystkie te problemy byłyby bez znaczenia, gdyby Holendrzy wciąż nie natrafiali na nowe trudności. Paradoksalnie często działo się tak w wyniku ich własnych działań. Środki, które miały służyć rozwiązaniu jednego problemu równocześnie przyczyniały się do powstania drugiego.

Tak więc prawdziwą bolączką VOC nie było usunięcie tymczasowych trudności, lecz pewien schemat działania, od którego nie było ucieczki. Najbardziej kosztowna była ochrona interesów kompani na Jawie, gdzie znajdowało się potężne królestwo Mataram. W latach 1625 – 45 największy jego władca, Sułtan Agung niemal zdobył panowanie nad całą wyspą [3, s.31]. Nie udało mu się jedynie wyprzeć poza obszar wyspy Holendrów, choć dwukrotnie w 1628 r. i 1629 wyprawił się przeciw nim na czele wielkich armii. W okresie przed rewolucją industrialną, Holendrzy miażdżącą przewagą posiadali jedynie na morzu. Jednakże prawdziwą piętą achillesową państw indonezyjskich był brak jedności. Dopiero około XX w. Holendrzy zostali uznani za głównego, a zarazem wspólnego wroga. Do tego czasu władcy indonezyjscy często toczyli wojny między sobą, także wspierając VOC. Można powiedzieć, iż była to jedna z najważniejszych przyczyn sukcesu kompanii. Tak też po śmierci Sułtana

Agunga, doszło do trwającego kilkadziesiąt lat konfliktu, który z jednej strony negatywnie odbijał się na handlu, natomiast z drugiej strony pomógł Holendrom powiększyć terytorium jakie posiadali na Jawie. Władza królewska państwa Mataram kilkakrotnie przechodziła z rąk do rąk, przy mniejszym lub większym udziale VOC, co doprowadziło do jeszcze większego osłabienia tego królestwa. W 1740 r. z kolei doszło do masakry chińskiej ludności zamieszkującej Batawię, która była podejrzewana przez Holendrów o przygotowywanie rewolty [7, s.32]. Początkowo po stronie Chińczyków opowiedział się władca Mataram, król Pakubuwana II, który później został sojusznikiem Holendrów, dzięki czemu utrzymał się u tronu, choć kosztem ustępstw terytorialnych. Natomiast w 1755 r. po zakończeniu kolejnego konfliktu, podpisany został pakt Giyanti na mocy którego królestwo Mataram zostało podzielone na dwie części: jedno z stolicą w Surakarcie i drugie w Jogjakarcie. W ten sposób VOC wykorzystywało strategię „*divide et impera*”.

Produktem ubocznym działania VOC na terenie archipelagu było powstanie dziwnego tworu politycznego jakim była kolonia holenderska. Po części była to w zasadzie prywatna spółka, po części kolonia, a po części lokalne państwo z siecią sojuszników i wasali. W Europie VOC działała jak każda inna spółka tamtego okresu, natomiast na terytorium archipelagu sprawiała wrażenie potęgi morskiej, podobnej do Srivijaya czy Malakki. W niecałe 150 lat po przybyciu, VOC zdobyła silną pozycję zarówno pod względem politycznym jak i ekonomicznym. Udało jej się pokonać rywali z Europy, a także najgroźniejszych przeciwników lokalnych. W jej posiadaniu znalazły się strategiczne punkty archipelagu takie jak: Batawia, Banten, Surabaya, Makasar, Menado i Malakka. Oprócz monopolu na handel przyprawami VOC osiągnęła duże wpływy z importu towarów na teren Indonezji. Najbardziej dochodowym spośród sprowadzanych towarów było opium i tkaniny. Dodatkowo władcy podlegający VOC zmuszeni byli dostarczać stałe kontyngenty takich produktów jak ryż, indygo czy kawa. Jak w takim razie tłumaczyć ogłoszone przez VOC w 1799 r. bankructwo?

Najważniejszą przyczyną są koszty, które przez długi czas utrzymywały się na wysokim poziomie. Po drugie ważnym czynnikiem był mechanizm myślenia życzeniowego, polegającego na tłumaczeniu rosnących wydatków, zyskami jakie zostaną osiągnięte. Niestety często przewidywania dotyczące przychodów były złudne, natomiast koszty zawsze okazywały się wyższe niż zakładano. Po trzecie duży wpływ miała szerząca się korupcja. Ponieważ prawie rok trwała podróż morska z Europy na teren archipelagu, nadzór właścicieli nie mógł być zbyt ścisły. Natomiast pokusa prowadzenia interesów na własną rękę, zbyt kusząca. Należy także pamiętać, że na terenie archipelagu bardzo wysoki był współczynnik śmiertelności, a już sama podróż z Europy była ryzykowna. W końcu XVIII cynicy odczytywali akronim VOC jako *Vergaan Onder Corruptie* (upadła wskutek korupcji)[1, s.²¹¹] Wielkie ilości towarów trafiały do rąk prywatnych, nie przysparzając kompanii żadnych dochodów [8, s.449-455].

By odpowiednio ocenić wpływ obecności VOC na dzieje archipelagu należy przyjrzeć się dwóm zjawiskom. Pierwsze powiązane jest działalnością

handlową mieszkańców Jawy. Konsekwencją traktatów pokojowych, do których zmuszone zostały państwa jawajskie, m.in. i Mataram, było doprowadzenie do głębokiego kryzysu wymiany handlowej, w której jawajscy marynarze brali udział od blisko tysiąca lat. Spowodowało to wystąpienie pewnej tendencji, szczególnie powiązanej z dworami położonymi we wnętrzu wyspy, do ograniczonego, skoncentrowanego na Jawie sposobu postrzegania świata. Podobna działalność VOC w innych częściach archipelagu przyniosła wręcz przeciwne efekty. Dominacja kompanii na Sulawesi doprowadziła ludność tubylczą wyspy – Bugisów do migracji na dużą skalę. Przez kilkadziesiąt lat ci indonezyjscy „Wikingowie” zajmowali się piractwem lub służyli jako najemnicy [3, s.35].

Znaczący jest również wpływ działalności VOC na gospodarkę regionu. Holendrzy przywłaszczyli sobie znaczną część bogactw archipelagu, włącznie ze środkami produkcji. Należy także zaznaczyć, iż do Azji Południowo-Wschodniej nadal licznie przybywali kupcy arabscy, chińscy i europejscy. Łupieska gospodarka VOC doprowadziła także do zwiększenia zapotrzebowania na towary indonezyjskie. Przykładowo w rejonie Minangkabau na Sumatrze lokalni rolnicy wykorzystali popyt na eksportowane towary i zaczęli uprawiać kawę. Jeszcze w XVIII w. Holendrzy byli w posiadaniu znikomego fragmentu całego terytorium archipelagu. Jednakże, choć w wielu miejscach lokalni mieszkańcy mogli nigdy w życiu nie zobaczyć Holendra, to jednak, jeśli ich władca był lennikiem VOC, zmuszeni byli dostarczać określone produkty. Można więc zauważyć bardziej pośrednim niż bezpośrednim wpływ kompanii.

Podobnie wyglądała kwestia oddziaływania politycznego VOC, który przybiera na sile wraz ze wzrostem potęgi kompanii. Istniały pewne obszary archipelagu na których VOC stanowiło siłę, z którą należało się liczyć. Tam też Holendrzy bezpośrednio wpływali na kształt polityki (Jawa, Moluki). Natomiast na terenie cieśniny Malakka byli oni jedynie obok Anglików, Palembang, Johor, Aceh czy Riau, członkiem układu sił. Z kolei w wewnętrzne sprawy np. wyspy Bali, VOC w ogóle się nie angażowała.

Omówiony zostanie teraz proces transmisji, do jakiego doszło w wyniku bankructwa VOC i przejęcia terytorium archipelagu przez rząd holenderski. Najpierw należy jednak cofnąć się do roku 1780, gdy to przez cztery lata Holandia toczyła wyniszczającą wojnę z Wielką Brytanią. Następnie w 1805 r. dostała się pod panowanie Francuzów, a na tronie zasiadł młodszy brat Napoleona Bonaparte, Louis Napoleon. Wysłał on do Indii Wschodnich marszałka wojsk Hermana Willema Daendels'a, który miał przeprowadzić szereg reform, rozprawić się z korupcją, i przejąć kontrolę na strukturami upadłej VOC. Był on generałem – gubernatorem w latach 1805 – 1811. Udało mu się przekształcić kolonię w silnie scentralizowany organizm polityczny. Jawa została podzielona na równo wykrojone okręgi na wzór napoleońskich *prefectures*. Holenderskie Indie Wschodnie stały się pierwszym państwem Azji z nowoczesną biurokracją, wynalazkiem doby rewolucji francuskiej. Jednakże wraz z klęską Napoleona w Europie, posiadłości jego sojuszników przypadły w udziale zwycięzcom.

W ten sposób Anglicy weszli w posiadanie Indii Wschodnich. Generałem – gubernatorem został wspomniany wcześniej Lord Stamford Raffles. Jego władza nie trwała jednak długo. W wyniku ustaleń kongresu wiedeńskiego, a także klęski Napoleona pod Waterloo Anglicy przekazali Indie Wschodnie Holendrom. Ci jednak utracili na stałe utracili Kraj Przylądkowy (*Cape Land*)[6, s.200], który służył za przystanek w podróży do Azji.

Warto zatrzymać się przy kwestii krótkiego panowania Anglików. Lord Raffles pracowicie wykorzystał czas swojego urzędowania. Napisał także monumentalne dzieło „*The History of Java*”, które po dziś dzień pozostaje aktualne. Ponadto na nowo odkrył świątynie Borobudur, opisał t kanibalistyczne obrzędy Bataków z północnej Sumatry [2, s.8]. Wprowadził również nowy system podatkowy (*landrent*), który później został wykorzystany przez Holendrów, a także wprowadził na Jawie nakaz ruchu lewostronnego, który w Indonezji obowiązuje do dziś [5, s.161].

Ostatecznie do 1824 r. Anglicy całkowicie wycofali się z terytorium Wschodnich Indii Holenderski. Natomiast w 1830 r. na terytorium archipelagu przybył nowy generał – gubernator Johannes van den Bosch [3, s.37]. Miał on za zadanie przede wszystkim podratować budżet wyniszczonej Holandii, która dodatkowo w 1831 – 32 roku toczyła przegraną wojnę, w wyniku której niepodległość uzyskała Belgia. On także wprowadził nowy niesławny mechanizm nazwany *Cultuurstelsel* [4, s.14]. System ten opierał się na prostej strategii kolonialnej, mającej na celu przede wszystkim zysk. Do tej pory podatek od ziemi nakładał na każdą jawańską wioskę obowiązek wpłacenia pewnej kwoty, w gotówce, do kasy Holendrów. Do tego podatku dodano drugie świadczenie, które wypłacane było w produktach rolnych, głównie towarach nadających się na eksport takich jak kawa, herbata, tytoń czy cukier. Każda wioska musiała więc wydzielić ze swoich ziem, pola pod uprawę tych roślin. W teorii, gdy dana wioska wyprodukowała towary ponad określoną normę, zysk z ich sprzedaży wracał do mieszkańców. Natomiast gdy limit-norma nie została osiągnięta należało zapłacić resztę kwoty w gotówce. Rząd kolonialny skupował towary rolne od wsi, zarabiając na ich sprzedaży na rynkach światowych. Genialność i prostota tego systemu polega na tym, iż pieniądze, które władze kolonialne płacą za produkty rolne, wracają do kasy holenderskiej w postaci podatku. Zastosowanie tego systemu doprowadziło do tego, iż produkcja cukru na Jawie była tańsza niż w Indiach Zachodnich, gdzie na plantacjach pracowali niewolnicy [3, s.40].

Dodatkowo rolnicy Jawy nadal byli uciskani poprzez świadczenia, do których zobowiązani byli na rzecz tradycyjnych władców. Ci zaś również zaczęli domagać się wypłat w postaci towarów nadających się na eksport, dlatego też uważnie nadzorowali systemy upraw. Wprowadzenie *cultuurstelsel* doprowadziło także do monetyzacji ekonomii indonezyjskiej. Wieśniacy potrzebowali pieniędzy by np. kupić ryż, ponieważ pola pod jego uprawę zmniejszały się kosztem pól komercyjnych. Coraz częściej z tego powodu popadali w długi, zaciągane głównie u przedstawicieli władzy czy chińskich pośredników. Stałe zadłużenie powodowało jeszcze większe zubożenie jawańskiej wsi. Rolnicy

na spłatę zobowiązani przeznaczali coraz większą część plonów, które mieli dopiero co zebrać. To w połączeniu z szalejącą korupcją doprowadziło do klęski głodowej, jaka kilkakrotnie nawiedziła Jawę w XIX w.

Innym sposobem w jaki Holendrzy czerpali zyski było tzw. „rolnictwo dochodowe” [3, s.41]. Władze kolonii dzierżawiły prawo do użytkowania ziemi prywatnym przedsiębiorcom (przeważnie Chińczykom). Ci na swoim terytorium mogli ściągać podatki, nakładać myto, a także za dodatkową opłatą otrzymywali licencję zezwalającą na handel konkretnymi towarami np. opium. Szacuje się, że w latach 1816 – 1906 około 20 procent zysku Indii Holenderskich pochodziło z tego rodzaju „farm”. Z czego aż 70 procent to dochód z uprawy i sprzedaży opium.

Wprowadzenie „systemu kultywacyjnego” miało również doniosłe skutki polityczne. Po pierwsze, sam podatek od ziemi ukazywany był jedynie jako zmiana tradycyjnego „trybutu” jaki mieszkańcy Jawy płacili królom. Tak więc tradycja służyła jako przysłowiowy „listek figowy”, legitymizując działanie systemu. Po drugie największe niezadowolenie mieszkańców skupiało się na tradycyjnych władzach i ich przedstawicielach, gdyż to oni właśnie byli ogniwem pośrednim, z którym stykali się na co dzień jawajscy rolnicy. Holendrzy natomiast dbali o to by lokalni przywódcy zachowali pozory władzy. W ten sposób mechanizm nowego systemu, z zewnątrz przypominał ład, jaki na archipelagu panował od setek lat. Natomiast dopiero zrozumienie wewnętrznego działania pozwalało dostrzec jego prawdziwe znaczenie.

Zastosowanie *cultuurstelsel* przyniosło Holandii niewyobrażalne dochody. Pieniądze z Indii Wschodnich pozwoliły spłacić długi, także te zaciągnięte przez VOC. Dzięki nim na obszarze Holandii nie wprowadzono podatku dochodowego i sfinansowano ogromne przedsięwzięcie budowy linii kolejowej. Jednakże już w 1860 r. pojawiły się pierwsze głosy krytyki, ukazujące negatywne skutki stosowania systemu. Głosy sprzeciwu podniosły również środowiska przeciwnie bezpośredniemu zaangażowaniu państwa w sferze ekonomii. Około 1919 r. system *cultuurstelsel* przestał obowiązywać na terenie całej Indonezji. Jednakże przeprowadzone reformy miały na celu bardziej poparcie inwestorów prywatnych niż zdecydowaną poprawę warunków życia Indonezyjczyków. Ci nadal potrzebowali źródła dochodu by płacić podatek od ziemi, tak więc masowo podejmowali się nisko płatnej pracy robotników w nowo powstałym sektorze prywatnym. Najczęściej pracowali oni na plantacjach, których szybki rozwój zaczyna się wraz z otwarciem kanału Sueskiego w 1869 r. [3, s.43].

BIBLIOGRAFIA:

1. C. R. Boxer “Morskie Imperium Holandii 1600-1800”. Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1980.
2. B. Dalton *Indonesia Handbook*, Hong Kong 1980.
3. S. Drakeley *The history of Indonesia* Westport 2005.
4. T. Goh *Communal Land Tenure in Nineteenth-century Java: The Formation of Western Images of the Eastern Village Community*, Acton 1998.
5. Onghokham *The Thugs, The Curtain Thief and The Sugar Lord*, Dżakarta 2003.
6. M. Kukiel *Dzieje polityczne Europy*, Londyn 1992.

7. A. Kumar *Java and Modern Europe: Ambiguous Encounters*, Honolulu 1997.
8. J. De Vries, Ad Van Der Woude *The First Modern Economy: Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500–1815*, New York 1997.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР МІСТА – РОЗВИТОК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Дичковський Степан Іванович

*кандидат педагогічних наук, доцент,
директор інституту практичної культурології
та арт - менеджменту,*

*Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
227@ukr.net*

Складні виклики глобалізації, процеси світової урбанізації, перехід від індустріального до інформаційного суспільства призвели до переоцінки поглядів на місто як на особливий виток розвитку культури і цивілізації. Феномен міста як центру зосередження людського капіталу, в умовах втрати своїх основних промислових функцій, вимагає нового погляду на освоєння і використання міського культурного простору. Невід’ємним компонентом розвитку міста є постійне створення культурних символів і цінностей, які перетворюють його простір в зосередження місць традиційних екскурсійних маршрутів, пов’язаних з історико-культурною та промисловою спадщиною, творчу лабораторію диверсифікованих туристичних послуг, взаємодії старих і нових смислів урбанізованого суспільства. Соціокультурний простір міста як відображення глобальних і локальних історичних подій, інтенсивного суспільного життя, освітніх та комунікаційних зв’язків, різнопланових напрямків мистецтва, має невичерпний потенціал об’єктів для реалізації рекреаційних практик, розширюючи концептуальні межі туристського сприйняття окремих регіонів і країни в цілому.

Унікальні міські квартали з особливою атмосферою, в умовах споживання туристами символів «своїх» й «інших» культур та нав’язування чужим місцевостям своїх смислів, можуть стати ядреними атракціями відродження національної ідентичності, майстернями творення нових культурних образів не лише історичних міст чи столиць, але й більшості урбанізованих територій, які намагаються активно розвивати міський туризм в добу постіндустріальної економіки. Аналіз розвитку нових форм культурних об’єктів в ряді міст показує, що вони можуть розширити потенціал міського туризму. Зокрема, пропозиції культурних просторів з організації дозвілля та розваги туристів засвідчує, що їх можна віднести

до об'єктів культурно-дозвіллевого туризму як одного з виду культурного туризму.

На зміну промисловим підприємствам в історичних районах міст з'являються заклади, що належать до сервісних галузей, однією з яких є туризм, за допомогою міських туристичних маршрутів укріплюються культурні зв'язки, в умовах розробки стратегій сталого розвитку набувають поширення окремі напрямки міського туризму, відбуваються тематичні дослідження досвіду реалізації проектів в міському просторі, так звані case-study. Зокрема, вплив міського туризму на функціонування і стратегії розвитку міст Західної Європи, серед яких Антверпен (Бельгія), Копенгаген (Данія), Единбург, Глазго (Великобританія), Генуя (Італія), Гамбург (Німеччина), Ліон (Франція) та Роттердам (Нідерланди), проаналізували вчені Європейського інституту порівняльних міських досліджень Університету Еразмус (м. Роттердам, Нідерланди) Л. Берг, Й. Борг та Й. Меєр.

Сьогоднішній турист прагне не лише ознайомитися з культурними артефактами DESTINATION, але й отримати неповторне враження від атмосфери міста, зрозуміти «душу» міста, сформувати свій власний його образ, зрозуміти стиль, темп і характер життя його жителів. збагативши свою інтелектуальну і духовно-емоційну сферу новими знаннями і спогадами. Тай сам туризм, як тимчасова зміна міста перебування з пізнавальною, культурною, релігійною, рекреаційною, комерційною, діловою метою, першочергово сформувався і розвивався переважно в середовищі міської культури і міського способу життя.

Соціокультурний простір міста це поєднання зовнішнього міського середовища, вираженого в унікальній архітектурі, пам'ятниках, ландшафтно-паркових комплексах, а також неповторного внутрішнього світу міста, що проявляється у ціннісних установках і вдачі його жителів, що є одним з найважливіших об'єктів туристського тяжіння. Міське середовище стає величезною цінністю, найбільш стійким і найменш схильним до будь-яких криз продуктом і товаром. До чинників, які впливають на розвиток соціально-культурної інфраструктури сучасного міста відносять: збільшення бюджету вільного часу і доходів міського населення; дискретність дозвілля, пов'язана з відходом від жорсткої регламентації робочого і вільного часу; розвиток різноманітних видів і форм дозвіллевої діяльності, що призводить до підвищення щільності об'єктів соціально-культурної інфраструктури; насичення соціально-культурної інфраструктури інформаційними технологіями, поява мобільних додатків і сервісів, що сприяють організації дозвіллевого середовища міста; створення віртуальних дозвіллевих спільнот, які динамічно перетворюються в реальні.

У збірнику статей «Поліфонія міських просторів» російських дослідників урбаністики, світ міських вулиць, проспектів, в якому знаходиться міське співтовариство, трактується в філософсько-культурологічному сенсі. Міські простори сприймаються як певна

органічна і символічна система, яка визначається як обсягами, архітектонікою, символікою, близькістю або віддаленістю від природи, так і взаємодією та ідентифікацією городян, що має культурну відкритість або, навпаки, закриту дисонантність. Намагаючись вирішити стратегічні питання: як адаптувати місто до нових цивілізаційних моделей; яким має бути оптимальне співвідношення індустріального та сервісного в даному місті; які нові смисли і ідентифікаційні моделі необхідні городян, автори виділяють наступні групи російських міст: перша група - «серединні» міста-мільйонери, які мають подібні культурно-цивілізаційні та антропологічні риси: місце і час народження, комплекс «запасної столиці»; друга група - індустріальні міста з їх старою заводською культурою і «непорушним минулим», яке тримає в полоні і не дозволяє трансформуватися; третя група - малі міста «культурного пограниччя», яким властива поліфонія міських просторів і свої хронотопи малого міста; четверта група - обидві російські столиці - Москва і Санкт-Петербург. Саме міста першої групи, так звані «треті столиці», висувають інноваційні стратегії розвитку, перш за все «креативні» і «сервісні»: глобальні фестивалі, світові спортивні свята.

Інтерпретація смислової множинності міських просторів стала одним з найпомітніших дискурсів в наукових дослідженнях міста. Відображенням спроби виміряти роль культури в соціально-економічному розвитку міста є методика виділення культурних індикаторів розвитку, рекомендована ООН, що виокремлює: економіку (рівень зайнятості в культурі, витрати на культуру в цілому); спадщину; соціальну участь і соціальні зв'язки; інституційне управління; спілкування, комунікація; освіту; культурну різноманітність.

Розглядаючи проблеми міста крізь призму культурологічного підходу, ряд зарубіжних науковців звернули увагу на особливості формування культурного простору як своєрідного ідентифікаційного коду місця, носія і транслятора культурної інформації. Зокрема американський архітектор К. Лінч досліджуючи міське середовище, зробив висновок, що місцеві жителі сприймають міський ландшафт як своєрідну знакову систему, що мало практичну значимість для подальшої розробки теорії міського планування і започаткувало ідею ментального образу міста і ментальних карт. Як зауважує К. Лінч, жодне американське місто не утворює гармонійне середовище, навіть незважаючи на те, що невеликі міста мають окремі гарні райони, тому не дивно, що у більшості американців практично немає уявлення, що може означати гармонійне оточення в сенсі щоденного захоплення, а отже городяни, на відміну від туристів, набагато рідше відвідують місця символічного й історичного характеру.

Відомий фахівець в області вивчення урбаністичних, культурних і економічних трансформацій сучасних міст, Шарон Зикін – професор в Бруклін-коледжі і Міському університеті Нью-Йорка, розглядає різні аспекти формування культурного простору мегаполісів Америки в 80-90-их роках двадцятого століття, шляхом підвищення значущості ролі культури.

У своїх книгах «Життя в лофт» та «Ландшафт влади», дослідниця соціології міста, показує яким чином сучасне мистецтво стає каталізатором міських змін за рахунок виробництва абстрактних продуктів й розвитку культурного туризму, та критикує неконтрольовані процеси джентрифікації.

Поступове зростання привабливості для вищого середнього класу богемних кварталів, заселених художниками спричиняє витіснення місцевих жителів, яким стає не по кишені життя в колись «творчих» районах, а міські простори північноамериканських міст, наповнюються новими символічними образами, стимулюючи городян до споживання. Зі зміною індустріальної парадигми розвитку суспільства на постіндустріальну, міста почали розглядатися не лише як функціональна територія для проживання індустріальної робочої сили, виробництва промислових товарів і місце перетину транспортних магістралей, а як своєрідний майданчик для символічного виробництва, що стає місто утворюючим і визначає економіку сучасних американських мегаполісів. У книзі «Культури міст» автор розвиває думку про роль символічного виробництва в процесах формування сучасного міського середовища і потужний вплив культури на управління містами: повсюдно виникають нові культурні заклади, що сприяє формування привабливого іміджу міста.

При цьому культурний простір взаємодіє і перетинається з економічним, соціальним, архітектурним, знаковим і туристичним просторами. Все частіше на вулицях міст і на автобусних зупинках можна зустріти зображення творів мистецтва, які стають таким же звичним елементом міського ландшафту, як клумби. Музеї та галереї, втративши дотації держави, змушені «загравати» з публікою, щоб розширити аудиторію: при них відкриваються ресторани і бутики, а вечорами в них проводяться розважальні заходи. Вихідна матриця міського середовища, вважає Ж.Бодріяр, відображає вже не реалізацію деякої сили (робочої сили), а реалізацію деякої відмінності (оперування знаком). Місто набуло ознак полігону знаків, що розважають, впливу засобів масової інформації через рекламу, заковданих повідомлень для споживачів, медійних повідомлень, що циркулюють в транспорті.

BRANDÝS NAD LABEM. ATYPOWA MOGIŁA Z WCZESNEGO OKRESU EPOKI BRĄZU

Zgurecki Wojciech

mgr archeologii, specjalizacja interstadium neolitu i epoki brązu

wojciech.zgurecki@gmail.com

Artykuł podejmuje próbę charakterystyki kurhanu z Brandýs nad Labem (Czechy). Mogiła posiada unikalną konstrukcję i lokalizację na skalę wczesnego okresu epoki brązu. Została ona wzniesiona na osadzie kultury unietyckiej z przystosowaniem do celów sepulkralnych wcześniej funkcjonującej jamy gospodarczej.

Słowa kluczowa: Wczesny Okres Epoki Brązu, Kultura unietycka, *Brandýs nad Labem – Vrábí*, Kurhany, możliwości interpretacyjne.

W Brandýs nad Labem (Czechy) odkryto duże wielokulturowe stanowisko, którego rozmiar stał się przyczyną prowadzenia na nim badań poprzez kolejne trzy sezony wykopaliskowe (tj. w 2007 roku, 2008 roku oraz 2010 roku). Jednak występujący tu niezwykle „epizod” jest związany z obiektami osadniczymi, które są datowane na wczesny okres epoki brązu.

Rejon ten zajmowały wówczas społeczności kultury unietyckiej (dalej: KU). Zachowane obiekty reprezentują typowe dla wczesnego okresu epoki brązu (dalej: WEB) jamy osadowe. Prócz nich odsłonięto tu także rów okalający dużą i pustą przestrzeń, która mogła pełnić funkcję kraalu zarówno w znaczeniu osady chroniącej ludzi oraz zagrody dla zwierząt. Co ciekawe przykłady tego rodzaju rowów można odnaleźć dalej na północ, tj. w kulturze iwieńskiej. Nie jest to jednak najbardziej intrygujące znalezisko z tego stanowiska. Poza obszarem zamykanym przez rów zbadano obiekt osadniczy, który został wtórnie wykorzystany do celów sepulkralnych. W niniejszej pracy moim celem będzie charakterystyka i próba analizy tej właśnie konstrukcji.

Kurhan KU znajdował się we wschodniej części stanowiska, gdzie wystąpiła stosunkowo gruba warstwa kulturowa. Wskazywała ona na obecność w tym miejscu wielu społeczności o zróżnicowanej chronologii, a datowanych od WEB aż po sam schyłek epoki brązu. Obiekt położony był bezpośrednio w sąsiedztwie obiektów mieszkalnych, a konstrukcję otaczały przedmioty związane z kulturą knovizské¹. Obecność tej społeczności na stanowisko doprowadziło do

¹ Kultura późnej epoki brązu z rejonu środkowych Czechach, nazwana na cześć miejscowości Knovíz u Slaného. Charakteryzuje się rozwiniętą obróbką metali, śladami kanibalizmu i jest oparta na kulturze mogiłowej ze środkowego Dunaju. Nie wyklucza się włączenia jej do proto-celtyckich grup etnicznych. Kultura datowana jest na okres od 1300 do 950/920 pne. Jej członkowie osiedlali się na wyżynach i skądinąd strategicznych miejscach, gdzie budowano ufortyfikowaną osadę. Osiedle podzielone było na część mieszkalną (domy słupowe) i gospodarczą (doły, spichrze). W znaleziskach ceramiki dominują naczynia na jajka, naczynia z dekoracją plastyczną (rowki, ryciny) oraz specjalistyczne wyroby ceramiczne (ceramika stołowa). Charakterystyczne są arkusze z kutego brązu. Znaleziono ślady własnej działalności metalurgicznej (formy odlewnicze, odłamki). Kultura Knovíz sąsiadowała na północy z kulturą lużycką. Z czasów kultury Knovíz na terenie Pragi i okolic pochodzą m.in. przedmioty z brązu znalezione w Weltawie (np. wyłowiony miecz z rączką ozdobioną wolutą).

zakłócenia struktury kurhanu w jego części obwodowej. Pomimo to kamienna konstrukcja kurhanu KU musiała być widoczną na powierzchni gruntu, skoro budowle późniejszej od niego ww. ugrupowania ewidentnie sąsiadowały z nim. Także w późniejszym okresie kurhan odgrywał zapewne rolę sakralną, choć już dla innych kultur. Świadczy o tym m.in. pozostawione naczynie kultury knovizské i czaszka psa na powierzchni gruntu przy fragmencie NE granicy obiektu.

Strukturę mogły tworzyć kamienny wieniec, który został usytuowany na poziomie pierwotnym ówczesnego gruntu (tj. 60 cm ponad lessem). Do wzniesienia wieńca zastosowano różnych odmian gładów, przy czym przeważał lokalny piaskowiec. Gładzi tworzące posiadały średnicę ok. 1,0 i tworzyły krąg o średnicy ok. 4,2 m, a zbliżona sytuacja wystąpiła w przypadku innych kurhanów KU (np. mogiły ze Szczepankowic/Śląsk, kurhan IV z Łęk Małych/Wielkopolska, Bornhock/Saksonia-Anhalt, Helmsdorf, Leubingen/Turyngia). Po stronie SW i NE krąg posiadał przerwę. Trudno określić czy był to zabieg intencjonalny, czy też wtórne zniszczenie obiektu. Jednak analogiczne przerwy od strony południowo – wschodniej wystąpiły m.in. w przypadku mogił z Szczepankowic oraz kurhanu IV w Łękach Małych. Tym samym można założyć, że część południowa kręgu była zarezerwowana dla miejsca, w którym lokowano bramę wejściową. Uszkodzenie z części północnej może być wtórne zwłaszcza, że wystąpiły tu obiekty z późniejszych okresów mogące swą konstrukcją zakłócić pierwotny przebieg kamiennego obwodu kopca.

Mniej więcej w centralnej części obiektu, ale bliżej strony NE kręgu, wystąpił właściwy pochówek. Ponad jego SW częścią odsłonięto kilka kamieni znajdujących się blisko siebie, które tworzyły prostokąt o wymiarach 110 x 65 cm (bruk). W wypełnisku jamy (tj. około 25 cm poniżej bruku) wystąpiły duże kamienie. Pochówki zawierające kamienie występują już w starszej fazie KU, ale ich użycie staje się częstszym dopiero od młodszej fazy tej kultury². Zaznaczyć należy, że sposób zastosowania kamieni jest odmienny od występującego w charakteryzowanym tu przypadku. Przykładowo dla samych grobów pochodzących z obszaru międzyrzecza Odry i Warty autor wyodrębnił pochówki zawierające kamienne obstawy z różną ilością kamieni, obwarowania, bruki pojedyncze, bruki wielowarstwowe, nasypy kamienne bez przykryć ziemnych a także wieńce kamienne. Tym samym występujące wokół kurhanu wieńce są strukturami zbliżonymi do ww. obwarowań, które charakteryzują najczęściej tzw. groby płaskie KU. W części północnej obiektu wystąpiły trzy pojedyncze dołki po słupowe, zaś następny znajdował się w tej samej osi po stronie południowej. Bezpośrednio przy jamie, od jej wschodniej strony, odnotowano obecność trzech mniejszych palików. Słupy z części N posiadały okrągły plan i wysokości 6 cm oraz głębokości 407 cm. Dyskusyjną kwestią jest możliwość łączenia ww. śladów słupów z budowlą słupową mogącą występować ponad grobem. Nie dostrzeżono tu jednak ciemnego wypełnienia w jamach po-słupowych znajdujących się w zapadlisku i ciemnej warstwie

2 Pleinerová 1967, 20–21; Stuchlík 2006, 93; Butent-Stefaniak 1997.

kulturowej. Co więcej ślady elementów konstrukcyjnych przy krawędzi lub w centrum grobowca są dość powszechne. Dodatkowe struktury można uważać za dowód na istnienie w tym miejscu pochówków. Jednak w przypadku kurhanu chodzi głównie o występowanie naziemnej budowli drewnianej oraz zapadliska kamiennej konstrukcji. Budowle drewniane występowały już w przypadku innych obiektów KU, np. Szczepankowice, Helmsdorf, Leubingen i być może także taka forma konstrukcyjna była obecna w kurhanie nr IV z Łęk Małych. Jednak wszystkie one cechowały pochówki, które występowały na powierzchni gruntu i nie wykorzystywały jam do celów sepulkralnych. Tym niemniej na cmentarzysku w Łękach Małych w kurhanie I wystąpił pochówek, który może stanowić pewną analogię do obiektu z Brandys nad Labem. Jest to grób centralny, w którym odsłonięto dość duże zapadlisko kamienne pokrywające dwa sarkofagi złożone na tym samym poziomie. Niewykluczone, że pochówki te mogły znajdować się pierwotnie w skrzyni drewnianej nakrytej dodatkowo płaskim zadaszeniem z belek. Na nim dopiero mógł być umieszczony nasyp kamienny, który wskutek erozji znajdujących się poniżej belek zapadł się do wnętrza grobu tworząc ww. rumowisko kamienne. Same budowle drewniane są zazwyczaj rekonstruowane jako lekkie konstrukcje o dwu-spadowym zadaszeniu z wiklinowymi ściankami. Tego rodzaju rekonstrukcje już same w sobie są sprzeczne z „naturą” budowli drewnianych umiejscawianych we wnętrzu dużych konstrukcji. Tę kwestię wyjaśnił już autor niniejszej pracy, w trakcie prowadzonych analiz statyki i techniki wznoszenia konstrukcji budowli drewnianych dla kurhanów ze Szczepankowic, Leubingen oraz Helmsdorf. Osiągnięte wówczas wnioski wskazały na niemożność zastosowania tzw. „lekkiej” struktury drewnianej, a tym bardziej jej wersji „namiotowej”. Cechy te są bowiem wyróżnikiem sezonowych budowli mieszkalnych, a nie obiektów przeznaczonych na tzw. „dom zmarłych”. W przypadku obiektu z Brandys nad Labem ewentualną budowlę słupową można łączyć ze śladami małych wgłębień na słupy ze wschodniej ścianki budynku. Co do innych kwestii odnoszących się do możliwości zastosowania tu „domu zmarłego” to zazwyczaj przyjmuje się, że były w nich składane szczątki zmarłych mężczyzn w wieku od 25 lat do 50 lat. Prawdopodobnie pozycję zmarłego można wywnioskować na podstawie konkretnego ułożenia grobu, w których nie występują wyjątkowe interwencje na kościach (np. groby kultury Nitry z Branče i Mýtná Nová Ves). Z przestrzennego punktu widzenia domy zmarłych nie mają znaczącej pozycji na cmentarzu.

Kształt samej jamy grobowej był dość nietypowy. Wzdłuż profilu podłużnego (A-B) jej ściany prowadziły mniej więcej pionowo w dół, ale już w przekroju poprzecznym (C-D) jama poszerzała się w kształcie gruszki.. Właściwy obiekt posiadał zatem formę charakteryzującą raczej jamy osadnicze z WEB, aniżeli groby KU. Mógł zatem pełnić funkcję pomieszczenia (piwnicy), w której gromadzono ziarno. Za ww. interpretacją przemawiają nie tylko pośrednie wskazania (np. lokalizacja w centrum osiedla), ale także zachowane oryginalne warstwy kulturowe w części dennej konstrukcji i pozostałości resztek roślinnych w wypełnisku. Zestaw makrocząstek z obiektu 690 nie wykazuje żadnych oznak

długotrwałej sedymentacji zwęglonych pozostałości roślinnych w sytuacji odpadów osadniczych. Pierwotną jamę przedłużono w kierunkach N i S aby była możliwość jej adaptacji do celów sepulkralnych. Być może w trakcie tej właśnie rozbudowy powstawała warstwa lessowa pod szkieletem nr 2, gdyż materiał w tym miejscu był identyczny z lessiem znajdującym się na ścianach obiektu. Ponad dnem jamy znajdowała się warstwa humusu, która stanowi pozostałość wcześniejszego wypełniska jamy (lub teoretycznie może to być warstwa kulturowa, która dostała się do jamy wraz z zapadliskiem). Pozostała część wypełniska obiektu wydaje się jednorodna. Pochówki były oddzielone zaledwie cienką warstwą, która została wypłukana z powierzchni do wnętrza obiektu. W jamie umieszczono mniej więcej w połowie głębokości pierwszy pochówek (szkielet nr 2), a następnie złożono górne szczątki (szkielet nr 1). Jamę następnie zasypano do poziomu podłoża, na którym większe kamienie ułożone ponad górnym szkieletem. Prawdopodobnie kamienny wieniec mógł już istnieć lub być równocześnie tworzony wraz z tworzeniem górnego pochówku. Kamienny krąg i prawdopodobnie nasyp (rumowisko w grobie) może potwierdzać czasową niespójność dwóch pochówków. Szkielet górnego dziecka (szkielet 1) nie został umieszczony w taki sam sposób co dolny, ale został umiejscowiony przy krawędzi jamy w części SW jamy. Powstałe bezpośrednio nad pochówkiem potężne zapadlisko kamienne rozpostarło się skośnie do następnej warstwy. Sam pochówek był grobem piętrowym, w którym zostały umiejscowione ponad sobą dwa szkielety. Znajdowały się one na głębokości: 40 cm od poziomu podłoża (szkielet górny) i 80 cm od poziomu podłoża (szkielet dolny). Pochówek znajdujący się w dolnej części konstrukcji należał do osoby dorosłej (szkielet 2). Szczątki były ułożone na prawym boku z tułowiem na plecach i ze skurczonymi kończynami dolnymi, zaś czaszka została przewrócona wskutek osunięcia ziemi do wnętrza jamy (fragmenty twarzoczaszki z potylicą były skierowane ukośnie w górę). Wskutek czego nie jest możliwe ustalenie jaki przedział czasu dzieli obydwie pochówki. Ponadto większy rozpad kości w tym miejscu może mieć związek z różnymi warunkami przechowywania szczątków, tj. dłuższą ekspozycją zwłok na powierzchni. Niestety nie zachowały się: kończyny górne oraz kręgi szyjne (z wyjątkiem pierwszych dwóch i pierwszych trzech do czterech par żeber). Przy czym przeguby kręgów piersiowych oraz pozostałych żeber nie były zakłócone, ale co ciekawe nieopodal lewej strony klatki piersiowej znajdował się ułamek dolnej szczęki. Drugi z ww. szkieletów (górny) ułożony był na boku prawym w pozycji skurzonej, ze zgiętymi w łokciach rękoma (prawe przedramię skierowane w stronę tułowia, lewe znajdowało się przed twarzo-czaszką). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że w części ciemieniowej, w lewej części skroniowej i przylegającej kości potylicznej, a także na żuchwie czaski znajdowały się ślady zielonych odbarwień pochodzących z tlenków miedzi. Były one najprawdopodobniej pozostałościami ozdób metalowych, które uległy erozji. Z grobu pochodzi kilka różnych znalezisk. Przy dolnym szkielecie odkryto kolczyk (690/2) a przy kościach kończyn dolnych zostały znalezione przednie kończyny średniej wielkości psa. Natomiast w odległości około 30-40

cm na wschód od czaszki górnego szkieletu wystąpiła głęboka misa z jednym poziomym uchem (690/1). Natomiast w wypełniku obiektu znaleziono jeszcze sztywno kościane (690/3) choć bez dokładnej jego lokalizacji, a także rozrzucone fragmenty ceramiczne, kości zwierząt i materiał archeobotaniczny. Szkielet 2 mógł ulec uszkodzeniu w trakcie pochówku dziecka (szkielet 1). Jednak zaburzenie konstrukcji tego obiektu mogło także nastąpić całkowicie niezależnie. W kurhanie tym można zaobserwować przykłady związane z wtórnymi pochówkami, które nie koniecznie są związane z tzw. grobami zbiorowymi. W odległości około 2,0 m od zewnętrznej strony kamiennego wieńca został odsłonięty w warstwie kulturowej niekompletny szkielet³. Gdyby odkrycie to miało związek z kurhanem, można byłoby doszukiwać się analogii wśród innych tego rodzajów obiektów z WEB, np. Młada Boleslav - Čejetičky (por. Taniec 1959), ale także w Łękach Małych (pow. Kościan) czy Kątach Wrocławskich (pow. Wrocław), gdzie obok grobów centralnych wystąpiły też dodatkowe pochówki boczne. Możliwość nakładania nakładania się kilku pozornie niezwiązanych ze sobą grobów na stosunkowo niewielkiej głębokości zakłada także M. Gimbutas⁴. Obecność grobów warstwowych odnotowano jeszcze w kurhanach II i III z Łęk Małych (pow. Kościan). W oparciu o zachowany materiał wyposażenie obydwu pochówków było raczej skromne. W przypadku dobrze zachowanych grobów podkurhanów tego typu obiekty powinny posiadać nieco liczniejsze wyposażenie co można dostrzec na przykładzie kurhanów z Leubingen, Helmsdorf oraz kurhan I z Łęk Małych. Jednak z drugiej strony kurhany zniszczone wskutek erozji lub rabunku są często pozbawione wyposażenia, a przykładem tego są m.in. obiekty ze Szczepankowic czy pozostałe mogiły z ww. cmentarzyska w Łękach Małych

Wypełnienie jamy grobu było jednorodne i składało się z ciemnej gliny próchnicznej. W górnym poziomie jamy odnotowano cienką i jasną warstwę, która związana była z materiałem wymytym z powierzchni pierwotnej do jej wnętrza. Prawdopodobnie grób mógł zatem pozostawać przez pewien czas otwarty. Natomiast dolny szkielet znajdował się bezpośrednio na warstwie lessowej, pod którą wystąpiła pierwotna jama osadowa posiadająca grubość w części centralnej ok. 30 cm. Tym samym częściowo wypełniony dół osadowy został wykorzystany wtórnie do celów sepulkralnych. Określone ustawienie jamy osadniczej względem późniejszego pochówku można uważać za formę rytuału. Niezwykle rzadko jamy osadnicze modyfikowano do innych celów, a jednym z tego rodzajów przykładów z ziem polskich jest pochówek kobiecy z osady w Jędrzychowicach. Inny przykład adaptacji jamy osadowej do pochówku pochodzi np. ze stanowiska w Podoliu Brna, gdzie jama została zmodyfikowana do formy prostokątnej poprzez poszerzenie jej wzdłuż osi EW Następnie na tym samym stanowisku utworzony został zbiorowy grób studniowy, gdzie szkielety znajdowały się jeden ponad drugim na głębokości 75 i 170 cm⁵. Sytuacja ta jest zbliżona nie tylko zarówno do obiektu z pochówku piętrowego z Brandys, ale

3 Danielisová 2011, 290.

4 Gimbutas 1965, 274–275

5 Gimbutas 1965, 274–275

także grobów piętrowych z Kietrza czy grobu głównego z kurhanu nr III w Łękach Małych. Wzdłuż szkieletu znajdującego się na dolnym poziomie przebiegały dwie równoległe z nim ciemne linie, które zamykają ujście jamy. Jedna z interpretacji sugeruje, że są to pozostałości organicznego zabezpieczenia w formie całunu. W narożnikach widoczne były także nisze związane z otworami na pale. Inne mniejsze doły pojawiły się również w przestrzeni między grobowcem a kamiennym wieńcem. Trudno jednak rozwiązać kwestię potencjalnej konstrukcji słupowej, która mogła być ewentualnie obecną ponad pochówkiem. Ponieważ odsłonięte ślady dołków po-słupowych mogą być związane niekoniecznie z samym grobem, a jeszcze z wcześniejszą jamą osadniczą. Tym niemniej należy wskazać, że przestrzenna lokacja grobu względem kręgu kamiennego wskazuje na charakter sepulkralny obiektu. Natomiast obecność w jamie zawaliska kamiennego może być dodatkowym elementem przemawiającym za istnieniem w tym miejscu nasypem kamiennym. Tego rodzaju sytuacja wystąpiła m.in. w przypadku grobu A z kurhanu nr I w Łękach Małych, gdzie także w obrębie jamy znajdowało się duże zawalisko pierwotnego kopca kamiennego.

Ponadto w kurhanie odsłonięto pozostałości dwu jam osadniczych (obiekty 673 i 691). Owalna jama obiektu 673 wystąpiła w obrębie przestrzeni, która była zamykana przez krąg kamienny. Z tego względu z chronologiczny związek z kurhanem nie jest pewny. W skład jej wyposażenia weszło zaledwie kilka niewielkich fragmentów ceramiki które mogą być sklasyfikowane ogólnie jako pochodzące z epoki brązu. Natomiast okrągła jama obiektu 691 wystąpiła poniżej wschodniej części kamiennego wieńca, a tym samym jest wyraźnie starsza od kurhanu. Przy czym w wypełniku jamy nie znaleziono żadnego materiału, zaś na powierzchni jej warstwy kulturowej wystąpiły znaleziska kultury knovizské.

Wyjątkowo nieliczne wyposażenie grobu uniemożliwiło pełną analizę chronologiczną mogiły, a odkryte przedmioty są wiązane raczej z późnymi fazami KU. Przy czym opieranie się o cechy technologiczne ceramiki może być niewiarygodne, co ukazują próbki radiowęglowe z obiektu. Z kurhanu pochodzą dwie próbki kości, które zostały poddane badaniu metodą radiowęglową. Opracowaną próbkę pobrano ze szkieletu I (obiekt 690), której nadano nr sCRL 11_260. Obliczoną wartość datowania ^{14}C została wskazana na okres od 2133 do 1921 p.n.e., z bezwzględnym prawdopodobieństwem 95%. Należy podkreślić, że próbki pobrano z dwu różnych materiałów i przeanalizowano w dwu różnych laboratoriach (Praga; Poznań), a do tego przy zastosowaniu odmiennych metod określania aktywności ^{14}C . Taka sama sytuacja wystąpiła podczas analizy materiału z rowu, gdzie fragmenty ceramiczne również okazały się późne i związane już z fazą unietycko-wietrzowską. Jednak datowanie fosy, zwłaszcza na podstawie typologii ceramiki, ma tu raczej decydujące znaczenie dla końcowego jej funkcjonowania. Uzyskane daty ^{14}C dla kurhanu ze Szczepankowic pochodzące z kości ludzkich dla pochówku centralnego i kobiecego pozwoliły doprecyzować pozycję chronologiczną obydwu faz rozbudowy obiektu odpowiednio na 3559 ± 24 i 3522 ± 24 BP. Tym samym powstanie mniejszej (wewnętrznej) konstrukcji można wiązać z ok. 1874 r.

p.n.e., zaś większej konstrukcji (zewnątrzny płaszcz ziemny) z ok. 1760 r. p.n.e. Tym samym odstęp czasu pomiędzy obydwoma konstrukcjami wynosi ok. 110 lat i oznacza to, że miejscowa ludność interesowała się tym miejscem przez dłuższy czas obejmujący kilka pokoleń. Odmiennie przedstawia się z kolei kwestia cmentarzyska w Łękach Małych, gdzie precyzyjnemu określeniu jego datowaniu nie sprzyja stan zachowania pozostałych na nim czterech mogił. Ponadto zaznaczają się tu rozbieżności w wartościach poszczególnych dat radiowęglowych.⁶ W efekcie, czego prawdopodobne datowanie stanowiska można łączyć z przełomem III i II tys. p.n.e.⁷ Tym bardziej, że w oparciu o serię dat radiowęglowych (tab. 2) „początek użytkowania cmentarzyska w Łękach Małych przypada wcześniej (ok. 2000 przed Chr.) niż osady w Bruszczewie, która z kolei wykorzystywana była dłużej (maksymalnie do ok. 1500 r. przed Chr.) od wspomnianej nekropoli (do ok. 1900 r. przed Chr.)”⁸. Z kolei dla kurhanów pochodzących z Leubingen i Helmsdorf (Turyngia) zostały wykonane badania dendrochronologiczne pozostałości drewna, które przeprowadziły Landesmuseum für Vorgeschichte Halle we współpracy z Jahrringlabor des Botanischen Institutes der Universität Hohenheim. Siedemnaście próbek drewna dębu z kurhanu w Leubingen pochodziło z fragmentarycznie zachowanych słupów i niewielkiej belki. Dla dziesięciu z nich zachowany był w miarę wyraźny przyrost roczny drzewa co umożliwiło ich datowanie. Określenie dokładnej ścinki belek nie jest więc możliwe z uwagi na ich erozję. Przykładem jest tu fragment belki, od której zostały oddzielone promieniowo fragmenty bieli i większe części zewnętrznej powierzchni twardego. W efekcie najwcześniejsza z możliwych do wydzielenia dat jest związana tu z zachowanym ostatnim pierścieniem twardego, tj. 1962±10 BC, ale już dat [cinki wyznaczono na lata 1942±10 BC. Dla obiektu z Helmsdorf nie byłoby możliwe precyzyjne wyznaczenie daty z uwagi na próbki drewna, które nie posiadały bieli utraconej wskutek erozji i przetwarzania surowca. Pozyskane przez autora dane sytuacji obiektu między 3645±60 BP (przedział: 2201-1800 BC; wiek wg OxCal: 1881 calBC; prawdopodobieństwo: 95,4%), a 3610±160 BP (przedział: 2464-1500 BC; wiek wg OxCal: 1613 calBC; prawdopodobieństwo: 95,4%). Z kolei chronologia nowo badanego kurhanu z Bornhöck (Saksonia-Anhalt) pozostaje wciąż nie najlepiej opracowana. Problem w datowaniu radiowęglowym sprawiają tu m.in. przemieszczane wtórnie w obrębie zniszczonego obiektu znaleziska. Tym niemniej pierwsze uzyskane daty radiowęglowe wskazują, że centralna część obiektu mogłaby być z ok. 1800 BC. Na tym tle mogłaby z Brandys nad Labem jest najbardziej zbliżona do cmentarzyska kurhanowego z Ak Małych. W oparciu o posiadane dane radiowęglowe można zatem przypuszczać, że powstanie kopca w Brandys nad Labem mogłoby nastąpić w zbliżonym okresie co innych obiektów KU. Natomiast obecna w zasypisku ceramika mogłaby być dowodem na Bugotrwa Bych praktyk sakralnych związanych z samym obiektem, a które mogłyby być odprowadzane

6 Czebreszuk J. 2001, ryc. 13b, s. 75.

7 Czebreszuk J. 2001, s. 147.

8 Czebreszuk J. 2001, s. 75.

jeszcze dBugo po fakcie wzniesienie nasypu kamiennego kurhanu.

Charakteryzowany obiekt wyróżnia się na tle wszystkich dotąd odkrytych mogił KU, choć posiada z nią cechy wspólne. Przede wszystkim jako jedyna mogiła został on zlokalizowany na terenie osiedla. Podobne lokacje znane są dla grobów płaskich i przeważnie z późnych faz rozwoju KU. Co więcej obiekt ten związany jest z wczesnymi etapami rozwoju fazy klasycznej, a to zbliża go chronologicznie i konstrukcyjnie do analogicznych mu konstrukcji ze stanowiska w Łękach Małych (pow. Kościan). Sam obiekt składał się pierwotnie z kręgu kamiennego otaczającego nasyp, pod którym został umiejscowiony pochówek piętrowy w jamie gospodarczej. To właśnie czyni ten obiekt wyjątkowym, gdyż nie „wyprowadzono” go poza osiedle a pozostawiono w jego obrębie. Co więcej do jego budowy przystosowano wcześniej funkcjonującą jamę gospodarczą. Być może więc zabiegi te miały także dodatkowe podłoże sakralne.

BIBLIOGRAFIA:

Butent-Stefaniak B., 1997, Z badań nad stosunkami kulturowymi w dorzeczu górnej i środkowej Odry we wczesnym okresie epoki brązu, Wrocław.

Czebreszuk J., 2001, Schyłek neolitu i początki epoki brązu w strefie południowo-zachodnio-bałtyckiej (III i początki II tys. Przed Chr.), Poznań.

Alžběta Danielisová, Michaela Langová, Petr Kočár, René Kyselý, Petra Stránská, Zdenka Šůvová, Ivo Světlík, The Unetice culture barrow in Brandýs nad Labem (Central Bohemia) as evidence of unique Early Bronze Age burial practice. 2013, Archeologické Rozhledy.

Pleinerová, I. 1967, Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství II. Památky archeologické 53, 1–36.

Zgurecki W. 2020, Analiza konstrukcyjna kurhanu w Szczepankowicach na tle obiektów z Leubingen, Helmsdorf i Łęk Małych, [materiał przeznaczony do druku].

ПИСЬМО І ШРИФТ ЯК РЕДІ-МЕЙД КОНЦЕПТУАЛІЗМУ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

*Зігура Єлизавета Анатоліївна,
аспірант НМА імені П.І.Чайковського
em.verhozina@gmail.com*

Науковий керівник – д. культурології, професор. Т.О. Кривошея

Концептуалізм, «піонером» якого є Джозеф Кошут, виникає на підґрунті авангардних напрямів, де класичні засоби вираження художньої думки (композиція, пропорція, перспектива, образ, структура і фактура твору) підлягають детальному перегляду, в ході якого реалізм розщеплюється на безліч його змістових частин. Кульмінації трансформація художніх засобів вираження досягла в техніці реді-мейд, заснованій Марселем Дюшаном в 1917 році. Слід відмітити, що особливість даної техніки полягає саме у тім, що митець майже не бере участь у самому процесі формування концепції. Він максимально відходить від реалізації задуму засобами створення «речовини твору». За Дюшаном, реді-мейд - це «твір без митця, що створив його» [1, с.47], в якому ідея творчості відмирає остаточно.

Власне, слово техніка (τεχνικός) походить від давньогрецької мови й означає майстерність, уміння, ремісництво, під яким розуміється безпосередній власний тактильний контакт із предметом творчості, в якому відображений індивідуальний характер вираження глибини бачення сутності речей автора. Техніка ж галузевого значення передбачає смисл промислового виробництва речей, і в цьому є деякий збіг застосування терміну «техніка» щодо реді-мейду, адже взятий Дюшаном пісуар є певною мірою річчю, виробленою промисловим, технічним шляхом.

Одже, техніка реді-мейд етимологічно не є технікою, адже нічого «тактильного», «авторського» не виражає через саму себе. Предмети реді-мейд зазвичай сторонні автору, вироблені будь де і ким, але застосовані художниками для створення концепцій в напрямках інсталяцій та перформенсів. Саме у цьому смислі Дюшан висуває даний прийом як техніку. Він стверджує людську ліню як основу реді-мейду. Так, Мауріціо Лаццарато зазначає, що «Реді-мейд - техніка ледарів, бо вона не передбачає ніякого віртуозного володіння майстерністю, жодних спеціальних навичок та знань, жодної продуктивної діяльності, жодного дотику рук». [2, с.46]

Застосування засобів і форм письма та шрифту в інсталяціях митців-концептуалістів певною мірою є реді-мейд, який за сутністю виник не в 1917-му році, а ще з 1440-х років. Винайдення технології книгодрукування сприйняло універсалізації стилів письма, що в свою чергу забезпечило митців готовими гарнітурами.

Такі гарнітури як Bembo 1495, Garamond 1535, Caslon 1720, Baskerville 1757, Bodoni 1790 є нічим іншим як набором готових для друку стилів літер,

застосовуваши які посувалася особиста причетність митця до рукопису. Тобто, продукція у формі готових брусків букв придбалася типографіями і технічно застосовувалася як реді-мейд.

Так, у середині ХХ століття, Джозеф Кошут, беручи участь у народженні концептуалізму, в якості форми вираження задуму використовує принцип роботи із літерами різних шрифтових гарнітур. Власне, літери як стали графемами, які пройшли власний етап формотворення ґрунтуючись на певних канонах золотого перетину самі по собі дають вже готову естетику. Тож, слід відмітити, що якість роботи митця із матеріалом переходить від створення продукту до його оформлення, компонування предметів. Так, починаючи з інсталяції «One and Three Chairs» (Один і три стільці) 1965 року, літера є арт-об'єктом в мистецькому просторі.

В інсталяції «Four Colors Four Words» (Чотири кольори для чотирьох слів) 1966 року, роль літери як арт-об'єкту тяжіє. Знову ж таки Дж. Кошут використовує вже готові технологічні ресурси - неонове світло, яке було винайдено ще у 1912 році Жорж Клодом та Жаном Фонсек'ю саме для підсвічування рекламних вивісок. Таким чином споживча естетика вуличної реклами переходить до арт-простору, в якому формується творча свідомість.

Так, технікою концептуалізму в інсталяціях є позичання засобів вираження думки в інших, навіть, часто віддалених матеріалах до мистецтва. Художність, образ, канон не є тим, що виступає критерієм рівня митця, адже створювати власноруч нічого не потрібно. Так, лінь, що просувалася Марселем Дюшаном як основний двигун творчості перетворюється на свавілля, що призводить до максимального прощення реалізму через фовізм, кубізм, сюрреалізм, мінімалізм, концептуалізм, дадаїзм, й інші напрями образотворчого мистецтва ХХ століття.

Даний розвиток подій підкреслює думку філософа Ортеги-і-Гассета, який влучно висловив стан розвитку художньої культури, яка відтепер «існує для художників, а не для мас». Використання реді-мейду як техніки, яка за сутністю не є нею, максимально відриває митця від процесу створення нової реальності і наближає його до користування предметами реальності. Саме у цьому є деформація процесу творчості. Техніка використання шрифту та тексту за сутністю із описом інсталяцій роздроблює образ вщент. Витвір образотворчого мистецтва - це візуальний художній образ, який вмщує ідею, форму, структуру, текстуру, техніку, композицію, й інші компоненти в єдиному цілому. За А. Тарковським «образ - дещо неподільне, якщо він знаходить смисл, тлумачення, значить це вже символ, а символ старіє, шойно отримує розшифровку».[3. ст. 33] Концептуалізм, передбачає користування вже готовими естетичними формами, техніками, приййомами, що не є корисним як для митця так і для мистецтва.

Послідовники Дж. Кошута, зокрема Джені Хольцер, Роберт Раушенберг, Ерік Булатов та інші, працюють із текстом як із окремим від «картинного» образу об'єкту, вибудовуючи логічні або ж навпаки - деструктивні концепти часто витісняючи «поетичне відчуття інтелектуальним розрахунком». [4.

с.164]

Шрифтові гарнітури - готові, сталі естетичні форми, використовуючи які, митець не докладає власних тактильних зусиль до матеріального втілення концепції. І, хоча, через текст він і виражає ідею, та користується тим, що сам не створив. Так, виникає питання щодо істини у засобах творення. Митець - творець принципово нової композиції та конструкції у матеріалі. Чи є у цьому випадку літера матеріалом? Напевне, що ні, адже матеріальність близька до технічності виконання, а не до гарнітури. Тому, можна стверджувати, що вихід у візуальне мистецтво літературного тексту у формі алфавітної системи письма як прийому реді-мейд, забезпечив дещо шаблонними прийомами, що в свою чергу є нічим іншим як загравання із реципієнтом.

Літери - частина розвитку візуальних засобів виразності. Трансформації естетичної тканини тієї чи іншої епохи неодмінно відображаються на естетиці графем літер. Застосування їх в інсталяціях та перформенсах не є відкриттям або ж принципово новим матеріалом. Звернення митців у середині ХХ століття до літери є свідком про зниження рівня індивідуального мислення митця, розмежування ремісничих та творчих процесів, відірваності від споглядання життя. Так, необхідно згадати про те, що «образ покликаний виражати саме життя, а не авторське міркування про нього. Образ відображає життя фіксуєчи його унікальність» [5. с.164], що можливо за умови єднання душі митця із мовою мистецтва. Лінгва, що лежить в основі реді-мейд не є тим, що дозволяє говорити митцю думкою через творення матерії. Технологічність середини ХХ століття буквально обмежує і тим самим переналаштував свідомість митця, розуміння ним часу, простору, себе. Таким чином відбувається поступова зміна відношення до мистецтва як митець так і реципієнтом.

ДЖЕРЕЛА

1. Маурицио Лаццарато, Марсель Дюшан и отказ трудиться - Москва: Grundrise – 2017 - 47 с.
2. Маурицио Лаццарато, Марсель Дюшан и отказ трудиться - Москва: Grundrise – 2017 - 46 с.
3. А. Тарковский, Лекции по кинорежиссуре 1989 - Санкт-Петербург: Красный матрос - 2016 - 33 с
4. Р. А. Гальцева, И. Б. Радянская, Ответственность художника перед миром гуманного - Москва: политиздат - 1991 - 164 с.
5. А. Тарковский, Лекции по кинорежиссуре 1989 - Санкт-Петербург: Красный матрос - 2016 - 164 с.

ФЕНОМЕН КОМІЧНОГО В СУЧАСНОМУ ЕСТРАДНОМУ МИСТЕЦТВІ

Ільницька Олександра Анатоліївна
асистент, Київський національний університет
культури і мистецтв,
ilnitskaya_aleksandra@ukr.net
Ільницький Віталій Андрійович
асистент, Київський національний університет
культури і мистецтв,
vitalyilnitsky.4s@gmail.com

Комічне – складний феномен, чуттєвий до соціокультурних та соціомистецьких змін. Впливовий дослідник Ю. Боров [2002, с. 81] зазначає, що в теорії комічного існує три методологічних підходи, що породжують багатоманіття даної концепції: комічне як об'єктивна властивість предмету; комічне як результат суб'єктивних здатностей особистості; комічне як наслідок взаємовідносин суб'єкта і об'єкта. Науковець пропонує власне визначення, стверджуючи, що комічне – це явище, що презентує реальність у несподіваному ракурсі, відкриває її внутрішні протиріччя та викликає в свідомості людини активне протиставлення предмета естетичним ідеалам, а багатоманіття відтінків сміху є результатом взаємодії естетичних властивостей дійсності, ідеалів та естетичних потреб людини [Боров, 2002, с. 85].

До основних видів комізму належать гумор (здатність людини сприймати комічне в усьому його розмаїтті; характеризується співчутливим відношенням до об'єкту висміювання) та сатира (безжалісне, нищівне переосмислення об'єкта зображення та критики, що вирішується сміхом; специфічний спосіб художнього відтворення дійсності, що розкриває її як щось безглузде, хибне, внутрішньо неспроможне засобами сміхових, викривально-висміювальних образів) [Редкозубова, 2009, с. 53].

Аналізуючи трансформацію феномену комічного в історичній ретроспективі, науковці визначають його як різновид необхідної релаксації «від гнітючої та абсолютної механічності», акцентуючи на різкій відмінності від традиційного народного сміху, природа якого світоспоглядальна, синтезуюча, поєднує людину та світ [Касимов, 2007, с. 198].

Варто зауважити, що комічне, в умовах сценічного простору сучасної естради, позиціонується не лише як реакція на злободенні події. На думку Д. Ніколаєва [2011, с. 59], естрадне мистецтво хоч і надає великі можливості для безпосередньої реакції на актуальні для глядача сюжети з життя соціуму, «може говорити про вічність, а не про миттєвість, як і будь-яка інша форма виконавської майстерності, оскільки спосіб спілкування

з глядачем не визначає ієрархічності стосовно ступеня художності або рівня узагальнення». Натомість відома дослідниця Е. Уварова [Уварова, 1991, с. 8] зауважує, що саме злободенність є специфічною якістю естради та акцентує на її зв'язку з імпровізаційністю, властивою естрадному мистецтву, «особливо конферансу, пародії, куплету».

І. Богданов [2005, с. 167], аналізуючи художню структуру естрадного номеру, виділяє основні комічні одиниці – *комічний трюк (або гег) та репризу*.

Варто зазначити, що в естрадному мистецтві, на відміну від циркового, головною функцією трюку є не дивувати глядача, а смішити, відповідно домінуючим, особливо в системі оригінальних жанрів, є *комічний трюк*, відомий також під назвою «гег» – історична форма французького гумору, «смій, розфарбований безпечним жахом, що відображає відчуження людей в індустріальному світі» [Боров, 2002, с. 93]; те, що перетворює реальне на фантастичне, звичайне на неймовірне, нормальне на абсурдне [Богданов, Виноградский, 2009, с. 64].

Відповідно до специфіки естрадного мистецтва, гег завжди базується на візуальному сприйнятті глядачем.

Існує загальноприйнята типологізація комічних трюків:

– тілесні (виконуються виключно засобами зовнішньої фізичної виразності артиста, з використанням пластичних та акробатичних елементів);

– механічні (основані на застосуванні технічних засобів);

– сюжетні (тривалі за хронометражем, з відчутним сенсовим наповнення, іноді є основою побудови естрадного номеру);

– прохідні (короткі за хронометражем, не мають сенсового наповнення).

Реприза – вибуховий комічний ефект в естрадному номері, виражений через слово [Богданов, 2005, с. 174]; невелика сценка, що характеризується наявністю яскравого вербального моменту. Існують і вербально-дієві репризи.

Реприза в жанрі естрадної клоунади – закінчена комбінація трюків і, за умови що репліка включена в репризу, вона підкорена комічному трюку, оскільки слугує фоновим підкріпленням пластичного рішення.

Для побудови репризи в естрадному номері застосовують такі види вербальних комічних конструкцій як *каламбур* (гра слів, в якій використано різносенсові значення терміну або слово зі схожим звучанням для наміченого гумористичного ефекту), *іронія* (вдавання, намір пожартувати, або сказати, насміхаючись, щось протилежне тому, що думає людина, проте сказати таким чином, щоб виявити істинний сенс ситуації) та *парадокс* (твердження, що, не дивлячись на очевидні обґрунтовані роздуми, призводить до вочевидь протирічних або логічно неприйнятних висновків; включає в себе суперечливі, але взаємопов'язані елементи, що існують одночасно і зберігаються в часі) [Smith, Lewis, 2011, p. 382]. Специфічними

засобами побудови репризи є логічна несумісність, псевдовдумливість, позбавлена сенсу деталізація; помилкове протиставлення; буквалізація метафор; зміщення мовних стилів, незвичне розшифрування звичної абрєвіатури та ін.

Особливе значення геги набувають в структурі номеру естрадної клоунади, найпопулярнішими різновидами якої наразі є музична ексцентрика – комічні сюжети, зіграні клоунами за допомогою музичних інструментів (Богданов, 2005, с. 189), та мім-клоунада (на відміну від пантоміми, активно обігруються не уявні, а реальні предмети), оскільки комічні трюки та несподівані сюжетні перипетії є основою їх виступу.

Основними засобами виразності в жанрі музичної ексцентрики є такі трюки як: гра на музичному інструменті незвичним способом; гра на незвичному музичному інструменті; гра на кількох музичних інструментах водночас. Натомість гег (вставний комічний епізод; емоційний ефект; фактор несподіванки; жарт, що допомагає розкрити характер персонажів) – важливий допоміжний засіб виразності.

В естрадному номері комічний ефект створюють такі обставини дії як невідповідність бажаного і дійсного та порушення причинно-наслідкових зв'язків, що відображаються у *буфонадних* (прийом художньої виразності, заснований на різьчому перебільшенні, створенні карикатурних образів, явищ та дій), *ексцентричних*, *гротескових* (естетичне поняття, що є основою художнього образу і представлено черезмірними, гіперболізованими та алогічними діями виконавця, при яких дія відбувається у вигляді композиційного контрасту, несподіваного зрушення серйозного, важливого або трагічного до комічного) та *пародійних* прийомах.

Висновки. У системі оригінальних жанрів естрадного мистецтва, таких як пантоміма, музична ексцентрика, мім-клоунада, маніпуляція та ін., комічні прийоми, жарти або геги є важливими засобами виразності.

Феномен комічного в сучасному естрадному мистецтві реалізує релаксаційну функцію і характеризується активним пошуком нових комедійних ситуацій в оригінальних жанрах. Використання різноманітних унікальних прийомів у процесі створення естрадного номеру породжує інноваційні відтінки комічного, що викликає у глядача відповідний емоційний стан.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданов И. А. *Художественная структура эстрадного номера и основные методологические принципы его создания* : дис. докт. Искусствоведения : 17.00.01/ Санкт-Петербургская государственная академия театрального искусства. Санкт-петербург, 2005. 398 с.
2. Богданов И. А., Виноградский И. А. *Драматургия эстрадного представления*. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургская академия театрального искусства, 2009. 418 с.
3. Боров Ю. Б. *Эстетика*. Москва : Высшая школа, 2002. 511 с.
4. Гринь Т. Атракціон як велика форма в жанрі музичної ексцентрики. *Питання культурології*. 2015. Вип. 31. Київ : Видавничий центр КНУКіМ. С. 134–141.
5. Касимов Р. Х. Теория и техника комизма и их связь с массовой культурой. *Омский*

научный вестник. 2007. № 6(62). С. 197–198.

6. Николаев Д.Д. Комическое в драматургии русского зарубежья 1920-х годов. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2011. Вып. 7(109). С. 58–64.

7. Редкозубова О. С. Структура смеховой культуры. *Аналитика культурологи*. 2009. № 1(13). С. 51–55.

8. Grinie T. The trick and gag as the basic basis of eccentric music in classic and modern numbers. *Paradigm of Knowledge*. 2018. № 5(31). DOI 10.26886/2520-7474.5(31)2018.6.

9. Smith W. K., Lewis M. W. Toward a theory of paradox: A dynamic equilibrium model of organizing. *Academy of Management Review*. 2011. № 36. pp. 381–403.

SPRAWIEDLIWOŚĆ PONADUSTAWOWA W WYMIARZE XXI WIEKU

**Jamrozik Barbara,
Kasperek Kinga,
Luks Angelika,**

*Student Uniwersytetu Pedagogicznego
imienia Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
angelikaluks@onet.pl*

1. Sprawiedliwość w sensie funkcjonalnym i ideologicznym

W gruncie rzeczy sprawiedliwość w sensie funkcjonalnym realizowana jest w jakimś stopniu za pomocą prawa, za pomocą prawa jako środka a nie celu. Natomiast sprawiedliwość w znaczeniu ideologicznym identyfikowana jest z obowiązującym prawem. Ścisłe powiązanie z prawem nigdy nie budziły najmniejszych wątpliwości. Na samym początku naszej historii wykreowały się dwa odmienne nurty. Pierwszy nurt to łączenie sprawiedliwości z prawem natury, a drugi to nie istnienie sprawiedliwości innej niż ta, która jest wyrażona w prawie stanowionym. Sprawiedliwość jest afirmowaną i dlatego też obligującą normą społeczną, która jest w stanie kierować zachowaniem jednostki ludzkiej w jej stosunkach z innymi jednostkami. Wgłębianie się w sens sprawiedliwości łączy się z dociekaniem racji normowania prawnego i moralnego, upatrywanych najczęściej w dążeniu do osiągnięcia i zachowywania porządku prawnego, politycznego i społecznego.

Idea sprawiedliwości ma na celu przede wszystkim nadawanie określonej treści formą organizacji życia społecznego. Każdy na tym świecie chce, aby prawo odpowiadało poczuciu jego sprawiedliwości. W tym poglądzie akcentuje się autonomia człowieka, który to pragnie egzystować w społeczeństwie tak, by czuł się wolny od zewnętrznych nakazów. Równoczesny niepokój i strach przed jakąkolwiek odpowiedzialnością i poczuciem samotności skłania do poddawania się autorytetom, jak również prawu stanowionemu. Otóż to właśnie prawo stanowione ma gwarantować to wymarzone poczucie bezpieczeństwa. I o

to prawo pozytywne, korelując nas z innymi, ponieważ podlegamy mu wszyscy, kreuje barierę ochronną dla każdego przed każdym, pragnącym naruszyć naszą sferę wolności.

Z poczuciem sprawiedliwości implikuje się pogląd, że nie jest tylko moja osobista idea. Są to przeżycia, które mają możliwość uruchamiania w nas stosownych działań, nawet do ofiar z własnego życia. Przez nasze poczucie sprawiedliwości, kreujemy świat na wzór naszych pragnień i możliwości. Dążymy do czegoś, co mogłoby się wydawać nieosiągalne. Człowiek dąży do rozwiązań w państwie, które przez swoje obowiązywanie zaspokoja przeżycia sprawiedliwości. To właśnie poczucie sprawiedliwości emanuje w codziennym życiu, a jako przykład można podać sytuacje, gdzie to opiniowanie przez otaczające nas społeczeństwo jest dla nas krzywdzące. Zawsze oczekujemy, by ludzie zachowywali się w stosunku do nas, tak jak my byśmy się tego spodziewali, by nie naruszyć naszego poczucia sprawiedliwości, choć często sami nie zachowujemy się tak jak oczekujemy tego od innych.

A mimo tych indywidualnych wyobrażeń na temat poczucia sprawiedliwości, to poczucie nie jest autonomiczne. Tworzy ją tradycja, czy kultura w której żyjemy. Poczucie sprawiedliwości udoskonala się w przypadku, gdy świadomie próbujemy kształtować naszą sferę intelektualną, jak również nasz własny charakter. W dzisiejszych czasach ciężko mówić o sprawiedliwości, nasze człowieczeństwo przeżyło już zbyt wiele nieprzyjemnych sytuacji. Wychodzi na to, że idee o społecznym charakterze ludzkiej natury są raczej utopią niż faktem. Człowiek w zasadzie boi się własnego cienia, własnych myśli, własnego siebie. Okazuje się często, że problem sprawiedliwości wyraża się w tym, że wiele aktów przemocy, agresji i tym podobnych sytuacji, kreuje się przez właśnie to poczucie, to poczucie sprawiedliwości, tych którzy dokonują tych haniebnych czynów.

Od setek lat wydobywają się z nas prośby o prawo słuszne, o prawo zgodne z poczuciem sprawiedliwości. Ale tutaj nasuwa się bardzo ważne pytanie, czy w ogóle istnieje coś takiego jak ogólnoludzkie poczucie sprawiedliwości. A może raczej zbyt duże różnice kulturowe oraz mentalne, nie pozwalają na występowanie z takimi poglądami. W zasadzie los nigdy nie wydawał się człowiekowi zadowolający, a to odczucie dotyczy indywidualnych przeżyć, jak również tych, które mają znaczenie dla całego społeczeństwa. Dlatego też, ludzie zawsze będą dążyć do wykreowania idealnego porządku prawnego, który by zaspokojał poczucie sprawiedliwości większości z nas.

Sprawiedliwość to wartość, której nikt na forum nie podważa. Nikt również nie podważa jej niezbędności. W dzisiejszych czasach problem sprawiedliwości pojawia się na tle podziału dóbr, które mogą stanowić przedmioty pragnień człowieka. Chodzi oczywiście o bogactwo, wolność oraz miejsce w hierarchii społecznej. Implikacja prawa stanowionego ze sprawiedliwością nadaje tej wartości treść relatywną. Często zastanawiamy się czy sprawiedliwość to równość wobec prawa, czy też sprawiedliwość to gwarancja równości szans dla wszystkich obywateli. A może sprawiedliwość to przyznanie każdemu

według jego potrzeb, a może według zasług, czy też dzieł. Wielość poglądów dotyczących sprawiedliwości nie ominęła żadnego pokolenia, wciąż jest to żywa dyskusja, wciąż kreuja się nowe sytuacje, które zmuszają nas do podjęcia myśli na rzecz stworzenia naszej wizji sprawiedliwości dla danego problemu.

Niestety rzadko otaczamy szacunkiem poglądy odmienne od naszych, często łączymy przekonanie o słuszności własnych poglądów z fanatyzmem. Sprawiedliwość od wieków jest tematem wzbudzającym emocje i umysły. Pośpiech ówczesnego świata, fałszywa hierarchia wartości, skłonność do przyswajania teorii przedstawianych przez większość oraz wpływ kultury masowej prowadzą do wypierania się własnych poglądów dla odniesienia korzyści[1][2].

Przez ostatni czas słyszymy coraz częściej z radia, prasy czy też telewizji o nasilającej się fali zamieszek powodowanych przez sytuacje osób LGBT. Te zachowania budzą wielki niepokój i chęć szukania przyczyn takiego zjawiska. Mówi się teraz o równości płci, mówi się też o poczuciu sprawiedliwości społecznej. Warto zwrócić uwagę w tym przypadku na relacje zachodzące między sprawiedliwością a równością, które może pomogą zrozumieć o jaką sprawiedliwość człowieczeństwo dzisiaj walczy.

2. Sprawiedliwość, a równość.

Równość, jak i sama sprawiedliwość są koncepcjami polisemicznymi. W relacji jaka występuje pomiędzy tymi dwiema, ważny wpływ ma równość prawna, równość społeczna i równość polityczna. Jednak można wyróżnić także równość, która bazuje na przynależności wszystkich ludzi do tego samego gatunku – czyli tzw. równość podstawowa, pierwotna. Sprawiedliwość wydobywa z sedna norm prawnych równość. Zrównująca konwencjonalność prawna ogranicza się do równości formalnej, polegając na równym traktowaniu równych sobie osób, w równych sytuacjach. Natomiast realna równość grup społecznych i jednostek utrzymująca się w zasięgu prawnym może być jedynie jej pochodną. Egalitarystyczne formuły sprawiedliwości do przełamania dysharmonią pomiędzy równością prawną, a równością faktyczną - zazwyczaj poprzez umieszczenie w regulacjach prawnych pewnych zapewnień zaspokajania określonych potrzeb ludzkich przez państwo. Owe zapewnienia przyjmują zwykle formę przywilejów dla określonych grup ludzi. Oczywiście egalitarystyczne formuły sprawiedliwości mocno kontrastują z tymi niedemokratycznymi.

Wypada zgodzić się, że przez wieki przechodząc od założeń indywidualistycznych po założenia grupowe, idea sprawiedliwości uwzględnia coraz więcej elementów względnych. Zachowywanie założeń indywidualistycznych odczuwalnie faworyzowało absolutystyczne założeniom sprawiedliwości, ponieważ bez wątplenia dużo łatwiej ustalić jej sens z potrzebami jednostki, aniżeli grup społecznych. Parytet równości i nierówności w formułach sprawiedliwości zdecydowanie bardziej podlegają czynnikom obiektywnym, niż subiektywnym. Zastany stan gospodarki wyznaczany przez obiektywne czynniki, może na drodze prób i błędów, regresji i postępów modyfikować to, co w myśl sprawiedliwości uznane zostanie za równe i nierówne.

Próby wyrównywania dysharmonii pomiędzy pierwotną nierównością między ludźmi, a tą formalną równością prawną muszą wspierać się na kategoriach decyzyjnych wspartych władzą państwową, niekiedy ze szkodą dla wolności ludzkiej. Takich uciążliwości pozwala uszczepić równość wymienna, zwana inaczej równością komutatywną jako zasadniczą cechą demokratycznych założeń sprawiedliwości. Fenomenalną formą spełniania równości wymiennej jest umowa, ponieważ pozwala na zachowanie przez strony pewnej autonomii wyborów. Kwintesencją umowy jako sprawiedliwej wymiany należeć powinno należeć dotrzymanie pewnego poziomu równości pomiędzy zobowiązaniem, a zrealizowaniem. Jeśli przewaga jednej ze stron spowoduje zasadniczą nierówność stron umowy, idea sprawiedliwości nakazuje jej wyrównanie.

Arystoteles wysunął niegdyś słusznie, że żądanie równości samo tworzy istotę sprawiedliwości. Egalitarystyczne formuły sprawiedliwości czynią zadość temu żądaniu. Ale także i te nieegalitarystyczne formuły sprawiedliwości zostawiają miejsce dla równości. Występuje ona jednak w rzadkich wypadkach, gdy występują równe sobie subiekty sprawiedliwości na zasadzie konsekwencji traktowane równo przez nieegalitarystyczne formuły sprawiedliwości. Jednak formuły nieegalitarystyczne w głównej mierze dążą do znalezienia istoty sprawiedliwości w nierówności. Formalna równość, która uzewnętrznia się poprzez ogólność prawa, wynikająca z nieodzowności symplifikacji w unormowaniu życia społecznego, bliższa jest dążeniom egalitarystycznym, aniżeli nieegalitarystycznym formułom sprawiedliwości. Choć tak naprawdę do rzeczywistej równości lub nierówności jako przejawów sprawiedliwości można dojść poprzez wykładnię ogólnego prawa.

Wprawdzie równość tworzy istotę sprawiedliwości, ale nierówności niesprawiedliwe i równości niesprawiedliwe. Ale należy także rozróżnić słabą i mocną wersję sprawiedliwości. Wersja słaba dzieli zakres zagadnienia na trzy grupy - sprawiedliwość, neutralność oraz niesprawiedliwość. Istotą wersji słabej jest fakt, że to co nie jest sprawiedliwe jest niesprawiedliwe, ponieważ obszar pomiędzy nimi nie podlega ocenom. Natomiast wersja mocna dzieli zakres zagadnienia tylko na dwie grupy – to co sprawiedliwe oraz niesprawiedliwe. Owa wersja stymuluje do przełamывania napięcia między tym co sprawiedliwe, a tym co niesprawiedliwe.[1, s. 226 – 228]

3. Dążenia do idei sprawiedliwości w XXI wieku

Wg Ulpiana sprawiedliwość jest stałą i niezmienną wolą przyznania każdemu należnego mu prawa (*iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuere*). Jednakże, analizując zarówno przeszłe, jak i współczesne realia, o sprawiedliwość zawsze trzeba było walczyć, gdyż społeczeństwo jako twór partykularny, składa się z wielu grup społecznych, broniących korzystnych dla siebie interesów. Ulpian utożsamia sprawiedliwość z wolą, która dotyka problematyki dokonywania wyborów, zatem selekcjonowania wartości, które składają się na istotę sprawiedliwości. Dlatego też, aby lepiej zrozumieć pojęcie sprawiedliwości, należy odnieść się do obecnych czasów i postawić pytanie, czy w dobie podziału społecznego w XXI wieku, możliwe jest zaspokojenie

poczucia sprawiedliwości?

Rozważając zagadnienie sprawiedliwości w kontekście różnorodności, panującej we współczesnym świecie, należy zwrócić uwagę na szczególnie wyróżniającą się na tle innych grupę, która jednocześnie ostentacyjnie manifestuje swoje poglądy, mówiąc przy tym, że jest dyskryminowana. Chodzi mianowicie o grupę ludzi identyfikującą się ze skrótem LGBT (ang. *Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender*). Skróten ten ma na celu podkreślenie odmienności płciowej od osób heteroseksualnych. LGBT jako mniejszości seksualne, walczą o swoje prawa, domagając się wielu przywilejów, które nie przysługiwałyby osobom heteroseksualnym. Na wstępie należy zaznaczyć, że przypadki dyskryminacji wobec odmiennej orientacji seksualnej zdarzają się wobec osób związanych ze środowiskiem LGBT, jak również wobec osób heteroseksualnych, a sprawiedliwość jako cnota i zarazem pojęcie abstrakcyjne, powinno odnosić się do istoty ludzkiej bez względu na płeć, ale ze względu na jej prawa i obowiązki wynikające z legalnie tworzonych aktów prawnych.

Z punktu widzenia litery prawa, na podstawie art. 21 ust. 1 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej zakazana jest wszelka dyskryminacja ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub światopogląd, opinie polityczne lub wszelkie inne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną. Bazując na przywołanym artykule, można stwierdzić, że wszelkie zachowania, które nacechowane są nienawiścią wobec osób posiadających odmienną orientację seksualną, są niezgodne z prawem. Wykładnia tego artykułu jest niewątpliwie bardzo przejrzysta i jasna, natomiast środowisko LGBT, zwłaszcza w Polsce, stosując interpretację rozszerzającą, domaga się praw, które nie przysługiwałyby osobą niezwiązanym z LGBT. Czy takie pojmowanie sprawiedliwości w XXI wieku należy uznać za właściwe?

Przede wszystkim, aby właściwie przeanalizować problematykę sprawiedliwości w kontekście podziałów społecznych i ruchu LGBT, należy odnieść się do pojęcia godności człowieka (*dignitas hominis*). W odniesieniu do płaszczyzny prawnej, art. 30 Konstytucji RP charakteryzuje godność jako przyrodzone, niezbywalne i nienaruszalne źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Poprzez sam fakt bycia istotą ludzką, mamy prawo do dbania o swoje poczucie sprawiedliwości, a nie przez to, że mamy inną orientację seksualną.

Powstające tzw. strefy wolne od ideologii LGBT są zaprzeczeniem sprawiedliwości, która wypływa ze wspomnianej godności. Jednakże specjalne strefy, wydzielone dla osób związanych z LGBT, mające służyć jako azyl przed dyskryminacją osób LGBT, także są negacją istoty sprawiedliwości. Każda z tych form podziału strefowego jest przykładem stygmatyzacji i nienawiści wobec danej grupy społecznej. Można zauważyć, że pojęcie sprawiedliwości jest bardzo subiektywne i zależne od przynależności do grupy społecznej. Gdy pojawia się konflikt sprzecznych ze sobą interesów, grupy o odmiennych przekonaniach walczą ze sobą, jednak nie ma to nic wspólnego ze sprawiedliwością. Dlatego

mówiąc o sprawiedliwości, należy odnosić się do godności ludzkiej, nie do rasy, koloru skóry, czy tak jak w przypadku LGBT orientacji seksualnej.

Osoby związane ze środowiskiem LGBT w Polsce przede wszystkim domagają się formalnego uznania związku przez osoby homoseksualne w postaci związków partnerskich lub małżeństw. Wiązałoby się to z możliwością przysposobienia dzieci przez pary homoseksualne. Jednakże polskie prawo w myśl art. 18 Konstytucji wprost wskazuje, że małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej. Wydawałoby się, że ten artykuł nie będzie budzić wątpliwości interpretacyjnych, gdyż literalnie zaznacza, że małżeństwo jest związkiem między osobami odmiennej płci. Ta pozorność jednak okazała się mylna, ponieważ została zakwestionowana przez Komitet Nauk Prawnych PAN oraz doktrynę.

Niewątpliwie istnieje zgodność, co do tego, że posiadanie odmiennej orientacji seksualnej nie jest niezgodne z prawem stanowionym, zatem dlaczego wciąż gromadzą się silne emocje wokół tematów związanych z LGBT? Tutaj nie idzie o sprawiedliwość, ani też równość. Tutaj idzie o supremację, o to aby mieć więcej wpływów i przywilejów. Tutaj idzie o władzę.

Sprawiedliwość w XXI wieku ma niewiele wspólnego z teoriami myślicieli ubiegłych stuleci, gdyż z cnoty przerodziła się w narzędzie manipulacji do osiągnięcia wyznaczonych celów. Sprawiedliwość obecnie powinna być rozumiana jako utopijne pojęcie, które w pełni nie jest możliwe do zrealizowania. Namiastka sprawiedliwości, owszem, jednak całkowita sprawiedliwość nie istnieje, a ściślej mówiąc i pozbywając się wszelkich złudzeń, nigdy nie istniała i istnieć nie będzie.

BIBLIOGRAFIA

1. R. Tokarczyk, Filozofia prawa, LexisNexis, Warszawa 2009.
2. M. Szyszkowska, Filozoficzne interpretacje prawa, Wyższa Szkoła Handlu i Prawa, Warszawa 1999.

RÓŻNICE KULTUROWE W KONTEKŚCIE MIĘDZYNARODOWEGO ZARZĄDZANIA ZASOBAMI LUDZKIMI NA PRZYKŁADZIE ODDZIAŁU PRZEDSIĘBIORSTWA EUROPEJSKIEGO W AZJI ZACHODNIEJ

Choma Alicja, PhDcandidate
Kowalczyk Damian, PhDcandidate
Sielicka Emilia, PhDcandidate

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław, Polska

Słowa kluczowe: różnice kulturowe, zarządzanie zasobami ludzkimi, korporacje międzynarodowe, polityka kadrowa, biznes międzynarodowy

Wstęp

W ostatnich latach odnotowano znaczący rozwój w zarządzaniu zasobami ludzkimi. Ze względu na proces globalizacji, kwestie kadrowe są istotne nie tylko na rynku krajowym, ale stają się one coraz ważniejsze w relacjach przedsiębiorstw międzynarodowych. W takich okolicznościach przedsiębiorstwa muszą stawić czoła nowym wyzwaniom i stworzyć odpowiednie warunki do pracy wielokulturowej. Badania Hofstede'a (1980) pokazują znaczenie miejsca i kultury, w której ludzie dorastali, na ich uczucia i zachowania. Ostatnio w badaniach sprawdzono wpływ kultury na międzynarodowe zarządzanie zasobami ludzkimi (w skrócie, ZZL). Różnice kulturowe determinują działalność ZZL w większości obszarów działania spółek zależnych (Schneider i Barsoux, 1997). Praktyka ta zaczyna się od polityki kadrowej, a następnie przechodzi przez dzielenie się wiedzą do zarządzania talentami. Dzięki skutecznym praktykom ZZL w tych obszarach, firmy tworzą przyszłą pozycję konkurencyjną (Ahmad i Schroeder, 2003). Proces ten jest wzmocniony przez budowanie mechanizmu socjalizacji, opisanego przez Honga i Vai (2008).

Celem niniejszego artykułu jest określenie strategicznych kwestii kadrowych dla przedsiębiorstwa POG i znalezienie dla nich odpowiednich rozwiązań. POG to holenderska firma działająca na rynku międzynarodowym. W momencie kiedy przedsiębiorstwo otworzyło swoją spółkę zależną w Azerbejdżanie, pojawiły się nowe wyzwania w obszarze zarządzania zasobami ludzkimi. Na początku, w celu odpowiedniego zobrazowania warunków, w których przedsiębiorstwo prowadzi swoją działalność ekonomiczną, zostanie przeanalizowana kultura kraju goszczącego, Azerbejdżanu. Na tej podstawie zostaną określone i wybrane dwie strategiczne kwestie kadrowe dla POG. Następnie zostanie dokonany przegląd literatury przedmiotu w celu wsparcia rozważań i wykazania istotności znaczenia wybranych obszarów. W końcowym etapie w niniejszego artykułu zostaną przedstawione przykładowe rekomendacje dotycząceporuszanego tematu.

Charakterystyka kultury kraju goszczącego i główne problemy POG

Główne problemy, jakie zidentyfikowano w niniejszym badaniu, związane są z polityką kadrową i transferem wiedzy. Oba problemy są silnie zintegrowane ze sobą przez uwarunkowania kulturowe. Jednym z najważniejszych elementów analizy strategicznych zagadnień ZZL w przedsiębiorstwie POG jest zrozumienie lokalnego otoczenia makroekonomicznego. Hofstede (2010) w swoich badaniach obejmuje 76 krajów w opublikowanym badaniu „Kultura i organizacje: oprogramowanie umysłu”. Chociaż badania te nie objęły Azerbejdżanu, możliwe jest zidentyfikowanie krajów, które mogłyby mieć wpływ na kulturę Azerbejdżanu. Azerbejdżan jest krajem muzułmańskim, geograficznie i historycznie związanym z państwami takimi jak Turcja, Rosja i Iran (Centralna Agencja Wywiadowcza, 2012). Kraje te są w grupie, charakteryzującej się wysokim lub umiarkowanie wysokim wynikiem w czterech wymiarach kulturowych: dystans do władzy, unikanie niepewności, męskość i kolektywizm. Silny wpływ tych cech można zaobserwować w opiniach i zachowaniach pracowników POG. Ponadto strategie zatrudnienia i wymiany wiedzy tworzą zintegrowany łańcuch w budowaniu cennych zasobów ludzkich w firmie. Transfer wiedzy jest jednym z najważniejszych elementów w procesie zarządzania talentami, który zaczyna się od odpowiednich programów w zakresie polityki kadrowej i rekrutacyjnej.

Problem polityki kadrowej

Problemy polityki kadrowej POG są spowodowane planami rekrutacyjnymi. Firma przewidywała podwojenie liczby pracowników w ciągu najbliższych pięciu lat od rozpoczęcia ekspansji na nowy rynek. Cele te zakładały, że 90% pracowników korporacyjnych będzie pracownikami miejscowi. Pomimo tego, iż aspiracje firmy, które są merytokratyczne i głównie oparte na systemie w którym władza powierzana jest osobom kompetentnym pojawiają się problemy z nepotyzmem i networkingiem. Ponadto, dla kultury silnie opartej na relacjach, bezosobowy proces rekrutacji wydaje się być obcy. Korzystanie z nieodpowiedniego narzędzia rekrutacyjnego nie odzwierciedliłoby prawdziwego wizerunku kandydatów.

W narodowościach charakteryzujących się kolektywizmem duży nacisk kładzie się na relacje międzyludzkie, które tworzą nowe atrybuty kulturowe. Partykularyzm jest jednym z siedmiu wymiarów kulturowych przedstawionych w badaniach Trompenaarsa i Hampden-Turnera (1997). Badania te tworzą alternatywne ramy dla systemu stworzonego przez Hofstede. W krajach, w których tak duży nacisk kładzie się na stosunki międzyludzkie, kandydaci wolą odbywać rozmowy rekrutacyjne twarzą w twarz. Wydaje się, że wdrożenie bardziej osobistego procesu rekrutacji efektywniej trafia do mieszkańców Azerbejdżanu. Zrozumienie różnic kulturowych determinuje dział personalny do przygotowania nowych testów dla kandydatów. Proces rekrutacji powinien uwzględniać różne nawyki, zwyczaje i warunki pracy. Stworzenie zespołu rekrutacyjnego składającego się zarówno z emigrantów w centrali, jak i

mieszkańców wydaje się być przydatne podczas rozwiązywania problemów wynikających z nepotyzmu. Mogłoby to pomóc uniknąć nadużywania relacji osobistych między rekruterami a kandydatami.

Dowling and Festling (2008) w swoich badaniach opisali trzy rodzaje polityki kadrowej: etnocentryczne, policentryczne i geocentryczne. Pierwsze podejście koncentruje się na praktykach personalnych pochodzących z centrali i zatrudnieniu menadżerów z kraju siedziby firmy. Z kolei drugi rodzaj ukazuje praktyki, w których firma szuka odpowiedniej siły roboczej lokalnie w kraju goszczącym i adaptuje swój dział personalny. Trzeci rodzaj polityki kadrowej skupiony jest na analizowaniu zasobów ludzkich na całym świecie w celu znalezienia najlepszych pracowników. Zgodnie z tym schematem przedsiębiorstwo POG, deklarując zatrudnienie rosnącej liczby mieszkańców kraju goszczącego w firmie, zmodyfikował swoją strategię z etnocentrycznego do policentrycznego podejścia. Zmiana tej strategii może być bardzo przydatna w rozwiązywaniu wyzwań, które wynikały z ekspansji zagranicznej POG. Policentryczna polityka kadrowa w większym stopniu koncentruje się na różnicach kulturowych między krajem goszczącym a środowiskiem kulturowym siedziby głównej. Jednak na etapie rekrutacji POG, w celu zwiększenia liczby pracowników i utrzymania wartości korporacyjnych deklarowanych przez POG takich jak bycie „wielkim globalnym przedsiębiorstwem” oraz „nowoczesną, globalną organizacją edukacyjną”, bardzo ważne zdaje się być zatrudnienie ekspatów wśród kadry zarządczej oraz zwiększenie liczby lokalnych pracowników szeregowych. W następnych krokach warto zwrócić uwagę na wystąpienie naturalnego procesu zwiększania liczby obywateli na stanowiskach kierowniczych wyższego szczebla. W tym przypadku przedłużenie terminu osiągnięcia celu rekrutacyjnego do ponad pięciu lat mogłoby przynieść dodatkowe korzyści, a korporacja nie straciłaby swoich wartości.

Na wczesnych etapach ekspansji przedsiębiorstwa bardzo często zatrudniają większą liczbę ekspatów niż w kolejnych latach działalności spółki zależnej. Ogólna liczba miejsc pracy rośnie natomiast w trakcie procesu rozwoju firmy. Na bardziej dojrzałym etapie często zmniejsza się liczbę pracowników zagranicznych i zastępuje ich miejscową siłą roboczą. Troska o priorytety firmy jest jednym z największych zadań podczas zastosowania w praktyce tego schematu (Leopold i Harris, 2009). Zastosowanie takiej polityki kadrowej prezentuje studium przypadku hotelu Elite. Po czterech latach od rozpoczęcia działalności w Azerbejdżanie, menedżerowie we wszystkich siedmiu działach byli emigrantami, podczas gdy reszta pracowników była głównie mieszkańcami kraju goszczącego. Po kilku latach niektórzy menedżerowie przenieśli się do innych filii, a liczba krajowych specjalistów wzrosła. Ten sam wzór można zaobserwować w filii BP Azerbejdżan. W 1992 roku firma otworzyła swoje pierwsze biuro w Azerbejdżanie. Według BPSustainabilityReports w 2004 roku około 70% stałych pracowników pochodziło z lokalnego rynku pracy. Jednak ponad 500 osób z 2300 pracowników BP było ekspatami pracującymi

na kontraktach międzynarodowych. Liczba pracowników lokalnych rosła w ciągu następnego kilku lat. Od 2008 roku 100% pracowników szeregowych i ponad 80% specjalistów posiadających wyższe kwalifikacje pochodziło z Azerbejdżanu. Liczba pracowników zatrudnionych lokalnie wśród kadry kierowniczej wyższego szczebla wzrosła od 2006 r. ponad trzykrotnie i osiągnęła 149 w 2011 roku. W tym samym roku w BP w Azerbejdżanie było ponad 3300 pracowników. Następnie polityka kadrowa firmy koncentrowała się na nacjonalizacji. Problemy kadrowe POG wydają się być bardzo podobne do tych przedstawionych w przypadku hotelu Elite oraz filii BP w Azerbejdżanie. W związku z tym, przeanalizowanie doświadczeń wynikających z przytoczonych przykładów może być bardzo przydatne w analizowaniu sytuacji przedsiębiorstwa POG. Niemniej jednak należy pamiętać, iż w osiągnięciu tak znaczących celów, jak podwojenie liczby pracowników w POG w Azerbejdżanie konieczne jest nie tylko zapewnienie odpowiedniego procesu zatrudnienia i rekrutacji, ale także programów szkoleniowych, co oznacza opracowanie strategii transferu wiedzy.

Problem transferu wiedzy

Wymiary kulturowe Hofstede i ich wpływ na politykę transferu wiedzy w korporacji są silnie widoczne w module szkoleniowym opracowanym przez POG „Komunikacja i praca zespołowa”. Pomimo tego, iż został on stworzony w celu zwiększenia wiedzy na temat siły roboczej, okazał się nieskuteczny i nie przyniósł oczekiwanych rezultatów. Nieodpowiednie funkcjonowanie najważniejszego narzędzia transferu wiedzy staje się jednym z głównych strategicznych zagadnień kadrowych w POG. W celu znalezienia odpowiedniego rozwiązania, konieczne jest przeanalizowanie problemów, które pojawiły się wokół tego modułu szkoleniowego w przedsiębiorstwie. Kluczową kwestią polityki kadrowej jest występująca w zachodniej kulturze korporacyjnej alienacja. W takich okolicznościach pojawiają się inne ograniczenia przeprowadzanych szkoleń, spowodowane dużym stopniem dystansu do władzy osób szkolonych: opór przed poruszaniem problemów z menedżerami oraz strach przed podważaniem autorytetu przełożonych. Chociaż społeczeństwo Azerów wydaje się być kolektywistyczne, status uczestników zespołu opiera się na pozycji i jego przypisanie wynika z części życia społecznego. W związku z tym, nierówności w zespołach stają się coraz głębsze. Kolejny problem, który ma swoje korzenie w środowisku kulturowym, wiąże się z uznaniem kobiety jako przełożonego i trenera szkoleń. Problemy w transferze wiedzy pojawiły się z powodu błędnych założeń dotyczących szkolenia umiejętności oraz z powodu braku wiedzy na temat różnic między zachodnimi i wschodnimi metodami nauczania.

Przytoczenie badań Schneider i Barsoux (1997) opartych na stosunkach między spółkami zależnymi a siedzibą główną może pomóc w znalezieniu odpowiednich rekomendacji dla POG. Głównie powiązanie równowagi między globalną integracją a adaptacją lokalną, jest bardzo istotne, na co wskazują autorzy. W związku z tym należy uznać za istotne znaczenie ustanowienia polityki zarządzania kadrami. Ponadto, w różnych środowiskach kulturowych te same

praktyki korporacyjne mogą przynosić różne rezultaty. W konsekwencji tego, dostosowanie zagadnień z zakresu modułu „komunikacji i pracy zespołowej” w POG mogłoby rozwiązać problem nieefektywnych narzędzi szkoleniowych. W kulturze charakteryzującej się dużym dystansem do władzy, podając przykłady dobrych praktyk menedżerów można byłoby osiągnąć lepsze efekty aniżeli podczas nauki na własnych błędach. Dzięki charakterystycznemu wskazaniu problemów i dodatkowym indywidualnym dyskusjom na temat problemu uczestnicy szkoleń mogli czuć się bardziej komfortowo. Niemniej jednak niektóre aspekty zachodniej kultury można byłoby ustalić w perspektywie długoterminowej. Budowanie autorytetu przełożonego działu szkoleń, którym była kobieta jest częścią podkreślenia znaczenia kobiet w procesie budowania wydajności firmy. Sięgając do historii łatwo jest przytoczyć przykłady problemów kobiet i zachodzące zmiany w tej dziedzinie. Zagadnienie to jest poruszane nie tylko w kontekście różnic kulturowych, ale także było powszechne w historii krajów zachodnich. Nadal kobiety pełniące role menedżerów napotykały wiele problemów – innych niż mężczyźni znajdujący się na takich stanowiskach. Linehans and Scullion (2001), opisuje wyzwania kobiet menedżerów w Europie. Według badań Hofstede (2010), umiarkowanie długofalowa orientacja na cele charakteryzowała kraje, których historia wpłynęła na kulturę Azerów. Ten aspekt może być konieczny, aby wzbudzić zainteresowanie zmianami w kontekście pracy zespołowej. Docenienie pracy grupowej i aktywne zaangażowanie w pracę zespołową to bardzo ważne elementy celów korporacyjnych. Budowanie relacji poprzez wydarzenia społeczne lub kulturalne może przybliżyć pracowników i ich kulturę. Cindy Wang-Cowham (2011) w swoich badaniach opisała schematy transferu wiedzy Hong and Vai (2008) skupiła się na stworzeniu schematu pracy w grupie poprzez mechanizm socjalizacji. Składa się z czterech zintegrowanych elementów: zrozumienia akcji, poznaniu środowiska pracy, pracy zespołowej i rotacji zadań. Formalne i nieformalne stosunki mogłyby poprawić procesy transferu wiedzy i rozwoju talentów (Lawson i inni, 2009). W większości przypadków tworzenie szkoleń z wartości kulturowych dla kadry lokalnej i menedżerów - ekspatów pomaga pracownikom, zrozumieć siebie nawzajem, swoje zachowania czy też uczucia innych. Przykładem jak tego typu szkolenia zostały wykorzystane, przedstawia Camiah i Hollinshead (2003) w badaniach międzykulturowych stosunków emigrantów i rosyjskich menedżerów. W praktyce metody te są powszechne również w BP w Azerbejdżanie (raport BP z 2011 r.).

Zakończenie

Przedsiębiorstwa stale zwiększają obszar swojej działalności i wchodzą na nowe rynki operują w coraz większej ilości krajów. W takich okolicznościach uwarunkowania kulturowe są jedną z najważniejszych kwestii, z którą muszą zmierzyć się przedsiębiorstwa międzynarodowe. Strategie zarządzania zasobami ludzkimi w spółkach zależnych można zdefiniować słowami Leopolda i Harrisa „przez krytyczną analizę centralnych i korporacyjnych

polityk i praktyk dotyczących zasobów ludzkich z myślą o lokalnych modyfikacjach”. W przypadkach gdy różnice pomiędzy kulturą korporacyjną, a kulturą kraju goszczącego, w którym znajduje się filia wpływają na działalność przedsiębiorstwa, adaptacja strategii centrali firmy może pomóc w osiągnięciu celów strategicznych oraz wyeliminowaniu strategicznych wyzwań międzynarodowego zarządzania zasobami ludzkimi. Naukowcy podczas badań opracowali teorie i modele, które pomagają w rozwiązywaniu praktycznych problemów. Rekomendacje zawarte w niniejszym artykule dotyczące polityki kadrowej oraz transferu wiedzy, przed którymi stanęła spółka POG zostały opracowane na podstawie odpowiednich teorii literaturowych i przykładach zaczerpniętych z praktyki biznesowej. Jednakże, należy zaznaczyć, iż nie ma jednego dobrego rozwiązania na problemy wynikające z międzynarodowego zarządzania zasobami ludzkimi i przypadek każdej firmy należy rozpatrywać odrębnie. Według opinii Trompenaarsa i Hampde-Turnera (1998), nie jest możliwe stworzenie uniwersalnych rozwiązań w naukach społecznych. Bardzo istotnym jest fakt, iż należy pamiętać, że żaden z modeli nie jest w stanie idealnie odzwierciedlić rzeczywistości.

BIBLIOGRAFIA

1. Ahmad S., Schroeder R., 2003. The impact of humanresource management practices on operational performance: recognizing country and industrydifferences. *Journalof operation management*, 21(1);
2. Barsoux, J.L., Schneider, S.C., 1997. *ManagingAcrossCultures*.HamelHampstead: Prentice Hall;
3. BP, 2006. BP in AzerbaijanSustainability Report 2006 [online] BP. Avaiableat: http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/STAGING/global_assets/downloads/A/azerbaijan_2006_sustainability_report_english.pdf [dostęp: 17.02.2020];
4. BP, 2008. BP in AzerbaijanSustainability Report 2008 [online] BP. Avaiableat: http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/STAGING/global_assets/e_s_assets/e_s_assets_2008/downloads/bp_sustainability_report_2008_azerbaijan.pdf [dostęp: 17.02.2020];
5. BP, 2011. BP in AzerbaijanSustainability Report 2011 [online] BP. Avaiableat: http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/STAGING/global_assets/e_s_assets/e_s_assets_2010/downloads_pdfs/BP_Azerbaijan_sustainability_Report_2011.pdf [dostęp: 17.02.2020];
6. Camiah, N., Hollinshead, G., 2003. Assessing the potential for effective cross-culturalworkingbetween “new” Russian Managers and western expatriates. *Journal of World Business*, 38;
7. Central IntelligenceAgency, 2012. *The World FactBook*. [online]. CIA. Avaiableat:<https://www.cia.gov/index.html>[dostęp: 17.02.2020];
8. Dowling,P, Festling M., 2008. *International HumanResources Management*. UnitedKingdom: Cengage Learning EMEA;
9. Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M., 2010. *Cultures and Organizations: Software of the Mind : InterculturalCooperation and ItsImportance for Survival*. London: McGraw Hill Professional;
10. Hofstede, G., 1980. *Culture’sconsequences: International differences in work-relatedvalues*. BeverlyHills: Sage;
11. Hong, J.F.L., Vai, S., 2008. Knowledge-sharing in cross-functionalvirtualteams. *Journal of General Management*, 34 (2);
12. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> [dostęp: 17.02.2020];
13. Lawson, B., Petersen, K.J., Cousins P.D., and Handfield R.B., 2009. *Knowledge*

sharing in interorganizational product development teams: The effect of formal and informal socialization mechanisms. The Journal of Product Innovation Management, 26;

14. Leopold, J., Harris, L., 2009. The Strategic Managing of Human Resources. Harlow, England: Prentice Hall Financial Times;

15. Linehan, M., Scullion, S., 2001. Challenges for female international managers: evidence from Europe. Journal of Managerial Psychology, 16 (3);

16. Trompenaars, A., Hampden-Turner, Ch., 1998. Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Global Business. New York: McGraw Hill;

17. Wang-Cowham, C., 2011. Developing talent with an integrated knowledge sharing mechanism: an exploratory investigation from the Chinese human resource managers' perspective. Human Resource Development International, 14(4).

МЕТОДОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ АРХЕТИПУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ДІЯЛЬНОСТІ

Ковтун Наталія Михайлівна,

*д. філос. н., доц., професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
miller-melnik@ukr.net*

Макарова Алла Олександрівна,

*к. філос. н., докторантка кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Архетип – це комплексне утворення колективного несвідомого, інваріант, що відзначається амбівалентністю та проявляється як метачасовий паттерн людської діяльності у різних формальних сценаріях. Т. Новаченко про це пише так: «Архетипи – загальні апріорні схеми поведінки, які, успадковуючись, містять у собі продукти архаїчної природи...» І тут же дослідниця зазначає, що «ступінь і механізми впливу на людину архетипу в тих чи інших суспільно-історичних умовах є різними». Вона підкреслює, що складність, суперечливість та різноманітність соціальних процесів у сучасному світі пов'язана з поворотом від модерного до постмодерного суспільств, а саме, з «епохальною заміною європоцентричності на глобальну поліцентричність і соціоцентричності – на антропоцентричність», а відтак із проповіданням творчого хаосу, динамізму, плюралізму, релятивізму [1, с. 50]. Не лише Т. Новаченко, а й інші сучасні українські вчені - Е. Афонін, Л. Бевзенко, М. Бойченко, В. Бех, Т. Герасимів, О. Дзьобань, С. Кримський, В. Лях, В. Мельник, П. Саух, Н. Хамітов, М. Шульга - визнають ключовими у цих соціальних явищах і процесах початку ХХІ століття впливи архетипів Трансформації та Модернізації.

Відтак, дослідження специфіки виявлення архетипів набувають нової актуальності у посткласичному світі соціальної «розірваності»,

транзитивності не лише суспільств, а й індивідуального людського буття. У сучасній філософії присутнє розуміння та усвідомлення необхідності знайти нові методологічні підходи до дослідження розірваних соціокультурних зв'язків та виробити практичні моделі возз'єднання соціальних світів на їх основі[2]. При цьому важливими є критерії визначення, меж, детермінант, структури і спрямування актуальної та потенційної діяльності – і як практики повсякденності, і як метафізичної основи перетворень. Спостереження соціальних філософів за станами суспільства дозволяють стверджувати, що не всякі і не будь-які перетворення є розвитком; навпаки, часта хаотичність, дезорганізованість та відверті протидії на різних системних рівнях соціального буття формують якість у кращому разі «застиглості» як антагонізму створення та руйнування, а у гіршому – смислової протилежності реформ та їх наслідків.

Все це нагадує про те, що, очевидно, діяльність в основі своїй керується не лише свідомими (усвідомленими), а й позасвідомими (неусвідомленими) факторами. Виразники «буденної свідомості» (як і деякі науковці) стереотипно **отожджують** несвідоме із міфом, і, відповідно, набором безпідставних, ілюзорних, а отже, неіснуючих образів – у кращому разі, із мистецтвом. Існує небезпека, не розібравшись докладно методологічно в основах специфіки колективного свідомого та колективного несвідомого, проголосити перші ствердженням «матеріальної детермінанти суспільного розвитку», а другі, відповідно, ствердженням «духовної детермінанти суспільного розвитку». При такому підході духовне перманентно було б загнане «вглиб свідомості», фактично забуте або ж і втрачене, і матеріальне домінувало б як повна усвідомлена необхідність (замість «свободи», як раніше). Якщо це і так, то лише почасти – як візуальний ефект наслідку, результату саме такого бачення світу, але не сам процес конституції соціального.

Складність полягає ще і в структуризації суспільства за векторами «клас», «верства», «страта», визнаними у класичних структурно-функціональних та рольових підходах виключно детермінуючими стосовно діяльності. На нашу думку, оцінювати стан будь-якого сучасного суспільства за даними показниками недоцільно. Необхідно говорити про цінності, які, у конкуренції з іншими, виносять окрему спільноту як їх носіїв, на домінуюче місце в історії, а не про фізичне знищення цілого класу чи верстви як механічну передумову переваги, як це було поширено у світі кінця XIX – середини XX століть і як це знову може загрожувати людству на початку XXI століття внаслідок специфіки постмодерну, що віддає пріоритет біологічній складовій людини (расистським та соціал-дарвіністським концепціям «боротьби за існування») (Е.Афонін, О.Бандурка, А.Мартинов [3, с. 30]). В тому числі з цієї причини відривати матеріальні детермінанти діяльності (К. Маркс, Р. Інглхарт, К. Вельцель) від її духовних основ (М. Вебер, Х. Арендт) механічно теж не можна. В такому випадку роль інтелігенції як «співців Tanatos» у світі майбутнього,

якому, навпаки, потрібна здорова і міцна основа як потяг до «Libido», стане непевною і оголить усю проблемність омріяного «суспільства знань», тоді як реальний акцент у діяльності перенесеться на суто фізичну працю. Феномен людей розумової праці полягає у тому, що вони завжди «тужать» за чимось, відтак пробують переглянути вже існуюче, перевернути соціальні порядки і тому часто проявляються у соціальних відносинах (діють) як люди «не від світу цього», руйнуючи все, чого торкаються (Ж. Бодрійяр, Вольтер, Ф. Ніцше, К. Поппер, М. Фуко, А. Шопенгауер). Щоправда, далеко не всі. Цінності «здорового суспільства» пропагували М. Бахтін, В. Вернадський, Е. Левінас, В. Соловйов, П. Сорокін, В. Франкл, А. Швейцер, М. Шелер. Тому роль біографічного методу у соціально-філософському дослідженні колективного несвідомого, який є новаторством (ми виявили таке дослідження в публікаціях одного автора – російської дослідниці О. Щепановської [4]) надзвичайно важливий. Саме про такі дослідження як необхідну альтернативу суто структуралістським підходам твердить і К.-Г. Юнг [5].

У контексті цього говорити лише про соціологічне спостереження за соціальними та соціетальними процесами безпідставно – необхідним є звернення до історії (в тому числі історії філософії), щоб простежити, як змінювалося смислове значення «детермінанти діяльності» в різних часах, причому вибудованих послідовно [3, с. 25-26]. Адже саме поняття «втрати» передбачає «наявність», «бувність», проминання певного етапу у розвитку. До історичного аналізу у дослідженні соціальних процесів звертались такі філософи, як М. Бердяєв, Дж. Віко, Г. Гегель, Л. Гумільов, Х. Ортега-і-Гасет, А. Тойнбі, Ф. Фукуяма, Ф. Шеллінг, О. Шпенглер та інші.

Багато дослідників (Августин Аврелій, М. Бубер, М. Бодкін, Е. Гуссерль, І. Кант, Г. Сковорода, Н. Фрай, Е. Фромм) підкреслюють, що для того, щоб зробити щось міцною основою якоїсь діяльності, потрібно в це «щось» вірити. Феноменологічний метод дозволяє простежити почуття, викликані в тканині соціальних відносин певного історичного часу артикуляцією тих чи інших архетипів – серед них апеляція до духу, душі, розуму, розсудку, волі, тіла – що викликали сплеск обурення чи схвалення, піднесення, чи полеміки. Цей метод виявляється ближчим до психологічного, але його позитивами є можливість паралелізації реакцій суспільного організму із реакціями особистості (також підкреслений як дієвий К.- Г. Юнгом [5]) – на те, чого їй «бракує», або те, від чого вона «втомилася» і вважає зміни орієнтирів нагальними. В такому ракурсі підхід феноменологічний доповнює системно-історичний аналіз, дозволяє накласти «психологію» спільноти на її історію. В лакуні їх перехрещення утворюються поняття «ідентичності», «національної ментальності», «психотипу» тощо. Такими прийомами послуговувалися Ж. Баландьє, Р. Каюа, М. Еліаде; в сучасній українській методології – Л. Дідух, О. Гуцуляк, Р. Демчук, М. Єгупов, М. Козловець, М. Степико, О. Титар та інші.

Дуже важливим для розуміння принципу «фрактальності» у суспільній

та індивідуальній свідомості» як відтворення, перетворення та засвоєння пройденого (О. Донченко), є звернення до інструментарію логіки. Логічний аналіз – це метод, який дозволив створити сучасну цивілізацію, переклавши вислови природної мови на символічні «ланцюги». Цікаво, що К.- Г. Юнг протиставляє свій метод архетипів методу З. Фрейда і за суто логічними параметрами, і важливо ці параметри досліджувати, щоб виявити реальну різницю. Так, він вважає фрейдівський метод протиставлення протилежностей за принципом «дуальної логіки» недієвим, але не озвучує, за яким логічним принципом побудована його власна концепція [5]. Скоріше за все, це принцип діалектичної логіки (В. Возняк [6, с. 89-91; 162-172]), «хмарного ресурсу», синергетичної варіативності (ще один з методів дослідження), в якому, однак, можна і потрібно знаходити історичні послідовності та конотації. Адже вхоплюючись за певний символ у сні пацієнта, К.- Г. Юнг докладно викладає історію цього символу, а не просто, як З. Фрейд, зупиняється на його сексуальних алюзіях [5]. Очевидно, що принцип К.- Г. Юнга продуктивніший за принцип З. Фрейда у дослідженнях саме соціальних структур і процесів, а не індивідуальної підсвідомості.

Саме поняття «символу» теж є надзвичайно багатообіцяючим у цьому контексті, бо дозволяє «закодовувати» і «розкодовувати» культурні сенси. Доповненням до нього слугує герменевтична методологія наукового аналізу, а також метод моделювання, широко застосований Р. Бартом, Х. Данканом, У. Еко, Ж. Лаканом, Г. Ласуелом, Й. Гейзінгою. При цьому, якщо метод асоціацій, яким оперував К.- Г. Юнг, мало прийнятний для епістемології наукового пізнання, то поєднання «цінності» та «символу» здатне створити структуру, що матиме аксіологічно-онтологічне звучання і може широко застосовуватися як інструмент аналізу власне соціального колективного несвідомого (О. Веселовський, В. Возняк, Дж. Де Віт, Дж. Кемпбелл, О. Лосев, М. Мамардашвілі, К. Свасьян).

Отже, ми вважаємо, що при розкритті теми архетипної детермінації соціальних процесів, людської діяльності зокрема, доцільно в якості методологічного інструментарію застосувати комплекс принципів історизму та системності, об'єктивності й методологічного плюралізму, розвитку і соціального детермінізму, взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємозумовленості різних сфер соціального буття. На засадах взаємодоповнюваності означені принципи якнайповніше виявляються у таких методологічних підходах до аналізу архетипної детермінації діяльності, як діалектичний, компаративний, постмодерністський, синергетичний, соціокультурний та логіко-дискурсивний.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Новаченко Т. В. Архетипова парадигма керівника в державному управлінні: монографія / за наук. ред. Е. А. Афоніна; Національна академія державного управління при Президентові України; Українське товариство сприяння соціальним інноваціям. – Ніжин-Київ: Видавць Лисенко М. М. 2013. – 320 с.
2. Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук.

праць / редкол. М. А. Козловець, Н. М. Ковтун, О. В. Чаплінська [та ін.]. – Київ: КВЦ, 2020. – 210 с.

3. Афонін Е. А., Бандурка О. М., Мартинов А. Ю. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Українське товариство сприяння соціальним інноваціям, Від. інф.-бібл. забезпечення Апарату Верховної Ради України. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 352 с.

4. Щепановская Е. М. О связи архетипической логики философских идей с психотипом их создателей // Креативность в пространстве традиции и инновации. Материалы III-го Российского культурологического конгресса 27-29 окт. 2010 СПб., Эйдос, 2011. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.culturalnet.ru/main/fileex/24>

5. Юнг К. Г. Символическая жизнь / Пер. с англ. В. В. Зеленского. Изд. 2-е. Когито-Центр. Москва, 2003. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.library.fa.ru/files/Jung.pdf>

6. Возняк В. С. Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема: Монографія. – Дрогобич: Редакційно-виробничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2008. – 357 с.

THE USE OF SOCIAL MEDIA AMONG SERVICE COMPANIES FROM SZCZECIN

Kostrzewska Martyna
doktorantka Uniwersytetu Szczecińskiego,
Wydziału Ekonomii, Finansów i Zarządzania
martyna.diana.kostrzewska@gmail.com

In assessing the tools characteristic of new media and the attitude of companies towards these tools, an attempt was made to identify opportunities for companies to use social media. As part of the research, a questionnaire was used that was targeted at owners and managers of local companies from Szczecin. The study was expanded to include virtual ethnography, which involved observation of a company's profile on social media. The article presents a proprietary classification of social media by social channels and their functions. The author has paid particular attention to breaking down social media not by the technology they use, but by their practical applications.

Social media only gained popularity in Poland in the last several years, and this has resulted in a research gap due to a lack of scientific studies devoted to social media in local companies. However, the author hopes that the examples of small and micro service companies from Szczecin outlined in this article will be an inspiration for other metropolises and for the commencement of research not only in corporations with advanced IT and customer service departments, but also in small and micro companies such as hair salons, cosmetic clinics, restaurants and food outlets.

The aim of the article is to highlight new marketing solutions for the needs

of the service market by way of an evaluation of the possibility of making the most of social media and social media activities carried out by local companies. The paper presents as well selected results of research on the evaluation of the concept of smart city on the example of Szczecin as an intelligent city.

The concept of a smart city, i.e. a metropolis developing in such areas as: water management and energy, mobility, trade, safety, health, infrastructure - are more and more often the main factor of strategies developed by cities. For this purpose, special teams are set up within the structures of the office to plan activities related to the concept of city development. The process of their implementation consists in strategic and planning studies prepared by local authorities [Glasmeier, 2015, 8]. Systematic studies and analyzes related to urban regions focus either on the concept of a smart city or on areas that are the source of competitiveness of urban regions. The competitiveness of cities, despite the fact that it is a term used quite commonly, is often incorrectly equated with other terms, such as the ability to generate innovation or a place in the ranking of cities / regions. In relation to a specific city - competitiveness can be defined in two ways: as a set of features determining the attractiveness of a city for capital allocation and as a place of residence or an expression of the attractiveness of products and services produced in the city compared to similar products and services in other cities [Management Encyclopedia, 2020].

In Poland, the smart city concept is referred to in particular as energy saving. Many Polish cities are members of the Association of Municipalities Polish Network “Energie Citiés” (PNEC) [Sikora-Fernandez, 2013, 87]. Projects in the field of solar energy are being implemented more and more often, which are built on the basis of photovoltaic modules - devices that convert sunlight directly into electricity [Kostrzewska, 2019, 7]. The progressing globalization and its consequences are currently a great challenge for city authorities. Public services are very costly to deliver and natural resources are largely exploited. The concept of a smart city, which appeared in the literature for the first time at the end of the 20th century as an application of information and communication technologies in innovative city infrastructure, tries to answer any problems resulting from the difficulties of metropolitan development [Albiano et al., 2015, 3]. The Intelligent Communications Institute in California was one of the first institutions to focus on how communities can become smart and how to create a city using ICT [Alawadhi et al., 2012, 45]. Over the years, the term smart city gained importance and was more and more often analyzed in the scientific literature. In the twenty-first century, research on sustainable development strengthened by advanced technology in the field of telecommunications and transport was continued [Kuder, 2013, 9]. The contemporary vision of the European Union concerns the cities of the future which, in cooperation with representatives of the energy, transport and ICT sectors, develop on a sustainable level. In order to implement this vision, the European Commission established

in July 2012 European Innovation Partnership [Czupich et al, 2016, 231]. In the same year, a document on the Poland 2020 development strategy was published, which contained information on competitiveness and innovation, as well as on leveling differences in the level of development of voivodeships with the assumptions of the smart city concept regarding: improvement of administration activities, cooperation of regional stakeholders and the use of technology [Mid-term National Development Strategy 2020, 2012].

In the literature on the subject, there are many proposals for the definition of a smart city. One of the broader definitions of smart city was proposed by the authors of the Mapping Smart Cities in the EU report [Manaville et al., 2014]. According to them, smart city is a city where public issues are solved with the use of information and communication technologies (ICT), with the involvement of various types of stakeholders acting in partnership with city authorities. Glasmeier and Christopherson share similar views, according to them, a smart city has two main elements that are to facilitate the coordination of dispersed urban subsystems - the use of technology and the use of gained experience enabling the creation of a new, better reality [Glasmeier, Christopherson, 2015]. This approach is supported by Nam and Pardo, claiming that a smart city defines a city that transfers information to its physical infrastructure in order to improve mobility, increase efficiency and save energy [Nam, Pardo, 2011].

Social media presence of companies

Studies on the innovation of companies focus on the increasing role of not only internal organisational factors, for example, absorptive capacity [Glabiszewski, 2016; Glabiszewski, Zastempowski, 2016; Limaj, Bernroider, 2017] and innovation capability [Aas, Breunig, 2017; Alves et al., 2017], as well as external environmental factors [Assink, 2006]. The internet has become the basis for mass exchange of information among customers. Abandoning traditional forms of marketing (radio, television, banners, posters, flyers, newspapers), consumers are increasingly demanding more control over their media consumption, which is closely related to their convenience. When using social media, contemporary consumers expect access to notifications and news anywhere, anytime. With each passing day, social media are transforming into an increasingly influential channel of communication with customers. The latest Digital 2020 report presents an increase in Polish social media users. In January 2020, 50% of the Polish population actively used social media, spending on average two hours per day using them [Digital, 2020]. This result shows that local companies can use social media to easily reach their desired target group while decreasing the costs of promotional activities. As highlighted by Weber, the activities of companies on social media must be based on a completely new method of communicating with consumers in the digital environment [Weber, 2009]. On the other hand, Drury explains that as a result of the growth of the network of relationships on the internet, establishing contact with customers has become the main element of

social media marketing activities. Until recently perceived as a one-dimensional link, marketing has now become a multi-dimensional process that covers both the company as well as the customers [Drury, 2009]. Turkish researchers agree with this view – in their opinion, the development of social media to date has impacted traditional purchasing processes, and content marketing is no longer the only way to build customer confidence [Bitiktas, Tuna, 2020]. Social media allow companies to create groups of local customers, encouraging them to share ideas, which can later be used by the organisations in the creation or development of products and services. In 2019, one in three companies in Poland were using at least one social media. The most popular tool was social networking sites (Table 1).

Table 1. Enterprises using social media

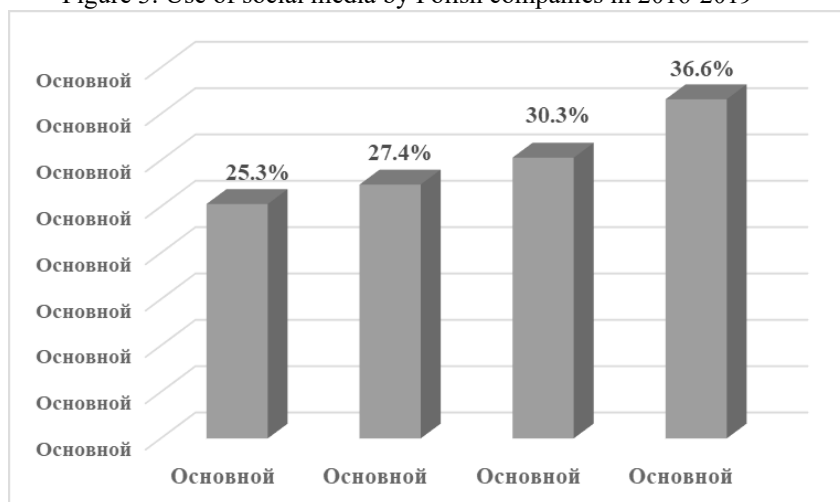
Specification		Use of social media				
		Social networks	Enterprise's blogs or microblogs	Multimedia content-sharing websites	Wiki tools	At least one of the following
a – 2016						
b – 2017						
c – 2018						
d – 2019						
Business size classes		In % of total enterprises in a group				
Small	a	20.9	3.5	6.8	1.9	22.5
	b	23.1	3.5	6.6	1.6	24.2
	c	25.8	3.8	7.1	1.7	26.9
	d	32.2	4.7	10.5	1.8	33.2
Medium	a	30.9	6.7	13.3	2.8	33.6
	b	35.5	7.1	15.7	3.8	38.4
	c	38.5	7.7	16.4	3.3	41.1
	d	45.6	7.8	20.7	3.7	47.2

Large	a	49.8	16.6	32.4	12.2	54.4
	b	54.6	18.7	35.9	12.6	58.4
	c	60.1	20.4	39.1	13.1	63.8
	d	67.7	24	46.5	14.8	70.5

(Source: Own study based on Statistics Poland reports (GUS 2019))

An analysis of the above-mentioned data gives rise to the statement *that the awareness of small and medium enterprises of social media activities is lower than that of large corporations*. The growth trend (Figure 3) shows that year on year, increasingly more companies are using social networking channels to communicate with their customers, which is the basis for the conclusion that the popularity of marketing innovations in companies is increasing.

Figure 3. Use of social media by Polish companies in 2016-2019

Source: Own study based on Statistics Poland reports

The term social media covers a wide range of channels of communication referred to as Web 2.0. They include numerous social networking sites, which bring together people, for example, based on their place of residence, interests or problems. The next significant channel of communication is forums and discussion groups, often created linked to news sites and the websites of companies, newspapers and publishing houses. Another form of online media that enable dialogue with communities is blogs and microblogs. Content communities, which allow users to exchange multimedia files, are also becoming a popular social medium. They enable online community members to easily share their views on a given topic [Fabianiak-Czerniak, 2012]. Social media and

their rules of activity are based on functionality and reach.

The author pays particular attention to breaking down social media not by the technology they use, but by their practical applications. Based on numerous reports about Web 2.0 [Firat, 2019; Wamuyu, 2018; Koban, 2018; Kaplan, 2010] and efforts being made to present the source of the building of marketing innovation, Figure 2 presents the author's own classification of social media. According to the author, these categories may overlap and should not be treated as a rigid key that can unambiguously break websites or online services down.

Figure 2. Classification of social media by social channels and their functions

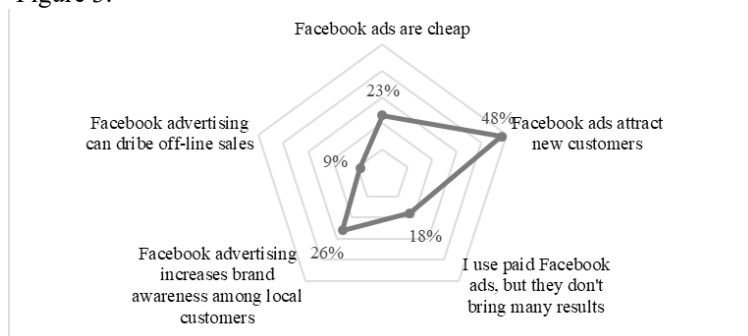
Source: Own study based on own observational material

Use of social media by micro and small companies from Szczecin

Quantitative research supported by a qualitative analysis were conducted by the author between January and March 2020, and focused on activities undertaken by companies on social media. The study looked at 31 local companies from Szczecin in the cosmetics, hairdressing, restaurant and food outlet industries. As part of the research, a questionnaire was used that was targeted at owners and managers of the companies. The studies were broadened to include virtual ethnography, which is a qualitative research method constituting

the application of a set of methods and techniques used in anthropology for the virtual environment, with an unchanging epistemological message (www.sjp.pwn.pl). The selection criterion was local micro and small companies. When asked whether their business uses social media, 62% of respondents answered in the positive. The second question was about using paid Facebook advertisements – 56% of respondents said that they do use them. In the second question, the respondents were asked to indicate the reason why they advertise their company’s profile on Facebook (Figure 3). The majority of respondents (51%) use Facebook advertisements to acquire new customers. Only 9% stated that a Facebook ad increases the use of services at a fixed location.

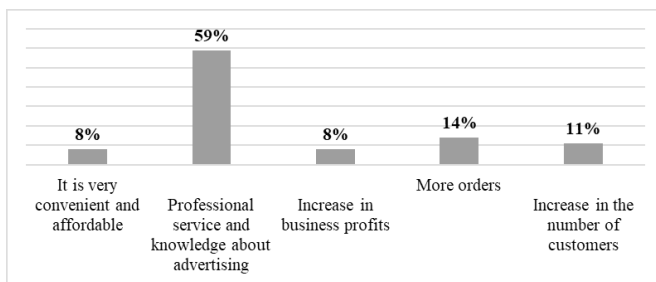
Figure 3.

Source: Own study.

The research included observation of selected virtual communities of local companies, and an analysis of the content published on sites related to them. As part of the research needs, the fanpages of local companies from Szczecin with Facebook accounts are considered as an area of activity of virtual communities. The results of the study using virtual ethnography show that among companies that declared that they use social media, 86% have a company fanpage on Facebook, but less than half (41%) actively participate in building a community. The average time for publishing posts is 10 days. A lack of regularity in adding posts may indicate a low level of involvement of micro and small companies. When asked whether the company uses the services of a marketing agency to advertise their business online, 69% of respondents said that they do not. The respondents were also asked to indicate the reasons why they do/do not cooperate with marketing agencies. The results of the study are shown in Figures 4 and 5.

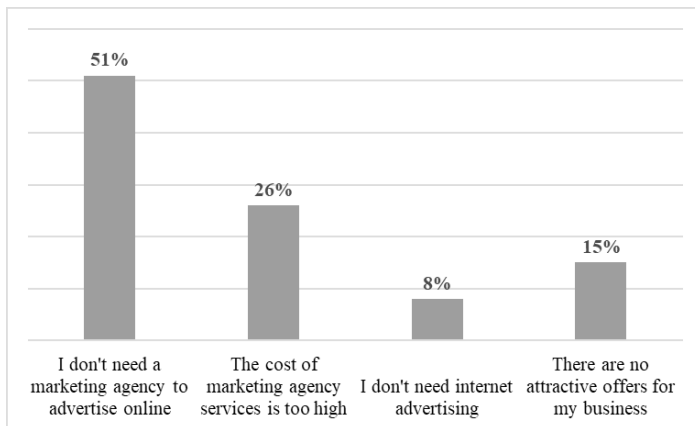
Figure 4. Why does the company use the services of a marketing agency?

Source: Own study.

As can be seen in Figure 4, 59% of users use marketing agencies because experience and professionalism in the operation of online tools can impact the effectiveness of social media activities. Companies that do not use marketing agencies claim that they do not need external companies to advertise online (51%), while 26% of respondents said that the prices of marketing agencies are too high to be able to use their services.

Figure 5. Why does the company not use the services of a marketing agency?

Source: Own study.

A key element of the virtual communities of local companies is having a dialogue between the company and its fans. This is why it is extremely important to respond to all fan comments, and to conduct advertising activities on Facebook in a deliberate manner. The proper overseeing of Facebook advertising accounts can help local companies build relationships with potential customers. As is seen in Figure 7, 51% of companies do not use marketing agencies because they have no such need, not because of the high costs, which can mean a lack of awareness

about the effectiveness of marketing agency services.

In summary of the considerations presented in this report, it should be noted that the introduction of social media by service companies can be a great opportunity to develop the business. New marketing solutions for the services market can include active communication with customers using social networking channels, such as Facebook and Instagram. As the Digital2020 report shows, the number of social media users is increasing year on year, which creates a good opportunity to establish relationships with potential customers from around the world. The use of social media is due to the response to market demand, but also the unlimited reach and involvement of stakeholders, including, in particular, customers who regularly use the services of companies with fixed locations.

BIBLIOGRAPHY

Albino V., Berardi U., Dangelico R. M. (2015), Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives. *Journal of Urban Technology*, 22:1, 3-21.

Alawadhi S., Aldama-Nalda A., Chourabi H., Leung S., Mellouli S., Pardo Theresa., Scholl H., Walker S., (2012), *Building Understanding of Smart City Initiatives*. EGOV 2012: Electronic Government: 40-53.

Alves, A.C., Barbieux, D., Reichert, F.M., Tello-Gamarra, J., Zawislak, P.A. (2017). Innovation and dynamic capabilities of the firm: defining an assessment model. *RAERevista de Administração de Empresas*, 57(3), 232-244.

Aas, T.H., Breunig, K.J. (2017). Conceptualizing Innovation Capabilities: A Contingency Perspective. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 13(1), 7-24.

Assink, M. (2006). Inhibitors of disruptive innovation capability: a conceptual model. *European Journal of Innovation Management*, 9(2), 215-233.

Bitiktas, F., Tuna, O. (2020) Social media usage in container shipping companies: Analysis of Facebook messages *Research in Transportation Business & Management* <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2020.100454>

Czupich M., Ignasiak-Szulc A., Kola-Bezka M. (2016), *Czynniki i bariery wdrażania koncepcji smart city w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 276, 228, 231.

Digital (2020). Digital 2020 Global Digital Overview [online, available 2020-05-01]. <https://www.slideshare.net/DataReportal/digital-2020-global-digital-overview-january-2020-v01-226017535?ref=https://mibirank.pl/2020/01/31/raport-digital-i-mobile-na-swiecie-w-2020-roku/>

Drury, G. (2012), Social media: Should marketers engage and how can it be done effectively?, *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, (9) 274-277

Encyklopedia zarządzania, *Definicja: konkurencyjność*, <https://mfiles.pl/pl/index.php/Konkurencyjno%C5%9B%C4%87> [dostęp: 22.03.2020]

Glabiszewski, W., *Zastempowski, M. (2016)*. The Ability to Assimilate Technology as a Source of Competitive Advantage of Financial Companies in Poland. *Journal of Competitiveness*, 8(4), 61-71.

Glabiszewski, W. (2016). Potencjał absorpcyjny przedsiębiorstw finansowych w Polsce w procesie transferu innowacyjnych technologii. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 96–106.

Glasmeier A., Christopherson S. (2015), Thinking about smart cities. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8: 3–12. Oxford University Press. doi: 101093/cjres/rsu034.

Kostrzewska M. (2019), *Metoda simpleks na przykładzie problemu decyzyjnego przedsiębiorstwa produkującego panele solarne*, „Firma i Rynek”. 2(56), 73-83.

Kuder W. (2013), *Smart Cities* „Eurogospodarka”. Nr 9.

Limaj, E. Bernroider, E.W.N. (2017). The roles of absorptive capacity and cultural balance for

exploratory and exploitative innovation in SMEs. *Journal of Business Research*, 57-69.

Manville C., Cochrane G., Cave J., Millard J., Pederson J.K., Thaarup R.K., Liebe A., Wissner M., Massink R., Kotterink B. (2014), *Mpaping Smart Cities in the EU, Study*, Directorate General for Internal Policies, Policy DepartFment A: Economic and Scientific Policy, January.

Nam T., Pardo T. A. (2011), *Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People and Institutions. Proceedings of the 12th Annual International Conference on Digital Government Research*, June 12-15, College Park, MA.

Sikora-Fernandez D. (2013), *Koncepcja Smart City w założeniach polityki rozwoju miasta – polska perspektywa*, „*Folia Oeconomica*”.

SRK (2012), *Średniookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2020*, <https://rpo2007-2013.slaskie.pl/zalaczniki/2014/01/17/1389965536.pdf> [dostęp: 29.03.2020]

Weber, L.(2009). *Marketing to the Social Web. How Digital Customer Communities Build Your Business*. John Wiley & Sons. ISBN 978-0-470-41097-4.

HERMENEUTYCZNA KONCEPCJA WYCHOWANIA I JEJ MOŻLIWE WYKORZYSTANIE W XXI W.

Kruk Wojciech,

student Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

wojciech.kruk88@gmail.com

Promotor - dr hab. B. Bieszczad

Ubiegły wiek był czasem narodzin nowych teorii wychowania. Doświadczenie wojny postawiło ludzkość przed pytaniem o naturę człowieka i możliwości jej właściwego kształtowania. W tej pracy omówię pokrótce jedną z powstałych wówczas koncepcji – hermeneutyczną. Dla lepszego zrozumienia pojęcia i samego podejścia zacznę od krótkiego zarysowania hermeneutyki w filozofii, gdzie znajdują się początki różnego rodzaju podejść hermeneutycznych. Główną częścią pracy będzie prezentacja założeń i modelowego działania w tej teorii. Omówię rolę wychowawcy i wychowanka oraz relacje między nimi. Ponieważ wciąż najlepiej, bo intuicyjnie i (najczęściej) z doświadczenia, znane jest nam wychowanie tradycyjne, stąd postaram się dokładnie i w kwestii samych podstaw przedstawić motywy i cele koncepcji hermeneutycznej, jako znacząco różnej od tradycyjnych form wychowawczych. Na koniec zestawię możliwe pozytywne owoce tej teorii w kontekście świata opanowanego przez globalizację, aby zastanowić się, czy koncepcja hermeneutyczna może być stosowana z dobrymi skutkami we współczesnej rodzinie. Mam świadomość ograniczeń tej pracy w kwestii jej szczegółowości. Myślę jednak, że na ogólnym poziomie sprostam zadaniu ogólnego zarysowania wyżej wymienionych kwestii.

Tło historyczno-filozoficzne

Świat poprzez nauki przyrodnicze, rewolucję przemysłową i związany z nią rozwój technologiczny zmienił się na zawsze. W atmosferze tych zmian, w XIX

w. wyłoniła się w myśli filozoficznej hermeneutyka. Nie pojawiła się znikąd, ale stała się nową adaptacją pojęcia znanego z kultury starożytnej Grecji. W okresie klasycznym czasownik *hermeneuo*, którego etymologii filolodzy nie są w stanie odtworzyć, oznaczał przekładanie (tłumaczenie). Na przykład w Septuagincie, Józef rozmawiał ze swoimi braćmi poprzez tłumacza (*hermeneutes*). Platon w *Uczcie* mówił o hermeneuce jako dosłownym przekazie treści od podmiotu A do podmiotu B, jak na przykład tłumaczenie bogów ludziom i ludzi bogom [6, 202E-203A]. Pierwotne użycie tego pojęcia zmieniało się znacząco przez kolejne wieki. Dla starożytnych było ono tożsame ze sztuką władania językiem, czymś zatem bardzo ważnym w kulturze pełnej retoryki. Hermeneutyka przechodziła, podobnie jak inne dyscypliny, czas napięcia między naukami ścisłymi i humanistycznymi. W XIX w. niemiecki filozof, teolog i pedagog, Friedrich Schleiermacher, nazwał ją interpretacją tekstu. Zgodnie z jego myślą, żeby zrozumieć całość, należy zacząć od szczegółu, ale żeby zrozumieć szczegół, potrzebna jest całość. Tworzy to nieskończony proces interpretacji przebiegający od szczegółu do ogółu, od ogółu do szczegółu i zamyka się w tzw. kole hermeneutycznym. Jego myśl była potem rozwijana przez wybitnych filozofów, takich jak Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer czy Paul Ricoeur. Rozwinęli oni zarówno samą hermeneutykę, jak i pojęcie koła hermeneutycznego. Według Heideggera nie można podejść do czynności interpretacji jako *tabula rasa*, ponieważ w człowieku są już jakieś przedzałożenia, wcześniejsze doświadczenia, które warunkują jego interpretację. Gadamer nazwał to przedsądami, które biorą się z kultury i ogólnie pojmowanego świata, w którym człowiek żyje. Podchodząc do interpretacji, każdy posiada już jakieś tło doświadczeń, samoczynnie kreujące wtórne względem interpretowanego tekstu założenia. Z upływem lat podejście hermeneutyczne rozwijało się i dotykało coraz większej ilości dziedzin. Możemy je znaleźć u filozofów analitycznych, w postmodernizmie (np. Lyotard, Derrida, Deleuze), u Junga, w semeiotyce (Peirce) czy bibliistyce. Nie trudno się dziwić, że ów trend dotarł także do teorii wychowania. Hermeneutyka w postaci tak zwanego wychowania hermeneutycznego stała się popularna pod koniec XX w. Był to czas, kiedy tradycyjne metody wychowawcze zostały już wystarczająco mocno skrytykowane, a swój rozkwit przeżyło wychowanie alternatywne, będące zbiorem wielu koncepcji: akceptacji wychowanka, zasady partnerstwa, autonomii, negocyjnego traktowania konfliktów, eliminacji lęków itp. Przyszedł czas na nowe podejście rodzica do dziecka.

Podstawy teorii

Autorami koncepcji hermeneutycznej, wchodzącej w szerszą grupę koncepcji humanistycznych, byli Abraham Maslow i Carl Rogers. Efekt ich pracy dał teorię wychowania, która traktuje dziecko w sposób całościowy jako osobę ludzką, w całym znaczeniu tego słowa. Podejście to zakłada, że dziecko może i faktycznie odczytuje samo siebie. Na czym to dokładnie polega, postaram się wyjaśnić w dalszej części niniejszej pracy. Maslow i Rogers zwrócili uwagę, że każdy człowiek od pierwszych swoich dni jest rzucony w wir nowych i nieznanych doświadczeń. To zderzenie z nieznanym wymaga interpretacji.

Od początku dziecko odbiera szereg bodźców, które układają się jak puzzle w nowy, coraz bardziej oswojony świat. Nowy człowiek uczy się rozumieć swoje potrzeby, komunikować je, poznawać rodziców i innych ludzi. Z wpływem lat pewne mechanizmy rzeczywistości stają się oczywiste, a z kolei inne budzą zdziwienie. Każde zjawisko musi zostać poddane interpretacji, która musi jednak zostać dobrze przeprowadzona. Przeżyta we właściwy sposób może doprowadzić do modyfikacji własnego przedrozumienia albo potwierdzenia dotychczasowej wiedzy, zdań i opinii. Na drodze interpretacji człowiek wchodzi coraz bardziej w rzeczywistość. Tak rozumiany proces jest nieskończony i odzwierciedla koło hermeneutyczne. Osądy i przewidzenia człowieka są bowiem nieustannie poddawane próbie i w razie potrzeby korygowane [5, s.237]. W przypadku konieczności zmiany, proces interpretacji i odczytywania rzeczywistości zaczyna się dokonywać w pewnych aspektach na nowo. Może się wydawać, że trwanie w ciągłym procesie, sprawia, że człowiek nigdy nie dojdzie do zadowolenia z siebie, a także nie pozna rzeczywistości w sposób pełny (cokolwiek to znaczy). Trzeba jednak powiedzieć, że oczekiwanie spełnienia poznawczego jest iluzją. Trwanie w ciągłym procesie nie oznacza rozpacz, może wręcz być powodem do zadowolenia życiem. Człowiek od narodzin aż do śmierci jest zdolny z ciekawością świata uczyć się tego, co nowe i demistyfikować dotychczasowe błędne przekonania. Celem tej pracy jest jednak pokazanie zastosowania tego procesu w wychowaniu dziecka, nieukazywanie jego wartości w całym życiu człowieka, choć jak wiadomo, wychowanie rzutuje na całą historię osoby ludzkiej. Przyjrzyć się teraz zadaniom, jakie stoją przed rodzicami i dziećmi, od czego autorzy tej koncepcji chcieli odejść, a na co zwrócić szczególną uwagę.

Rola rodziców

Jak już wspomniałem, według nowej koncepcji wychowania, dziecko jest traktowane przede wszystkim jako osoba ludzka, co nie jest tożsame dla każdej teorii wychowania. Poprzez pojęcie osoby należy tutaj rozumieć jednostkę aktywną i samodzielną w swoich działaniach. Dziecko jest podmiotem twórczym, a więc nie należy go postrzegać jako przedmiotu czyjśgo zewnętrznego wpływu i sterowania. Dziecko od samych początków odpowiada za swoje życie, choć może minąć trochę czasu, zanim zrozumie, co to znaczy. Zgodnie z tymi założeniami, rodzic musi przede wszystkim wiedzieć, że dziecko ma swoją pełną wartość, czyli swoje życie, za które uczy się być odpowiedzialne, odrębną i nienaruszalną tożsamość oraz prawo do własnej aktywności i samodzielności. Wychowawca w swoim postępowaniu nie może być dyrektywny. Przeciwnie do wychowania tradycyjnego, rodzice nie mogą bazować na własnym autorytecie, a już w żadnym wypadku wyrażać go poprzez formy przymusu, kary fizycznej, czy oczekiwać niekwestionowanego posłuszeństwa ze strony wychowanka. Zadanie, jakie stoi przed wychowawcą to towarzyszenie dziecku w jego naturalnej drodze rozwoju. Zapewnienie możliwie najlepszych warunków do samodzielnego odkrywania siebie i świata, czyli do dojrzewania. Wydaje się, że rola rodzica w tej koncepcji jest dużo trudniejsza od tej, która funkcjonowała przez całe wieki, a która jest wciąż mocno zakorzeniona w świadomości wielu.

Rodzic nie może przecież użyć tak prostych form, jak przemoc, nie może zmusić dziecka do czegoś wbrew jego woli, bądź go zmanipulować. Jakkolwiek rozumiany autorytet odchodzi na bok i wymaga zniżenia się do poziomu wychowanka dla lepszego zrozumienia jego potrzeb. Rodzice nie mogą też pójść za pokusą, jaką jest zrobienie czegoś za swoje dziecko lub wyperswadowanie zaplanowanego działania na podstawie swojego doświadczenia. W tym modelu należy zrobić krok w tył. Dziecko ma prawo czegoś nie wiedzieć. Tak samo wolno mu odkrywać to, czego nie wie i, co chyba najboleśniej, wybrać działanie, które samo uważa za słuszne. Zadaniem rodzica jest stworzenie dziecku warunków do samorealizacji i do własnego dojrzewania. Dzięki takiemu działaniu dzieci mają się stawać bardziej świadome siebie i być tym, kim są naprawdę. Ważne jest ukierunkowanie na teraz, nie na kiedyś. W tym modelu wychowania przyjmuje się, że dziecko jest wartościowe takie, jakie jest na danym etapie rozwoju. Teraźniejszość jest najważniejsza i wszelkie działanie wychowawcze obraca się wokół niej. Predestynowanie dziecka będącego w żłóbku do studiów prawniczych lub medycznych jest totalnym przeciwieństwem omawianego podejścia. W ducha wychowania hermeneutycznego wpisują się słowa Józefa Tischnera: „Nikt nie może nikomu nakazać, aby był poetą, świętym, rewolucjonistą. (...) Ten, kto postępuje inaczej, buduje dom, poczynając od dachu” [9, s.89-90]. Dziecko ma samo odkrywać, kim jest i dopiero kiedy przyjdzie odpowiedni czas, samo wybrać swoją drogę życiową. Nie wyklucza to możliwości sięgnięcia po radę np. rodziców, ale finalna decyzja pozostaje autonomicznym aktem ich wychowanka. Nacisk, który w tradycyjnym wychowaniu był położony na rodzica, tutaj przenosi się na dziecko. Omawianie teorii hermeneutycznej rozpocząłem od roli rodzica, co nie wydaje się całkowicie poprawne. Skoro rodzic musi spojrzeć na świat oczami dziecka, również ja postaram się przyjąć taką perspektywę.

Miejsce dziecka

W przeciwieństwie do metody behawiorystycznej [4, s.62-66], w podejściu hermeneutycznym dziecko nie jest uważane za niewolnika środowiska, w którym żyje. Wcale nie musi się stać wypadkową wpływu innych, rodziny, sąsiadów, kultury czy ustroju politycznego. Oczywiście celem nie jest odizolowanie dziecko od tego wpływu. Relacja natura – kultura jest odrębnym problemem, na który toczą się różne dyskusje, a różni filozofowie i pedagodzy proponowali oryginalne rozwiązania. W wychowaniu hermeneutycznym nie należy odrzucać kultury, gdyż ona tworzy środowisko wychowanka, a więc odrzucanie cywilizacji jako środka deprawującego, jak proponował to chociażby J. J. Rousseau, byłoby całkowitym niezrozumieniem omawianej koncepcji. Nie usuwa to jednak problemu możliwości zdominowania dziecka przez kulturę świata. Człowiek u swoich początków nie jest w stanie samodzielnie wybierać między wpływem dobrym a złym. W tym miejscu potrzebne jest działanie rodzica, które zapewni swego rodzaju złoty środek. Ma on za zadanie stworzenie dziecku atmosfery, tak by dziecko możliwie samodzielnie i w wolności odkrywało w sobie dobro i je rozwijało. Trzeba zaznaczyć, że teoria hermeneutyczna zakłada dobrą naturę

człowieka oraz samoistną chęć rozwoju każdej jednostki. Jest to charakterystyczne dla niej, jako koncepcji humanistycznej. Jak już wspomniałem, wychowanek jest przede wszystkim podmiotem, mającym tu i teraz swoją nieocenioną wartość. Nie jest on od urodzenia „zobowiązany do bycia szczęśliwym” zgodnie z planem ułożonym przez rodziców. Ma się skupić na dziś, na swoim obecnym etapie rozwoju. Uczyc się spotykać z nowymi umiejętnościami i doświadczeniami i je rozumieć. Takie wychowanie głównie bazuje na energii wychowanka, który automatycznie dąży do rozwoju. Jest to możliwe tylko wtedy, jeśli sam tego będzie chciał i jeśli będzie realizował cele postawione samodzielnie, a nie narzucone z góry. W ten sposób dziecko wchodzi w hermeneutyczny proces odkrywania siebie i interpretowania swoich zachowań. Dotyczy to zarówno tych dobrych odkryć, jak i przeżywania kryzysów. Dla zobrazowania można przywołać sokratejską metaforę rodzenia. Położna ani nie stwarza dziecka, ani nie wyciąga go do świata na siłę, ale zapewnia warunki i wspiera matkę w taki sposób, by dziecko mogło wyjść do światła. Ten obraz wyłania kolejne założenie teorii hermeneutycznej. Dzięki odpowiednim warunkom i samodzielności, dziecko będzie w sobie rozwijać dobro, a nie zło, co doprowadzi do ukształtowania swojego prawdziwego ja. Przywołany wcześniej Józef Tischner pisał, że przedstawienie tego „(...) jak świat de facto wygląda, ma być tylko środkiem, a nie celem nauczania – środkiem do nauczania się samodzielności w odkrywaniu świata” [10, s.93]. Według Masłowa człowiek wychowywany w takim kluczu ma pozytywną samoocenę, dobrze radzi sobie z samotnością, jest skoncentrowany na problemach, które uważa za ważne, potrafi przeżywać trudne emocje, znajduje zadowolenie w samym dążeniu do celu, nie jest zależny od kultury, ale też nie jest od niej odizolowany i wykazuje się twórczością [4, s.69]. Nie można jednak tej koncepcji (jak i żadnej innej) traktować bezkrytycznie. Zawiera również swoje wady [5, s.238], szczególnie widoczne, gdyby ją potraktować jako jedyną słuszną. Stanowi jednak pewne *novum* i jest alternatywą dla wychowania tradycyjnego, które może ubogacić nasze rozumienie osoby dziecka i wychowania w ogóle. Wydaje się, że zastosowanie takiego modelu wychowania pociąga za sobą kolejne, na dalszych etapach rozwoju, działania. Ciężko nie zgodzić się, że odkąd dziecko wchodzi w ramy instytucjonalne, jakie zapewnia np. szkoła (w rzeczywistości polskiej) zostaje potraktowane z góry i uprzedmiotowione przez system. To może powodować bunt albo zatrzymanie się na drodze dotychczasowego, ale też w ogóle prawidłowego rozwoju. Dlatego wskazane byłoby korzystanie z wielu dostępnych dziś możliwości, jak np. szkoły Montessori czy szkoły demokratyczne (Summerhill), które oferują alternatywne podejście. W ten sposób droga edukacji, choć nie może być jednoelementowa, będzie bardziej spójna, stanowiąc dla dziecka pomoc, a nie przeszkodę.

Wychowanie w XXI w.

Ostatnim elementem, któremu w tej pracy poświęcę uwagę, będzie dopasowanie koncepcji hermeneutycznej do współczesnego świata. Mam tu na myśli świat, o którym McLuhan powiedział, że jest globalną wioską. Nie mówię tu tylko o płaszczyźnie pierwszej, z którą każdy ma do czynienia (są to np. Internet

i McDonald). Coraz częściej spotykamy globalizację w innych, fundamentalnych tematach: małżeństwa mieszane, dzieci wielojęzyczne, migracje, doświadczenie kultur zagranicznych poprzez wyjazdy, studia, czy doświadczenie zawodowe. Młode pokolenie sprawnie posługuje się językami obcymi, ma też styczność od dzieciństwa z obcymi kulturami i rasami. Wydaje się, że w tych aspektach wychowanie hermeneutyczne jest pomocne i wpasowuje się w dzisiejszy świat międzykulturowości i globalizacji poprzez uczenie rozumienia i podejścia do innych od strony właściwej dla nich kultury. Globalizacja jest i będzie, niezależnie od indywidualnych upodobań. Podobnie nie można zanegować naszej przynależności do konkretnego kontekstu kulturowego. Edukacja sama w sobie jest swego rodzaju kolonizacją i odgórnie narzuca nam dominację danej kultury [8, s.111]. Pytanie, jak połączyć te dwie sfery. Chociaż możemy podzielić świat na ludzi, którzy uważają się za obywateli świata (*a global citizen*) i takich, którzy za żadną cenę nie chcą wyjść poza swoje lokalne środowisko, wydaje się, że globalizacja dotyka nas mimowolnie. Bez oceny samego procesu, uważam wychowanie zgodne z koncepcją hermeneutyczną za sprzyjające odnalezieniu się w obecnym świecie. Dziecku, które od początku uczone jest poznawania siebie i samodzielnego odczytywania swojego kodu kulturowego, językowego i psychologicznego, może być łatwiej w odkrywaniu tego samego u innych. Prawdziwa fascynacja tym, co inne i różne, może doprowadzić młodego człowieka do umiejętnego i szczęśliwego funkcjonowania w życiu dorosłym. Drugą rzeczą jest fakt odkrywania „innego” i przekonywania się, że tak naprawdę on / ona nie jest diametralnie różny od mojego ja. Może to być kolejny etap podążania drogą tego wychowania. Według peruwiańskiego pisarza Mario V. Losly’ego globalizacja rozszerza tożsamość człowieka i pozwala mu wychodzić poza granice wyznaczone przez język, narodowość, kulturę itp. „Globalizacja po raz pierwszy stwarza możliwość zbudowania własnej, indywidualnej tożsamości na zasadzie wolnej woli, według własnych preferencji i pragnień. Tożsamości, która będzie opierała się na innych, a nie zaszczepiała się przeciw zagrożeniu z ich strony” [3, s.67]. Czy właśnie nie taki cel stawia sobie wychowanie hermeneutyczne? Benjamin Barter wskazywał, że współczesny *homo globatus* musi być człowiekiem świadomym, zdolnym do autorefleksji, biorącym odpowiedzialność [3, s.66]. Ludzie praktykujący to podejście w mikroskali mogą przenieść je na skalę makro, obejmującą dziś nasz glob w całej jego rozciągłości.

Podsumowanie

Celem niniejszego artykułu była prezentacja koncepcji wychowania hermeneutycznego. Pokrótkę przedstawiłem założenia i historię hermeneutyki, która rodziła się jako dyscyplina filozoficzna, by następnie zaprezentować metodę hermeneutyczną, jako funkcjonującą we współczesnej teorii wychowania. Omówiłem główne prezałożenia tej teorii, bez których nie można jej zrozumieć. Składają się nań przekonania, że dziecko jest osobą ludzką w całym tego słowa znaczeniu i należy je traktować w sposób respektujący tę godność. Pociąga to za sobą świadomość ważności tu i teraz w wychowaniu. Przyszłość jest efektem dnia dzisiejszego i jemu podporządkowana, nie odwrotnie. Konieczne

jest także przyjęcie, że natura ludzka sama w sobie jest dobra, a rozwijający się człowiek naturalnie dąży do aktualizacji tego dobra. Koncepcja hermeneutyczna skupiona jest wokół dziecka i jego autonomicznego dojrzewania, jednak ważne było przedstawienie roli rodziców, którzy nie powinni postępować w modelu tradycyjnym, a co wydaje się, jest dość powszechne. Wychowawca funkcjonuje w teorii hermeneutycznej raczej jako towarzysz i przewodnik na drodze do dorosłości, pozbywa się jednak zasadniczego autorytetu i prawa do stosowania systemu kar i nagród. Starałem się również pokazać, że nowość tego modelu pozytywnie odpowiada na potrzeby dzisiejszego świata, który stał się globalną wioską. Zdolność do rozumienia siebie i budowania wokół przestrzeni wolności może umożliwić akceptację innych i sukcesywne budowanie więzi pomiędzy ludźmi wielu ras, płci, kultur i narodów. Artykuł ten nie ma być autorytarną wykładnią, mówiącą bezdyskusyjnie jak jest. Rości sobie raczej prawo do stwierdzenia, że tak może być i do sprowokowania pytania, czy rzeczywiście możliwe jest praktykowanie wychowania hermeneutycznego we współczesnej rodzinie. Stawianie pytań jest natomiast, jak stwierdził L. Zacher, koniecznością (jeśli mamy humanistyczne ambicje) wobec posthumanistycznego świata [3, s.70].

BIBLIOGRAFIA

1. Bonowicz W., *Alfabet Tischnera*, Kraków 2012.
2. Gonzalez F., *Hermeneutics in Greek philosophy*, [w:] *The Routledge Companion to Hermeneutics*, red. J. Malpas, H-H. Gander, London 2014.
3. Kubiak-Szymborska E., Zajac D., *Podstawowe problemy teorii wychowania*, Bydgoszcz 2006.
4. Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2003.
5. Nowak M., *Teorie i koncepcje wychowania*, Warszawa 2008.
6. Platon, *Uczta*, tłum. W. Witwicki, Kęty 2007.
7. Schrade U., *Międzywojenna polska myśl narodowa: od patriotyzmu do globalizmu*, Kraków 2004.
8. Śliwowski B., *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 2015.
9. Tischner J., *Etyka solidarności*, Kraków 2005.
10. Tischner J., *Nadzieja czeka na słowo*, Kraków 2011.

STATISTICAL ANALYSIS OF QUALITATIVE RESEARCH ON THE ROLE OF A BRAND IN MANAGING THE IMAGE OF A TERRITORIAL UNIT

Lisowska-Szron Irena

Uniwersytet Szczeciński, PhD student

irena.szron@gmail.com

Introduction

Contemporary local governments can be compared to enterprises focused on an end customer's satisfaction. In the time of growing competition, local governments must demonstrate an efficiency in marketing activities. The world is based on the promotion of people and things. The importance of a client has grown and now he is in the lead compared to the rest of the organization's participants. The aim of the organization is the highest possible sales, and cities, like organizations and individuals, must build a positive image. This image influences development, sales and potential.

In Poland, local government covers the entire territory. There are sixteen voivodships with local government administration bodies (the voivodship *sejmik* and the voivodship board with the marshal). In addition, there is a division into poviats (with the governor as the head) and communes (urban, urban-rural and rural with the head of the voiv, the mayor or the president as the head). The above-mentioned entities perform their own tasks and tasks commissioned under the Act. Therefore, the scope of necessary, performed activities is defined. Other activities result from the entities' own initiative and contribute to the development of a territorial unit. There are 12 poviats and 2 cities with a poviat status in the Lubuskie Voivodeship (Statistical Office in Zielona Góra). In addition to individual marketing concepts undertaken by individual smaller local government units, the Lubuskie Voivodeship in the representative office of the voivodeship board implements marketing assumptions based on the adopted strategies.

Leaving aside the complexities of the explication of the term territorial marketing, it can be repeated after A. Szromnik that the main goal of territorial marketing is to influence the opinions, attitudes and ways of behavior of "external" and "internal" customers of the territory by shaping the appropriate set of measures and instruments to stimulate exchange contacts (Szromnik, p. 46). Qualitative research is used to develop marketing strategies.

Research assumptions

The author's theme is "The role of the brand in creating the image of a territorial unit on the example of the Lubuskie Voivodeship". The main objective of the work is to assess the influence of the brand on the shaping of the image of the voivodeship as a specific territorial unit and to identify the main factors determining the success of a territorial area brand, on the example of the Lubuskie Voivodeship. In connection with her own thoughts and the purpose of the work,

the author formulated the following main research hypothesis: The implemented strategy of the “Lubuskie” brand has a positive impact on the image of the Lubuskie Voivodeship among residents, entrepreneurs and tourists.

The set goal and the verification of hypotheses will be implemented in the secondary and primary research. Secondary research will include critical literature studies, analysis of research reports, statistical publications as well as documents and strategies adopted by local government units, including: Lubuskie Tourism Development Strategy for 2006-2013, Lubuskie Tourism Development Program until 2020 parts I and II and Strategy for the Development of the Lubuskie Voivodeship 2020. The author does not exclude the possibility of extending it by another strategy, which will be adopted by the Voivodeship Board as a continuation. They will constitute the basis for the development of theoretical chapters and an empirical chapter characterizing the strategies of the “Lubuskie” brand implemented so far.

Development of the empirical part of the dissertation and verification of the hypotheses formulated will be based on quantitative and qualitative primary research. The first will be conducted with the use of a survey questionnaire on representative randomly selected samples of three groups of respondents:

- residents of Lubuskie (n = 500),
- entrepreneurs operating in the voivodeship (n = 200),
- tourists staying in the voivodeship (n = 300).

On the other hand, qualitative research will be carried out among employees of local government units responsible for the Lubuskie brand strategies, using an individual interview questionnaire (n = 20).

Primary research is aimed at analyzing the assumptions about the “Lubuskie” brand and assessing the effectiveness of the implemented brand development strategies, including from the point of view of their impact on the image of the region among the inhabitants, entrepreneurs and tourists, as well as the awareness and perception of the brand among the above-mentioned customer groups. A comparative analysis of the “Lubuskie” brand against other voivodship brands will also be carried out. The temporal scope of the above-mentioned studies will cover the years 2005-2018, and the spatial scope will focus primarily on the Lubuskie Voivodeship. The conducted research will form the basis for the author’s development of the concept of further activities related to creating the brand of the Lubuskie Voivodeship (Burlita, Lisowska-Szron 2018).

The essence of qualitative research

“The authors of qualitative research aim to create a complex picture of the investigated issue. It consists of presenting various perspectives, discussing many factors influencing the situation and outlining the emerging broader horizons”(Creswell 2013, p. 192.). This quote emphasizes the holistic approach to qualitative research, which, unlike quantitative (using numerical indicators), uses narration as a medium for conveying information. Qualitative research is used to get to know and describe the world around us - various types of phenomena, behaviors or dependencies (Gudkova, 2012, p. 113). Qualitative

research uses empiricism, induction, but also deduction. The qualitative methods include four research methods: observation, text analysis, interview, and video/ audio recordings. The result of qualitative research is a description of a given phenomenon; quantitative research - tables, charts, statements (Mroczo, p. 66).

Methodology		
Method	Quantitative research	Qualitative research
Observation	Preliminary work, e.g. introduction to the questionnaire development	Fundamental importance of understanding another culture
Text analysis	Content analysis, i.e. counting the categories created by the researcher	Attempts to understand the categories used by participants in social life
Interview	Poll research: mostly closed questions on randomly selected samples	Open questions on small samples
Audio and video recordings	Used rarely to check the accuracy of an interview transcript	Used to understand how the participants in social life organize their speech and body movements

Table 1., D. Silverman, Interpretation of qualitative data, PWN, Warsaw 2007, p. 39.

Statistical survey - concepts

Statistical research - these are strategies aimed at collecting data describing the studied sample (a sample of statistical observations) using appropriate statistical methodologies and methods. The statistical survey is carried out in four steps

(<https://nauka.metodolog.pl/badania-statystyczne-metodolog-pl/>):

Collecting information about the examined sample - the role here is to obtain information about the entities that were subjected to the examination. This activity may be performed by means of a representative sample test design.

Characteristics of the studied group - these are tasks related to the simplification of statistical data, consisting in distinguishing sets of observations similar to each other and different to other groups in terms of the variables of interest.

Statistical analysis of the collected results / data / information of the statistical survey. It is a step of the research, which aim to verify statistical regularities (trends, relationships, differences) and their interpretation in the context of theories or reference data.

Data reporting and inference from data - aims to preserve the collected data and develop it for the purpose of sharing / disseminating it.

When preparing for a statistical survey, it is important to remember to properly define the objectives of the survey, define the group in terms of material, time and space, and define the scope of the survey by selecting variable features, i.e. quantitative or qualitative, and choose a statistical survey method, i.e. analyze whether it will be a complete survey - full or partial. Finally, the method of data collection, the method of controlling the collected material and the method of controlling the collected material should be specified (Makać, Urbanek-Krzysztofciak, 2007, p. 9).

Analysis of sample research

The research will include people who can benefit from the positive image of the Lubuskie Voivodeship by reaping profits and people who indirectly use the positive image of the Voivodeship. As M. Zdon-Korzeniowska enumerates, the strong brand of the region is used by (Zdon-Korzeniowska, 2012):

- residents who feel more proud of the region and identify with it more,
- business entities, especially the tourism industry, which benefits from tourist visits,
- local producers whose products have greater marketing power related to emphasizing the place of production of their products.

A strong brand of a region provides both measurable benefits, such as new investments, new jobs, income from tourism, and non-measurable benefits, such as the prestige associated with organizing events, e.g. cultural events in a given region, a sense of pride and satisfaction of the inhabitants.

In July 2016, research on tourism in the voivodeship was conducted. They took into account the advantages of the voivodeship and its tourist opportunities.

Conclusions

Contemporary market reality determines the satisfaction of a territorial community on whether its members are able to find a satisfactory job with a satisfactory salary. The community's income determines its standard of living and the development of the local prosperity. The number of jobs is influenced by the fact whether a given entrepreneur (investor) decides to operate in a given territory, complementing the employer-employee relationship. The financial factor is therefore an important element that binds the interests of external and internal recipients of territorial marketing together.

Territorial marketing is to serve the satisfaction of the inhabitants of the region, which should be carried out wisely and consistently, with tangible results in the form of satisfied residents, investors and participants in the life of the local community and tourists.

Statistics is a science that is essential to successful branding and choosing the best marketing course to support the development of your region. In order to obtain the most tangible results, quantitative methods should be combined with qualitative methods. Quantitative research gives a general idea of the situation, while qualitative research allows for a flexible approach to research. Together, they are the perfect combination.

The drawback of quantitative projects, however, is that they do not lead to

reliable conclusions when observing difficult social phenomena, which reveal an individual way of perceiving the world, thinking, communicative and linguistic competences, or the analysis of mental phenomena accompanying e.g. speaking or writing (Tarka, 2019). Thanks to this, however, the researcher has a chance to reflect his own thoughts and interpret the research material based also on his own experience. That is why it is so important that possible lack of impartiality is counterbalanced by quantitative research.

All the above considerations confirm the necessity to use various research methods in dissertation. It is necessary to use various fields of science, including statistics, which are characterized by regularities using numbers.

BIBLIOGRAPHY

Burlita, A., Lisowska-Szron I., Outline of the doctoral dissertation "The role of the brand in creating the image of a territorial unit on the example of the Lubuskie Voivodeship" Szczecin 2018.

Creswell J.W., Designing Scientific Research. Qualitative, quantitative and mixed methods, translation J. Gilewicz, Krakow 2013.

Gudkova S., Interview in qualitative research, in: Qualitative research, vol. 2, ed. Jemielniak D., Warsaw 2012.

Makać, W., Urbanek – Krzysztofiak, D., Statistical description methods. Gdansk 2012.

Mroczo F., Qualitative research methods. Scientific observation, Scientific works of the Wałbrzych University of Management and Entrepreneurship, vol. 26, 2014, Publishing House of the Wałbrzych University of Management and Entrepreneurship in Wałbrzych, Silverman D., Interpretation of qualitative data, PWN, Warsaw 2007.

Szromnik A., Territorial Marketing - General Concept and Practical Experience, in: Territorial Marketing, ed. T. Markowski, PAN KPZK, Warsaw 2002.

Zdon-Korzeniowska, M., Building a regional brand on selected examples of Polish provinces, Works of the Geography and Industry Commission, No. 19, Warsaw 2012.

Zrobek J. Marketing orientation of rural areas, "Studies in Law and Economics", vol. LXVIII., Kraków 2003.

Websites:

<https://zielonagora.stat.gov.pl/powiaty-i-gminy-w-wojewodztwo-lubuskim-w-2009-r-1294/> (accessed on June 28, 2020.)

List of tables and charts

Table 1., D. Silverman, Interpretation of qualitative data, PWN, Warsaw 2007.

ЗМІСТ

WŁADYSŁAW OPOLCZYK – POSTAĆ FUNDATORA ZAKONU PAULINÓW NA ZIEMIACH POLSKICH Bekus Ewelina, Majewski Łukasz	5
AKT I MOŻNOŚĆ JAKO OBOWIĄZKOWY ELEMENT FUNKCJONOWANIA BYTU PRZYGDODNEGO Bieniek Martyna.....	11
MOTYW SĄDU OSTATECZNEGO W RZEŻBIE GOTYCKIEJ Bekus Ewelina, Majewski Łukasz	17
ВИБІР МІСЦЯ ПІД ХАТУ В ТРАДИЦІЙНОМУ ЖИТЛОБУДІВНИЦТВІ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ (КІНЕЦЬ XIX – 30-ТІ РР. XX СТ.) Берлін Ярослав Володимирович.....	23
НЕДІЛЬНА ШКОЛА ПРИ КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ СЕМІНАРІЇ У 60-80-Х РР. XIX СТ. Бідун Юрій Володимирович	25
ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ Васильєв Сергій Сергійович.....	29
WSTRZYMANIE DOSTAW CIEPŁA ODBIORCOM WRAŻLIWYM LUB ROZWIĄZANIE UMOWY SPRZEDAŻY CIEPŁA W TRAKCIE EPIDEMII COVID-19 Z UWAGI NA BRAK PŁATNOŚCI Węglińska Justyna	33
POMOC PUBLICZNA UDZIELANA W CELU RATOWANIA LUB RESTRUKTURYZACJI PRZEDSIĘBIORCÓW Węgliński Konrad	39
BENEFITS OF ACTIVITY OF ELDERLY PEOPLE IN SOCIAL MEDIA Wrukowska Daria	45
ТЛУМАЧЕННЯ СВОБОДИ ВОЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ XVII-XVI- II СТОЛІТЬ Гавриленко Вікторія Вікторівна	52
WARTOŚCI WYZNAWANE I ZALECANE WŚRÓD SZLACHTY W XVII WIEKU NA PODSTAWIE SATYR KRZYSZTOFA OPALIŃSKIEGO Wrukowska Daria	55
TEATR POLONIA JAKO PRZYKŁAD ZARZĄDZANIA W KULTURZE INSTYTUCJĄ PRYWATNĄ – MISJA I POWSTANIE SCENY Gawrońska-Piotrowska Anna.....	64
CECHY ZAWODOWEGO SPORTU Gałaszewski Michał.....	71

CARBON ART LITO 2020: СЕРІЯ ЛІТНІХ ПОДІЙ ДІДЖИТАЛ АРТУ ЯК ПЛАТФОРМА ТЕСТУВАННЯ НОВИХ МЕДІА В ОНЛАЙНІ Гріза Віктор Анатолійович	78
DROGA DO KARIERY SPORTOWEJ Gałaszewski Michał	81
FORMAL AND LEGAL PROCEDURES FOR BURIAL OF A STILLBORN CHILD IN POLAND Guzdek Piotr, Guzdek Sylwia	89
ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ Даниско Оксана Володимирівна	102
ПРОБЛЕМИ СВІТУ І ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ ПЕРІОДУ ВІДРОДЖЕННЯ Демченко Катерина Андріївна	105
DZIAŁALNOŚĆ HOLENDERSKIEJ KOMPANII WSCHODNIEJ NA TERENIE ARCHIPELAGU INDONEZYJSKIEGO mgr. Dziemski Wiktor	109
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР МІСТА – РОЗВИТОК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ Дичковський Степан Іванович	115
BRANDŲS NAD LABEM. ATYPOWA MOGIŁA Z WCZESNEGO OKRESU EPOKI BRAŲU Zgurecki Wojciech	119
ПИСЬМО І ШРИФТ ЯК РЕДІ-МЕЙД КОНЦЕПТУАЛІЗМУ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ Зігура Єлизавета Анатоліївна	127
ФЕНОМЕН КОМІЧНОГО В СУЧАСНОМУ ЕСТРАДНОМУ МИСТЕЦТВІ Ільницька Олександра Анатоліївна, Ільницький Віталій Андрійович	130
SPRAWIEDLIWOŚĆ PONADUSTAWOWA W WYMIARZE XXI WIEKU Jamrozik Barbara, Kasperek Kinga, Luks Angelika,	133
RÓŻNICE KULTUROWE W KONTEKŚCIE MIĘDZYKRAJOWEGO ZARZĄDZANIA ZASOBAMI LUDZKIMI NA PRZYKŁADZIE ODDZIAŁU PRZEDSIĘBIORSTWA EUROPEJSKIEGO W AZJI ZACHODNIEJ Choma Alicja, Kowalczyk Damian, Sielicka Emilia	139
МЕТОДОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ АРХЕТИПУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ДІЯЛЬНОСТІ Ковтун Наталія Михайлівна, Макарова Алла Олександрівна	145
THE USE OF SOCIAL MEDIA AMONG SERVICE COMPANIES FROM SZCZECIN Kostrzewska Martyna	149

**HERMENEUTYCZNA KONCEPCJA WYCHOWANIA I JEJ MOŻLIWE
WYKORZYSTANIE W XXI W.**

Kruk Wojciech158

**STATISTICAL ANALYSIS OF QUALITATIVE RESEARCH ON THE ROLE OF A
BRAND IN MANAGING THE IMAGE OF A TERRITORIAL UNIT**

Lisowska-Szron Irena165

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 35
(Том 1)

Матеріали

IV Міжнародної науково-практичної конференції

«Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика»
(27.08.2020 р.),

яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM

Друкується за оригінальними авторськими текстами.

Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.

Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 15.09.2020.

Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Друк офсетний.

Друк. арк. 11. Умов. друк. арк. 10,23. Обл.-видавн. арк. 12,13.

Наклад 200 прим. Зам. № 5807/1.

Віддруковано ФОП Корзун Д.Ю. з оригіналів замовника.

Свідоцтво про державну реєстрацію ФОП
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а, прим. 143.

Тел.: +38 (098) 46-98-043, +38 (096) 97-30-934,

+38 (093) 89-13-852, +38 (0432) 603-000.

e-mail: info@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>